

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KÜTÜB-İ SİTTE ÇERÇEVESİNDE
HADİSLERDE AHDE VEFÂ

(Yüksek Lisans Tezi)

62963

Danışman
Prof.Dr. Talat SAKALLI

Hazırlayan
Ramazan KAZAN

Isparta-1997

ÖNSÖZ

İnsan yaratılış itibarıyla sosyal bir varlıktır. Çünkü o medenî hayat sürmeye uygun bir fıtratta yaratılmıştır. Bunun gereği olarak hayatın her safhasında karşılıklı münâsebetler kurmak bir ihtiyaç, hatta zarûrettir.

Bu münâsebetler ilim ve teknolojinin ilerlemesiyle de akıl almaz bir şekilde gelişmiş, en uzak ülkeler bile pek çok sahada karşılıklı işbirliğine gitmiştir. Gerek bu ilişkilerde gerekse bireysel münâsebetlerde asla gözardı edilemeyecek olan, hatta olmazsa olmaz şeklinde ifade edilebilecek temel bir prensip vardır. O da karşılıklı güven ve onun tezâhürü olan ahde vefâdır. Bu esâsa ne kadar uyulursa o oranda ilişkiler gelişmekte, girift hale gelmekte ve büyük boyutlara ulaşmaktadır. Va'dini yerine getirmeyen başka bir ifade ile ahde vefâ göstermeyen şahıs itibârını yitirmekte, şirket iflâsa sürüklenmekte devlet yalnızlığa itilmektedir. Hemen belirtelim ki, en büyük sermaye itibardır. İtibârın kazanılmasında temel nokta ise ahde vefâdır.

Ahde vefânın bu temel özelliği, toplumdaki lüzum ve önemi, ayrıca gereği gibi uygulanamayışı bizi bu konunun ele alınıp araştırılmasına yönlendirdi. Konuyu incelerken hadisleri esas aldık. Hemen ifade edelim ki, sahihlik açısından hadis kitaplarının değerlendirilmesinde değişik görüş ve telakkiler bulunmaktadır. Ancak sahih hadislerin seçilip alınmasında ortaya koydukları sahihlik şartları ve gayretleri, sistematik olmaları... vb. özellikleri dolayısıyla Kütüb-i Sitte diğer hadis kitaplarına göre daha meşhur olmuştur. Yine Kur'an-ı Kerim'den sonra, kendi aralarındaki derecelendirmeye göre en çok müracaat kaynağı olma özelliğini de kazanmışlardır. Biz de bu özellikleri dolayısıyla konumuzu, Kütüb-i Sitte çerçevesinde ele almayı uygun gördük. Yine de yeri geldikçe Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine, İmam Malik'in Muvatta'sına ve diğer hadis kitaplarından bir kısmına müracaat ettik. Konumuzun diğer ilimlerle olan ilgisini ele alırken, Tefsir, Fıkıh, İslam Tarihi, Kelam kitaplarından da istifade ettik.

Tezimizi dört bölümde inceledik. Birinci bölümde konunun terminolojisi üzerinde durduk. Ayrıca ahde vefâ ile yakın alâkası bulunan bazı kavramlara da yer verdik. İkinci bölümde genel hatlarıyla Kur'an'ın ortaya koyduğu ahde vefâ konusundaki ana mesaja temas edip, vefânın gerekliliğine aksi davranışın iyi karşılanmadığına dikkat çektik.

Üçüncü bölümde hadislerde ahde vefâ konusunu tetkik ettik. Kavramın cahiliyedeki boyutuna kısaca temas ettikten sonra Hz. Peygamber'in ahde vefâsını, talimlerini ve sadâkâtini ele aldık. Vefâsızlığı nehyeden hadisleri kısımlar halinde inceleyip, Sahâbe'nin ahde vefâsına dikkat çekerek konuyu ayrıca Cerh ve Ta'dil açısından da inceledik. Dördüncü bölümde konunun ahlâkî ve fikhî boyutuna yer verdik. Kişinin mutlaka verdiği sözü tutmasına, kararlaştırılan yer ve zamanda bulunamayacağı kesinleşirse telefon, fax gibi iletişim araçlarından yararlanması gereğine dikkat çektik.

Referanslarda meşhur isimlerin harfî tariflerini dikkate almadık. Ayetlerin tercümelerinde Süleyman Ateş ve D.I.B. tarafından hazırlanan meallerden istifâde ettik. Önemine binaen bir kaç ayet ve hadisi değişik bölümlerde tekrarladık.

Konunun tesbiti ve hazırlanmasında her türlü yardımı esirgemeyen hocam Prof. Dr. Talat SAKALLI Bey'e, kaynak eserlerin temininde yardımcı olan diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür etmeyi yerine getirilmesi gereken bir borç bilirim.

Ramazan KAZAN

Isparta, 1997

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TERİMLER VE TARİFLER

<i>A- LÜGÂTLERDE AHD VE VEFÂ KAVRAMLARI</i>	6
1- Ahd	6
2- Vefâ	11
<i>B- İSLAM KÜLTÜRÜNDE AHDE VEFÂ İLE ALÂKASI OLAN DİĞER TERİMLER</i> ...	13
1- Nezir	13
2- Bey'at	14
3- Mîsak	16
4- Ahd	16
5- Yemin	17
6- Va'd ve Va'id	19

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE AHD VE AHDE VEFÂ

<i>A- KUR'AN-I KERİM'DE AHDE VEFÂ</i>	23
1- Kur'an-ı Kerim'de "Ahd" Kavramının İhtiva Ettiği Anlamlar	24
2- Allah'ın Aldığı Ahitler ve Muhtevâları	26
<i>B- KUR'AN-I KERİM'DE AHDE VEFÂ</i>	32
1- Ahde Vefânın Önemi ve Vefâkârlık	32

2- Müminlerin Vasfı Olarak Ahde Vefâ	33
3- Ahde Vefâsızlık	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADİSLERDE AHDE VEFÂ

<i>A- CAHİLİYE DÖNEMİNDE AHDE VEFÂ</i>	36
1- Beşerî Mnâsebetlerd Ahde Vefâ	37
2- Siyasî Münâsebetlerde Ahde Vefâ	39
<i>B- HZ. PEYGAMBER'İN AHDE VEFÂSI</i>	41
1- Ahlâkı Olarak Ahde Vefâsı	42
2- Ahde Vefâ Komusundaki Ta'limleri	45
3- Hz. Peygamber'in Vefâsı.....	52
a) Beşerî Münâsebetlerinde	52
b) Siyasî ve Askerî Sahadaki Vefâsı	54
4- Gayrî Müslimlerle Olan Münâsebetlerinde Ahde Vefâsı	58
a) Müşriklerle Olan Münâsebetlerinde Ahde Vefâsı	58
b- Zimmet Ehli İle Olan Münâsebetlerinde Ahde Vefâsı.....	61
1- Can Emniyeti	63
2- Mal Emniyeti	65
3- Din ve Vicdan Hürriyeti	66
<i>C- AHDE VEFÂSIZLIĞIN HADİSLERDE NEHYİ</i>	69
1- Ahde Vefâsızlığın Nifak Alameti Olması.....	69
2- Ahde Vefâsızlığın Fitne Sebebi Olması.....	74
3- Ahde Vefâsız İçin Beddua Edilmesi	75
4- Ahde Vefâsızın Tehdit Edilmesi.....	77
5- Ahde Vefâsız İçin Kıyâmette Bayrak Dikilmesi.....	78
<i>D- SAHÂBE VE AHDE VEFÂLARI</i>	80
1- Sahâbe ve Faziletleri	80
2- Ahde Vefâları.....	81
3- Sahâbe Dönemi Siyasî Hadiseleri ve Ahde Vefâ	86
<i>E- CERH VE TA'DİL İLMİNDE AHDE VEFÂ</i>	90

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHDE VEFÂ'NIN AHLÂKÎ VE HUKÛKÎ BOYUTU

<i>A- AHLÂKÎ AÇIDAN AHDE VEFÂ İLE İLGİLİ HÛKÜMLER</i>	97
<i>B- HUKÛKÎ (FIKHÎ) HÛKÜMLER</i>	101
1- Ahde Vefânın Nezir ve Yeminle Münâsebeti	102
2- Ahde Vefâ İle İlgili Hükümler.....	103
3- VERİLEN SÖZÜ BOZMAK.....	110
SONUÇ	114
BİBLİYOGRAFYA	117

KISALTMALAR

- A.g. :Adı geçen
A.g.e. : Adı geçen eser
A.g.y. : Adı geçen yer
a.s. : Aleyhisselam
a.y. : aynı yer
Bkz. : Bakınız
by. :Baskı yeri yok
ev. : Çeviren
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
haz. : Hazırlayan
İst. : İstanbul
Kırş. : Karşılaştırınız
Neşr. : Neşreden
öl. : lümü
S. : Sayı
s. : Sayfa
s.a.v.: Sallallahu aleyhi ve sellem
S.D.Ü.İ.F.: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
T.D.V.: Türkiye Diyanet Vakfı
ter. : Tercüme eden
ts. : Tarihsiz
vb. : ve benzeri
vd. : ve devamı
vs. : ve saire
' :  (Terkipler haricinde)

GİRİŞ

Dünya sulhunun devamının esaslarından biri de şüphesiz karşılıklı güven ortamının sağlanmasıdır. Güven, insanlar arası ilişkilerin ruhu ve düzene giden yoldur. Medeniyetin önemli temel özelliklerinden biridir.

İslâm, güven ortamının oluşması ve devamı için teşviklerde bulunmuştur. Müslümanın başkalarına eliyle, diliyle zarar vermemesi, diğer insanların ondan güven içinde bulunması onun vasıflarındandır¹. Öyle ki özellikle birtakım peygamberler verdiği söze uymakla şöhret bulduklarından Allah tarafından övülmüştür². Hz. Peygamber'in de en mümeyyiz vasıflarından biri güvenilir oluşudur. Bu özelliği dolayısıyla kendisine "Muhammedü'l-Emîn"³ denilmiştir. Hatta güven ortamının sağlanması için, henüz peygamber olmadan "Hilfu'l-Fudûl"⁴ isimli Mekke'de kurulan teşkilatın üyesi olduğunu tarih kaydeder. Hilfu'l-Fudûl, yabancı ve zayıfların gasp edilen haklarını iâde için kurulmuş gönüllüler teşkilatı idi.

Yine İslâm selamlaşmayı ve onu yaymayı, güzel ahlâklı olmayı, emâneti ve sadâkati emreder⁵. Bu ortamı bozacak sataşma ve çarpışmaları yerer⁶. Komşuya eziyeti tasvip etmez⁷, ölçü ve tartıda titiz davranılmasını ister⁸.

Beşerî ve sosyal münasebetlerde karşılıklı güveni temin eden bu gibi emir ve görevlerin yanında pek çok kavramlar da mevcuttur. Bu kavramların ele alınıp detaylı olarak ortaya konulması, toplum barışı ve düzeni için gereklilik arzeden güvenin temel felsefesini oluşturmaya bağlıdır.

¹ Buhârî, İmân 4, 5; Müslim, İmân, 64, 65; Tirmizî, İman, 13; Kryâne, 53; Nesâî, İman, 8.

² 19/Meryem, 54; 53/Necm, 37.

³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, Sıratü'n-Nebiyi, (tah. Muhammed Muhyiddîn), I, 214, Kahire, ts.

⁴ A.g.e., I, 144.

⁵ 4/Nisa, 58.

⁶ Müslim, İman, 116, 117.

⁷ Müslim, İman, 73.

⁸ 83/Mutaffifin, 1-3.

Kavram kargaşasının yaşandığı günümüzde kelime ve kavramlarla uzaktan yakından ilgisi olmayan anlamlar yüklenebilmektedir. Kardeşlik, adâlet, barış, sevgi ismi altında savaşlar yapılmakta, insanlar katledilmekte, ülkeler işgal edilmekte ve zulümler işlenmektedir. Halbuki kelime ve kavramlara layık oldukları manalar yüklenmelidir. Bu bakımdan kavram çalışmaları önem kazanmaktadır. Hatta bu çalışmalarda konu İslâmî ilimler sahasında, Kur'an ve hadis bütünlüğü içerisinde ele alınıp ortaya konulması açısından önem kazanmaktadır. İşte bu noktada kelime olarak, “*anlam veren*”, “*anlamlayan*”, “*anlamını belirten*” disiplin olarak da “*anlam bilimi*” adı verilen semantiğin önemi ortaya çıkmaktadır. “Semantik kelimelerin anlamlarını analiz eder. Etimolojik kökten itibaren tarih boyunca kazandığı müştaklarının ve anlamlarının bir analizini verir. Hangi anlamın sonradan girdiği, hangi anlamın çarpık ve kökten uzak olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Kısaca semantik bir ilim dalı olduğu kadar kavram kargaşasını önlemede, doğru anlamı bulmada bir metottur.”⁹ Kavramları konu alan ilim dallarının bile doğup geliştiği burada dikkat çekmektedir.

Semantik çalışmalarında meşhur olan İzutsu Kur'an-ı Kerim'deki kavramları ahlâki olarak kategorilere ayırmaktadır. Onun bu gruplaması dar kapsamlı bulunup tenkit bile edilmektedir¹⁰.

⁹ Yakıt, Prof.Dr. İsmail, Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi, S.D.Ü.İ.F.Dergisi, I. Sayı, s.17-18, Isparta 1995.

¹⁰ İzutsu Kur'an'da üç değişik ahlâki kavram kategorisi mevcut olduğunu söyler. Bunlar a) Allah'ın ahlâki vasfı ile alakalı, yahut bu vasfı anlatan kavramlar, b) İnsanın, kendisini yaratan Allah'a karşı temel tutumunun çeşitli cephelerini tasvir eden kavramlar, c) İslâm toplumunun mensubu olup bu topluluk içinde yaşayan bireyler arasındaki ahlâki ilişkileri tanzim eden ilke ve kaidelere ilişkin kavramlar. (İzutsu, Prof.Dr. Tashihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar, trc.:Selâhattin Ayaz, s.37, İstanbul, ts.

İzutsu'nun bu üçlü tasnifini dar kapsamlı bulan Ömer Dumlu Kur'an-ı Kerim'de “Salâh Meselesi” isimli araştırmasında şöyle der: “İzutsu Kur'an-ı Kerim'de kavramları üçe inhisar ettirmektedir. Ancak biz bu kavramlara ilaveten, İslâm toplumunun diğer milletlerle olan münasebetlerini tanzim eden bir kavram grubunun da yer aldığını söyleyebiliriz...” (Dumlu, Dr. Ömer, Kur'an-ı Kerim'de Salâh Meselesi, s.3, Ankara, 1992.)

Artık günümüzde kavram çalışmaları metodik, derli toplu, detaylı olarak ortaya konulması açısından önem kazanmaktadır. Yine bu tür çalışmalarda kavramla yakından ilgili olan kelimeler ele alınıp alaka ve farkların gösterilmesinin ayrı bir önemi vardır.

Biz de çalışmamızı bu sahada ki bir kavrama tahsis ettik. Kavramımız ahd ve vefâ kelimelerinden mürekkep “*Ahde vefâ*”dır. Kavramımızın kısa bir semantiği birinci bölümde verilecektir.

Kültürümüzdeki “*sözünün eri olmak*” özdeyişi ahdinde durmayı, “bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır” atasözü ise vefâyı, sadâkati dile getiren değerlerimizden sadece ikisidir.

Şiirlere bile konu olan ahde vefa konusunda şair şöyle der:

“Allah kişiye tâkatının üstündekini yüklemez.

El ise ancak bulduğu ile cömertlik eder.

Ancak vefâ göstereceğin va’de bulun

Va’dettiğin kişiye sözün zıddını yapmaktan sakın¹¹.

Ahde vefâ toplumun saâdet unsurlarından biridir. Kalkınma ve ilerlemenin üzerine bina edildiği temeldir. Bu temel sayesinde şirketler ayakta durabilmektedir. “En büyük servet itibardır” özdeyişindeki “*itibar*”, güvenin tezahürü olan ahde vefâ ile kazanılır.

Ahde vefâ, insanların güven duygusuna saygı göstermek ve onu istismar etmemektir. Aksi ise insanlara hıyânet ve onları kandırmaktır. Bu ise kendisi için istediğini kardeşi için de arzu etme konumunda olan kişiye yakışmaz.

¹¹ Şair belli değildir. Şiirin aslı şöyledir:

لا كلف الله نفساً فوق طاقتها ولا تجرد يد إلا بما تجيد
فلا تعد عدة إلا وفيت بها وا حذر خلاف مقال للذي تعد .

(el-İbniği, Şehâbeddin Muhammed b. Ahmed Ebi'l-Feth, el-Müstedraf fi Külli Fennin Müstezraf, (tah.: Müfid Muhammed), I, 427, Beyrut, ts.

İnsan va'dedinceye kadar hütdür. Kimse onu söz vermeye zorlamamıştır. Fakat va'dettikten sonra artık sözüyle kendini bağlamakta dolayısıyla onu yerine getirmekle yükümlüdür. Bu sebeple insan üstesinden gelemeyeceği sözleri söylememeli, yükümlülükler yüklenmemelidir.

Ahde vefâ toplumun sulh ve selâmet içinde yaşamasının temel niteliklerinden biridir. Yapılan sulh ve antlaşmalara uyulmaması anlamına gelen “*gadr*” ise, çalkantıların, sürtüşmelerin, hatta savaşların çıkış sebeplerindedir. Bundan dolayı antlaşmaları bozmak açık bir hıyanettir. Bunun tarihte birçok örnekleri mevcuttur.

Sosyal, iktisâdî, siyasî, ticarî vb. sahalarda, aile, millet ve milletlerarası ilişkilerde ahde vefâ temel unsurlardan biri olmaktadır.

Çalışmamızı kavram boyutunda ele alıp, özellikle hadisler açısından incelemeye çalışacağız. Fakat konunun genişliği sebebiyle Kütüb-i Sitte çerçevesinde ele alacağız.

Bilindiği gibi “Sahih hadis kitapları arasında en sahih olarak kabul edilen Buhârî (256/869) ve Müslim’in (261/874) “*el-Câmiu’s-Sahih*”leri ile Ebu Dâvud (275/888), Tirmizî (279/892), Nesâî (303/915) ve İbn Mâce (273/886)’nin “*es-Sünen*”leri Kütüb-i Sitte (altı kitap) adıyla şöhret kazanmıştır. Ancak bunların arasında yer alan İbn Mâce’nin Sünen’i altıncı asrın başına kadar Kütüb-i Sitte’den sayılmamıştı.”¹² Daha doğrusu bu zamana kadar hadisciler arasında asıl olan beş hadis kitabı bulunuyordu. “Bu kitapların muteberliği üzerinde ittifak vardır. Bunlar da İbn Mâce’nin Sünen’i hariç ilk beş kitaptır.”¹³ “Ebu’l-Fadl İbn Tâhir el-Makdîsî (507/1113)’nin bu beş kitaba tahsis ettiği “*Atrâf*”a İbn Mâce’nin Sünen’ini de eklemesinden ve “*Altı İmamın Şartları*” (*Şurûtu’l-E’immeti’s-Sitte*) adlı kitabını telif

¹² Kocyiğit, Prof.Dr. Talat, *Hadis İstilahları*, s.202, Ankara, 1980.

¹³ eş-Şehrîzûrî, Ebu Amr Takryyüddin Osman b. Abdürrahman, *Ulûmül-Hadis li İbni’s-Salah*, (tah: Nureddin İtr.) s.40, Dimeşk, 1986; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâ’isü’l-Hadis Şerh-u İhtisâr-ı Ulûmi’l-Hadis li’l-Hafız İbn Kesir*, s.31, Beyrut, ts.

etmesinden sonra İbn Mâce'nin Sünen'i de muteber kitaplar arasında zikredilmeye başlanmıştır."¹⁴

Prof.Dr. İbrahim Canan Kütüb-i Sitte hakkında şöyle bir tesbitte bulunur: "Ortaya konan pek çok hadis mecmuasında *"sahihlerini seçmek"* diye peşin bir prensip ve gâye olmamıştır. Ancak Kütüb-i Sitte'de bu gâye güdülmüş ve bunda büyük ölçüde muvaffak olunmuştur."¹⁵ Bu hadis kitaplarının meşhur olması hususunda ise şöyle der: "Arkadan gelen İslâm uleması dinî veya dünyevî meselelerin çözümünde, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında, ahlâk ve âdâbın tanziminde vs. hadise duyduğu ihtiyacı karşılamak için sıhhat durumu üstün olan bu kitaplara müracaat etmiştir."¹⁶

Diğer hadis kitaplarına nisbetle daha sahih ve itimada şayân oldukları için *"sıhâh"* adıyla da bu hadis kitapları isimlendirilmiştir¹⁷.

Sistematik olarak hepsi de hadisleri mevzûlarına göre kitaplara ayırmışlar fakat Buhârî ve Müslim daha çok hadis rivâyet etmiş ve sıhhat yönünden daha sahih olarak değerlendirilmiştir. Bu mülâhâzaların yanında sahihlik açısından kitapların değerlendirilmesinde, değişik görüş ve telakkîler de bulunmaktadır. Kütüb-i Sitte hakkında bu kısa bilgiden sonra *Ahd* ve *Vesfâ* kelimelerinin ifâde ettikleri anlamları terimler ve tarifler bazında ele almaya geçelim

¹⁴ Koçyiğit, Prof.Dr. Talat, Hadis İstilahları, s.202.

¹⁵ Canan, Prof.Dr. İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, I, 172, Ankara, 1988.

¹⁶ A.g.e., I, 172.

¹⁷ Koçyiğit, Prof.Dr. Talat, Hadis İstilahları, s.202.

BİRİNCİ BÖLÜM

TERİMLER VE TARİFLER

A- LÜGÂTLERDE AHD VE VEFÂ KAVRAMLARI

1- *Ahd*

Ahd kelimesinin lügât olarak pek çok anlamı vardır. Müştakları da göz önünde bulundurulunca bu anlamlar biraz daha artmaktadır. Sırasıyla değişik anlamlarını serdedecek olursak;

1- *Söz vermek, Va'detmek*¹

Maide Suresi'nin dokuzuncu ayetindeki "Allah, inanıp iyi işler yapanlara va'detmiştir: Bağışlama ve büyük mükâfat onlarıdır." ve

2 وانا على عهدك و وعدك ما استطعت dua hadisinde ki "ahd" bu anlamdadır.

2- *Vasiyet*³

"*Şu konuda bana ahdetti*" cümlesinde ki, ahd, vasiyet etti, tavsiyede bulundu demektir. Hz. Ali'nin عهد النبي الامي ... rivâyetindeki Ahd, vasiyet etti manasındadır⁴.

¹ Ahyetullah, Ahmed, el-Kâmusu'l-İslâmî 3, V, 564, Kahire, 1399.

² Buhârî, Da'vat, 16; Ebu Dâvûd, Edeb, 101; Tirmizî, Da'vat, 15.

³ İbn Manzûr, Cemalü'd-Din Muhammed b. Mülkrim, Lisânü'l-Arab, IV, 3148; Beyrut, ts.; Faris b. Zekeriyâ, Mu'cem-ü Mekâyisi'l-Lüga, N, 395, Mısır, 1971; Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, Esâsu'l-Belâğa, II, 150; Kâhire, 1985; Fîrûzabâdî, Muhammed b. Yakub, Basâr-u Zevî't-Temyiz-i fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz, (tah: Muhammed Ali Neccâr) IV, 114; Beyrut, ts.; Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, Subhü'l-A'şâ fi Sanâti'l-İnşâ, IX, 363, Beyrut, 1987; Kalkaşandî, Ahdin altı anlamı bulunduğunu zikredip bunları: emân, yemin, hıfz, zimmet, zaman, vasiyet olarak belirtir. (A.g.e., IX, 362)

⁴ Nesâî, Kasâme, 13.

... الم اعهد اليكم يا بني آدم⁵ ayetinde yer alan “ahd”, yine vasiyet manasını ihtiva eder. Yine Müslim’in Osman b. Ebi’l-As’tan rivâyet ettiği hadisteki ahd, vasiyet anlamındadır⁶. İlk dönem kitâbet sanatı örneklerinden vâililere yazılan vasiyete de “Ahd” deniliyordu⁷.

3- And, Yemin, Misâk⁸

Kişi ahd kelimesini kullanarak yemin eder⁹. Ayette “anlaşma yaptığınız zaman Allah’ın ahdini yerine getirin”¹⁰ buyurulmaktadır. Ahd burada misâk manasına tekabül eder.

→ (1205-1790)

Zebîdî, bazı müfessirlerin: “Allah’a ve insanlar arasında verilen sözler, yeminler ahiddir” dediklerini zikreder¹¹.

İbrâhim en-Nehâî (95/713)’nin “biz çocukken velilerimiz şehâdet ve ahd kelimelerini söylediğimizden dolayı döverlerdi”¹² sözündeki ahd yemin anlamındadır.

4- Vefâ, Sözünde Durma, Muhâfaza Etme, Harama Riâyet Etme¹³

⁵ 36/Yâsin, 60; Ayrıca 20/Tâhâ, 115. ayetindeki “ahd” de vasiyet anlamındadır.

⁶ Müslim, Salât, 187. (Hadisin meali şöyledir. Osman b. Ebi’l-As şöyle dedi: Rasûlüllah’ın bana son vasiyeti şudur: Bir kavme imam olduğun vakit onlara namazı hafif kıldır.) Ahd kelimesinin tavsiye, vasiyet anlamına gelen diğer hadisler için bkz. Müslim, Sıfâtü’l-Münâfikîn, 10; Ebu Dâvûd, Diyât, 11; Lîbas, 28; Nesâî, Kasâme, 18.

⁷ Atriyetullah, Ahmed, el-Kâmus, IV, 565; Fîrûzâbâdî, Basâir, IV, 115.

⁸ İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, IV, 3148; Fîrûzâbâdî, Basâir, IV, 114; Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, Tâcü’l-Arûs min Cevahiri’l-Kamûs (tah: Dr. Abdulaziz Matar) VIII, 445, Lübnan, 1970.

⁹ على عهد الله وميثاقه لافعلى كذا Allah’a yemin olsun ki elbette şöyle yapacağım... (İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, IV, 3148.

¹⁰ 16/Nahl, 91

¹¹ Zebîdî, Tacü’l-Arus, VIII, 455.

¹² Buhârî, Şehâdet, 9; İ’tisam, 5.

¹³ İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, IV, 3148; Faris b. Zekerîya, Mu’cem-ü Mekâyisü’l-Lûga IV, 169; Zebîdî, Tacü’l-Arus, VII, 457.

وما وجدنا لأكثرهم من عهد = (Onların çoklarında sözde durma diye birşey bulmadık)¹⁴ ayetindeki ahd, vefâ ve sözünde durma manasınadır.

“Hâfızın benzeri, bağılı devenin sahibinin misâli gibidir. Eğer deve sahibi devesini gözetler durursa, onu elinde tutabilir. Ona dikkat etmeyip bırakıverirse deve kaçır”¹⁵ hadisindeki “*âhede*” fiili, muhâfaza etmek, riayet etmek anlamınadır.

5- Eman, Zimmet¹⁶

أعهدك = “Sana kefil olurum” anlamına gelirken, “إنا أعهدك من هذا الأمر” cümlesi “seni bu işten emniyette, güvende kılıyorum” demektir. عهد إلي فلان = “falan bana şu şu meselede garanti verdi” ve لست سليمان كعهدانك = “Kefaletinde Süleyman değilsin” cümlelerindeki “ahd fiilleri ve mastarı eman ve zimmet anlamlarında kullanılmıştır¹⁷.”

6- Zaman, Vakit¹⁸

Ahd kelimesinde geçmiş ve geleceğe ait bir süreç anlamı da mevcuttur. Zira ahdedilir, söz verilir, üzerinden zaman geçer. Sonrada verilen söz gerçekleştirilir. Yer yer bu kelime zaman, devir anlamlarını da ihtiva eder. Bu anlamda قربة عهدة = (eski köy, yerleşimi zaman olarak eski olan köy) demektir.

Bu anlam üzerinde yeri geldiği için bazı tesbitlerde bulunmak uygun olacaktır. Çünkü gerek sahâbe, gerekse sonra gelen nesiller ahdin bu anlamıyla bir takım olayları anlatmaktadır. Mesela Sahâbenin “Hz. Peygamber *zamanında* şöyle yapardık”, “Hz. Peygamber *zamanında* şu kadar verirdik”, “Şundan nehyedildik”, “Şöyle bir hâdise

¹⁴ 7/Ârâf, 102

¹⁵ Buhâri, Fadâilü'l-Kur'an, 23.

¹⁶ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, IV, 3148; Fîrîzabâdî, Basâir, IV, 114; Faris b. Zekerîya, Mucem-u Mekâyisi'l-Lûğa, IV, 170.

¹⁷ Örnekler adı geçen lûğatlerden alınmıştır.

¹⁸ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, IV, 3151; Zebîdî, Tacu'l-Arûs, VIII, 457. Örneklerde aynı yerlerden alınmıştır.

olmuştur” gibi ifadelerle rivâyet ettikleri hadisler pek çoktur. O devirdeki uygulamalar, örf, âdet, kültür, inanç, ibâdet, ticaret ve sosyal hayat vs. hakkında ahd kelimesinin bu cephesiyle yola çıkarak bilgi sahibi olabilir, bir takım ipuçları yakalayabiliriz. Bunu biraz müşahhaslaştıralım. Mesela Hz. Peygamber zamanında yağın bir yağmur hakkında bir takım insanların bunu yıldızlara bağlamaları¹⁹ o zamanki batıl inancın mahiyetini gösterir. Kardeşi işgüç sahibi olmadığı için Hz. Peygamber’e şikâyet eden ve yakınan kişiye Hz. Peygamber’in tavrı²⁰, toplum ve ahlâkî yapıyı göstermesi bakımından mânîdardır. Ölçü, tartı aletlerinin birimlerini²¹, “Biz Hz. Peygamber zamanında at eti yiyorduk”²² diyen Câbir’in bu rivâyetinden ise âdetlerin bir boyutu yakalanabilir. İbn Ömer’in “ticâret eşyası pazara inmeden satın alıyorduk. Bunu Hz. Peygamber yasakladı”²³ rivâyeti ve İbn-i Ebi Evfâ’nın ‘Rasûlüllah zamanında buğday, arpa, kuru üzüm ve hurma üzerine müstahsillerle selâm akdi yapıyorduk”²⁴ rivâyetiyle de ticaret hayatını yakından tanıma fırsatı elde edebiliriz. Ümmü Seleme’nin Rasûlüllah zamanında kadınlar farz namazdan selâm verince hemen kalkarlar, Rasûlüllah kalktığı vakitte erkekler kalkarlardı²⁵ rivâyetiyle o zamanki, ibadet hayatı hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Hatta o dönemdeki yiyecek, giyecek, âlet ve edavâtın mahiyeti hakkında²⁶ bilgi sahibi olabiliriz.

Dikkat çekici olması bakımından Hz. Peygamber’in ahd kelimesini zaman anlamına kullandığı şu hadislerini de burada aktarmak yerinde olacaktır. Hz. Peygamber yeni müslüman olmuş Kureyşlilere Huneyn ganimetlerinden yüzer deve vermek suretiyle kalplerini İslâm’a ısındırmak ister. Bunu Ensar’dan bazıları

¹⁹ Müslim, İmân, 127.

²⁰ Tirmizî, Zühd, 22; Hz. Peygamber o gece “Belki senin rızıklanman onun yüzündendir” buyurdular.

²¹ Nesâî, Zekat, 41, 44.

²² A.g.e., Sayd, 29.

²³ A.g.e., Böyu’, 57.

²⁴ A.g.e., Böyu’, 62.

²⁵ Buhârî, Sıfatüs-Salât; Ayrıca diğer bir misal için bkz. Buhârî, Cuma, 20.

²⁶ Tirmizî, Zühd, 26; Ayrıca hadis kitaplarının, Eşribe, Etüme ve libas bölümlerine müracaat edilebilir.

kavrayamaz ve hoşnutsuzluklarını ortaya koyarlar. Rasûlüllah (a.s.) onları toplayarak yaptığının hikmetini anlatırken sözlerini şöyle tamamlar. “Allah’a yemin ederim ki, sizin kendisiyle döntüp gideceğiniz şey (yani peygamberin kendisi) onların alıp gidecekleri şeyden hayırlıdır.”²⁷ Hz. Peygamber’in bu tutumu Ensar’ın yumuşatılıp, hoşnutsuzluklarının bertarafı öbür taraftan Kureyşlilerin İslâm’a ısındırılması metod olarak çok önemli olup sosyal-psikolojiyi de yansıtmaları açısından ayrı bir değeri haizdir.

Sonuçta, yapılan iş ve devamlılık ahdin, zaman anlamı ile aynı ortak paydada buluştuklarını burada belirtebiliriz.

7- Görüş, Bilgi, Tanımak, İdrâk, Karşılaşmak

عهدي بفلان وهو شاب = “Görüşüme, bilgime göre falanca gençtir” sözündeki “Ahd” kelimesi bu anlamları ihtiva eder.

Lügatlerde ayrıca, ahd kelimesinin değişik mastar ve müştakları olarak: el-’u hdetü²⁸, el-’u hûdü²⁹, el-muâhidü³⁰, et-Taâ’hhüdü³¹, el-Ma’hedü³², el-Ma’hûdü³³ Ahîduke³⁴ vs. zikredilir.

²⁷ Buhârî, Humus, 19.

²⁸ İbn Manzûr, Lisâmü’l-Arab, IV, 3149, el-’u hdetü: Anlaşma ve satış yazısı, mukâvele anlamlarına geldiği gibi, eğrilik, zayıflık anlamlarına da gelir. “عهدة الرقيق ثلاثة أيام” hadisinde geri iade anlamıdır. Hadisin anlamı şöyledir. “Malın geri iadesi üç gün içindedir.” (İbn Mâce, Ticâret, 44)

²⁹ İbn Manzûr, Lisâmü’l-Arab, IV, 3150, Zebîdî, Tacu’l-Arûs, VIII, 456. Ahd’in Cemisi’dir. İlk yağmurun islahı kurumadan yağın yağmurlar, yağmurun az yağdığı seneye de “Ânu’l-’u hûd” denir.

³⁰ Ehlü’l-Ahd, Ehlü’z-Zimmâ antlaşmalı kişiye denir.

³¹ Korumak, Ahdi yenilemek, Tekeffül etmek anlamıdır.

³² Enstittü, ev, yurt manasındadır.

³³ Bilinen, Malum anlamıdır.

³⁴ Seninle andlaşan, senin de onunla andlaştığın kişi demektir. Değişik atasözlerinde de kullanılmıştır.

“عهديك بالفاليات قديم” (ger işlerle senin ahdin eskidir) vs. “المسكين لا عهد له” (karanlık işler çeviren için ahit yoktur.)

Yukarıda zikredilen ahdin anlamlarından, sapma gösterenleri bir kenara koyarsak, “güven ve hıfz” ortak paydasında bu anlamların örtüştüklerini görürüz. Fakat Türkçe’imizde bu kavram genelde va’d anlamıyla meşhur olmuştur. Ama va’dde bulunurken, güven vermek, güvenilir olmak muhatap tarafından istenir ve aranır. Va’deden de güvenilir olmak esastır. Yoksa insanlar arası ilişkiler dumura uğrar.

2- Vefâ

Lügatlerde “ وُفِيَ ” kökünden türeyen bu kelimenin if’âl babından olan “ أَوْفَى ” ile aynı anlamda kullanıldığını görürüz. Master olarak da kıyasî “ وُفِيَ ”, gayr-ı kıyasî “ وُفِيَ ” şeklinde iki kalıbı vardır³⁵.

Vefâ lügatlerde şu anlamlara gelmektedir.

1- Ahdinde, verdiği sözde durmak, Ahd-ü Peymânını Muhâfaza Etmek³⁶

Bu anlamda “vefâ”nın zıddı “gadr”dır. Bu da sözünde durmamak, ahbine vefâ göstermemek anlamına gelir. “ رَجُلٌ وَفِيٌّ ” vefâ sahibi, verdiği sözü yerine getiren kişi demektir. ³⁷يُوفُونَ بِالْأَدْوَانِ Adaklarını yerine getirirler, ayetindeki “ يُوْفُونَ ” kelimesi bu anlama gelir.

2- Eksiksiz Yerine Getirmek, Tam Olmak, Tam Yapmak³⁸

Maide, 1. ve Bakara 40. ayetlerindeki “ أَوْفُوا ” tam yapınız, anlamındadır. Yine “ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapınız”³⁹ ayetindeki “ أَوْفُوا ” tam yapmak, eksiksiz yapmak manasına gelir.

³⁵ İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, II, 4485.

³⁶ A.g.e., VI, 4485, Fâris b. Zekeriya, Mu’cem-ü Mekkâsî’l-Lüga, VIII, 129; Mütercim Asım Efendi, Seyid Ahmed, Kanaıs Tercemesi, İstanbul, 1304.

³⁷ 76/İnsan, 7.

³⁸ İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, VI, 4485, Zemahşerî, Esâsü’l-Belâga II, 520; İbn Esir, Mecdü’d-Din Ebîs’Seâde el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, en-Nihâye fî Garibi’l-Hadis Ve’l-Eser (tah: Tahir Ahmed ve Mahmud Muhammed) Mısır, tı.

³⁹ 17/İsrâ, 35.

3- Çok olmak, Bol Olmak⁴⁰

وفى على ريش الجناح = “Kanadın tüyü bol oldu” cümlesindeki “Vefâ” bol olmak anlamındadır. أوفى على كذا ise çok olmak demektir.

Bu temel anlamların yanında, haccetmek, sözü bitmek, yer , mevzî vb. anlamları da vardır. Lügatlerde müştak olarak: Vefâ⁴¹, Vâfâ⁴², el-Vefiyyu⁴³ Vefâtîn⁴⁴, Teveffâ⁴⁵, Mîfâ⁴⁶, İstevfâ⁴⁷ vb. kelimeleri kullanılmaktadır.

Vefâ kelimesinin bu değişik anlamları dikkate alınırca “sadâkat” manasında örtüşükleri görülür.

Bu lügat anlamlarından sonra terim anlamlarını verelim:

Ragıb el-İsfehânî (502/1108) Ahd birşeyi korumak, o şey hal değiştirdikçe onu gözetmek olarak lügat manasını verdikten sonra şöyle bir tanım verir: Ahd, “gözetilmesi gereken söz ve antlara” denir⁴⁸.

et-Tarifât’ında Şerif Cürcanî (816/1413) vefâyı, ferdler arası verilen sözlerin muhafazası olarak tarif eder⁴⁹

⁴⁰ İbn Manzûr, Lisamü'l-Arab, VI, 4485.

⁴¹ Vefânnı mübâlağalı anlatım olup “daha vefalı oldu” anlamındadır.

⁴² Mîfâle babından “geldi” anlamındadır.

⁴³ “Dirhem”, “eksiklik, fazlalık olmayan dirhem” anlamındadır.

⁴⁴ “Ölüm” manasındadır.

⁴⁵ “Allah bir kimsenin ruhunu kabz etti” manasına gelir.

⁴⁶ “Fırın bölünmüş, tabakası” demektir.

⁴⁷ “Hakkımı tam aldı, hiç bir şey bırakmadı” anlamlarına gelir.

⁴⁸ Ragıb el-İsfehânî; Müfredat fi Garibi'l Kur'an, s.523, İstanbul, 1986. Ayrıca aynı tarifi Şerif Cürcanî de yapar. (Cürcanî, Şerif Ali b. Muhammed Kitabü't Tarifat, Beyrut, 1988.

⁴⁹ Şerif Cürcanî, Tarifât, s.253.

Terkip olarak ahde vefâyı tanımlarsak, “Verilen, va’dedilen sözleri tutmaya, yerine getirmeye ve onlara bağlı kalmaya” denir.

Ahde vefâ ile yakın anlamlara gelen diğer kavramlar da mevcuttur. Bu kavramların ahde vefâ ile olan ilgisi önem kazanmaktadır. Kısaca bunlara da değinmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

B- İSLAM KÜLTÜRÜNDE AHDE VEFÂ İLE ALÂKASI OLAN DİĞER TERİMLER

Ahde vefâ ile anlamca yakın olan fakat terim olarak farklı olan kavramlar da mevcuttur. Burada kısaca bunlara değinip aradaki irtibatı göstermeye çalışacağız.

1- *Nezir*

Adamak, adakta bulunmak anlamına gelen bu kavram, terim olarak şöyle tarif edilmiştir. Mükellef kişinin şâri’ tarafından yapmakla emr olunmadığı bir şeyi ifâ etmek üzere kendisine vacip kılmasıdır⁵⁰.

Nezir meşru bir ibadettir. Meşrûiyeti ayet ve hadislerle sabittir⁵¹. Ayette Allah, “nezirlerini yerine getirsinler”⁵² buyururken, Hz. Peygamber de “Kim Allah’a karşı itaat etmeyi adarsa, Allah’a itaat etsin. Her kim de Allah’a karşı isyan etmeyi nezrederse O’na isyan etmesin”⁵³ buyurur.

Ayrıca bu konudaki hadislerde, nezire başvurulmaması, başvurulunca da yerine getirilmesi⁵⁴ Allah’a masiyet için yapılan nezirlerin yapılmamasının istendiğini görürüz. Misal olarak, İmran b. Husayn’ın rivâyet ettiği hadiste Hz. Peygamber şöyle

⁵⁰ Cezerî Abdurrahman, *Mezâhibü'l-Erbea'* (trc.: Mehmet Keskin), II, 1255 İstanbul, 1989. Ayrıca tanım için bkz. Ragıb el-İsfahani, *Müfredât*, s.742.

⁵¹ Mevsîfî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtar*, IV, 76, İstanbul 1980.

⁵² 22/Hacc, 29

⁵³ Buhârî, *Eyman ve'n-Nüzûr*, 28.

⁵⁴ Müslim, *Nezir*, 2, 3, 4.

buyurur: “Nezir iki türüdür. Birincisi, Allah’a itaat hususunda yapılan nezirdir. Bu Allah içindir. Yerine getirilmesi gerekir. İkincisi, Allah’a masiyet hususunda yapılan nezirdir. Bu şeytan içindir. Yerine getirilmez. Yemin keffareti gibi keffaret gerekir⁵⁵. Hüküm olarak da adanıp yerine getirilmeyen nezirler için yemin keffareti gibi keffaret gerekir⁵⁶.

Görülüyor ki ^{nezir,} adamak, bir şeyi yapmayı nezretmek, bir yerde söz vermek ve va’detmekle ilgili oluyor.

2- Bey’at

Alış-veriş manasına gelen “bey” kelimesiyle aynı kökten olup, “gönülden isteyerek söz vererek bağlanmak, yöneticiye itaat etmek” demektir⁵⁷.

Aralarında bey’at olan iki kişi adeta karşılıklı olarak kalplerindeki samimiyet ve ihlası bağlamış ve birisi diğerinin emrine girmiş olur. Bu ihlas ve samimiyetten uzak dünya menfâhı için bir yöneticiye bey’at eden kişiyi Allah’ın sevmeyeceğini hadisler bize haber vermektedir⁵⁸. Ünlü hadis şârihlerinden Nevevî (676/1277), böyle hareket eden kişinin fitneye sebep olacağını belirtir⁵⁹.

İslâm tarihinde ilk defa bey’at hadisesi I. Akabe bey’atı olarak bilinir. Burada Medineli müslümanlar Hz. Peygamber’e, şirkten sakınacaklarına, zinâ, iftira, yalan, çocukları öldürme gibi büyük günahları işlemeyeceklerine dair söz verirler⁶⁰. Daha

⁵⁵ Müslim, Nezir, 8, 9, 10; Ebu Dâvûd, İman, 12, 19; Tirmizî, Nüzûr, 1; Nesâî, Eymân Ven’-Nezir, 41; İbn Mâce, Keffâret, 16.

⁵⁶ Mevâlî, el-İhtiyar, IV, 77; Merginânî, Burhaneddin, el-Hidayet-ül Şerh-i Bidâyeti’l-Mübtedî, II, 74, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, by., ts.; Cessas, Ebu Bekir, Ahmed b. Ali er-Râzi, Ahkâmü’l-Kur’an, IV, 287, Kahire, ts.

⁵⁷ Ragıb el-İsfahânî, Müfredât, s.88.

⁵⁸ Buhârî, Şehâdet, 22; Müslim, İman, 173; Ebu Dâvûd, Büyü’, 60, Nesâî, Büyü’, 6.

⁵⁹ Nevevî, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, Sahih-u Müslim bi Şerhi’n-Nevevî II, 118, Kahire, ts. Nevevî’nin bu Şerhi bundan sonraki dipnotlarda sadece “Nevevî ve cilt numarası” şeklinde gösterilecektir.

⁶⁰ Buhârî, Menâkıbu’l-Ensâr, 112, 113; Müslim, Hudud, 44; Nesâî, Bey’at, 3, 4; İbn Hişâm, II, 39, 40.

sonra risaletin XIII. yılında Peygamberimizi Medine'ye varınca koruyacaklarına dair söz verdikleri II. Akabe bey'atleri ortaya çıkar⁶¹. Hudeybiye müsâlahası esnasında Hz. Osman'ın Mekke'de öldürtüldüğü şeklindeki haberlerin geldiği sırada alınan bey'ate Rıdvan Bey'ati denir⁶².

Bir takım muhaddisler konunun ehemmiyetine binaen bey'at konusunu kitap ve bab başlığı yapmışlardır. Mesela, Buhari (256/869), "Devlet başkanının halkla nasıl bey'at ettiğine" dair bab başlığı açarken, Nesâi (303/915) ve İmam Malik (179/795), hadis kitaplarında "Kitabu'l-Bey'at" adlı bölümlerini bu konuyla ilgili hadislere tahsis etmişlerdir.

Allah Teâlâ bey'atın şânını yüceltmiş, onâ vefâsızlık göstermekten sakındırılmış⁶³, Hz. Peygamber'den mümin kadınlardan bey'atlerini almasını istemiştir⁶⁴. Bu kadınların sayısını Kettâni (1345/1927), Hâfiz İbnu'l-Cevzî (597/1200) nin 457 olarak tespit ettiğini zikreder⁶⁵. Kadınların yanında gençlerden, hatta bülûğ çağına ulaşmamış gençlerden bile bey'at alınmıştır⁶⁶.

Görülüyor ki, bey'atte "söz verme" anlamı olduğu ortaya çıkıyor. Fakat bu söz verme, gerek Resûl'e, gerekse ondan sonra gelen "Veliyyu'l-Emre"dir. Ahd ise herkese karşı verilir. Bey'atin şartları vardır. Mesela, zorla bey'at alınmaz, herkese bey'at edilmez...⁶⁷

⁶¹ İbn Hişam, Sîre, II, 56, 57; İbn Sa'd, Muhammeda Tabakâtü'l-Kübra, I, 223, Beyrut, ts.

⁶² İbn Hişam, Sîre, III, 364. Hatta bu bey'at Allah tarafından övülmüştür. Bkz. 48/Fatih, 18.

⁶³ 48/Fatih, 10. Ayetin Meali şöyledir: "Sana bey'at edenler, gerçekte Allah'a bey'at etmektedirler. Allah'ın eli onların eli üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, kendi aleyhine bozmuş olur. Kim Allah'a verdiği sözü tutarsa Allah ona büyük mükâfat verecektir."

⁶⁴ 60/Müntehine, 12. Hz. Peygamber kadınlardan aldığı bey'atlerinde Allah'ın kendisine emrettiği taahhüden başka bir taahhüd almadığını Hz. Aişe'nin rivâyet ettiği hadisten öğreniyoruz. (Buhârî, Talak, 19)

⁶⁵ Kettâni, Muhammed Abdu'l-Hayy, et-Terâtibü'l-İdâriyye (trc. Ahmet Özel) II, 295, İstanbul, 1991.

⁶⁶ A.g.e., II, 295.

⁶⁷ Bkz. Ünal, Ali, Kur'an'da Temel Kavramlar, s.115-116, İstanbul, 1986.

3- Mîsak

Kendisiyle bağlanılan söz, yapılan ve mutlak yerine getirilmesi gereken andlaşma ve söz vermedir⁶⁸.

Mîsak, Kur'an terminolojisi içerisinde yer alan bir kavramdır. Mîsakı alan Allah'tır. Alınanlar ise peygamberler⁶⁹, kavimler⁷⁰ ve insanlardır⁷¹.

Alınan misaklarda, Allah'ın birliğine hâlel getirilmemesi, Allah'la beraber başkalarına ibâdet edilmemesi, yeryüzünde kan akıtılmaması, verilen sözlere uyulması⁷², Allah'ın kitabındakinin gizlenmemesi⁷³, namazın kılınması, zekatın verilmesi, borç isteyene borç verilmesi⁷⁴, vb. konular zikredilir.

Neticede misak kavramında söz verme-söz alma anlamları mevcuttur. Dolayısıyla Ahde vefâ ile ilgisi söz verme noktasında ortaya çıkıyor. Kur'an terminolojisi içerisinde misakları Allah'ın, peygamberler, kavimler ve insanlardan aldığı, fakat antlaşma anlamıyla insanlar arasında da kullanıldığını görürüz. İnsanlar arası antlaşma anlamıyla bunlara uyulması açısından yine ahde vefâ ile olan münasebeti ortaya çıkmaktadır.

4- Akd

Bir şeyin etrafını toplamak, bir araya getirmek anlamının yanında, bir şeyi bir başka şeye sağlam şekilde bağlamak manasına da gelir. "Akdü'l-Habl" ipi bağlamak, "Akdü'l-Bey" alışverişi bağlamak, "Akdü'l-Ahd" ahdi bağlamak anlamlarına gelir⁷⁵.

⁶⁸ Ragıb, el-İsfehâni, Müfredât, s.804.

⁶⁹ 3/Al-i İmran, 81.

⁷⁰ 5/Mâide, 12; 4/Nisâ, 154; 5/Mâide, 14.

⁷¹ 3/Al-i İmran, 187.

⁷² 2/Bakara, 84-85.

⁷³ 3/Al-i İmran, 187.

⁷⁴ 5/Mâide, 12.

⁷⁵ Ragıb el-İsfehâni, Müfredât, 510.

Kur'an-ı Kerim'de Allah, "Ey imân edenler akitleri yerine getirin"⁷⁶ buyurarak yapılan, bağlanılan antlaşmanın yerine getirilmesini ister.

Akitte sorumluluk vardır. Artık yapılan akde uymak gereğini yerine getirmek, sorumluluğunu almak, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de beyan ettiği emirlerdendir⁷⁷.

Akitler İslâm hukukunda geniş bir yer tutar. Zira pek çok çeşidi vardır. Nikah, hibe, vasiyet, bey', selem, zimmet, satış akdi, vs.

Âkidde (akde taraf olan şahıs) satıcı olsun, alıcı olsun bir takım şartların bulunması gerekir⁷⁸. Bu kavramın hadisi şeriflerde de değişik sahalarda kullanıldığını görürüz. Meselâ, Antlaşma akdi⁷⁹, kardeşlik akdi⁸⁰, yemin akdi⁸¹, alış-veriş akdi⁸² ve nikah akdi⁸³ gibi.

Akd kelimesi bağlanmak, antlaşma yapmak manasıyla ahd ile örtüştüğünü görürüz. Fakat terkip olarak ahde vefâ, yapılan bu antlaşmaya uymayı ihtiva eder.

5- Yemin

Yemin kelimesi, antlaşma yapanın sağ elle yapması bakımından sağ el manasından alınmıştır⁸⁴. İstılâh anlamı ise şöyledir:

⁷⁶ 5/Maide, 1.

⁷⁷ 4/Nisa, 33; 5/Mâide, 89; 2/Bakara, 235.

⁷⁸ Cezerî, Abdurrahman, Mezâhibu'l-Erbea (trc. Mehmet Keskin) III, 1287. (Alış veriş akdindeki taraflarda bulunacak şartlar özetle şunlardır: Mîmeyyiz olmak, reşit olmak, irâdesinde hür olmak, a.g.y.)

⁷⁹ Buhârî, Kefâlet, 4; Müslim, Eşribe, 176.

⁸⁰ Buhârî, Kefâlet, 2.

⁸¹ Buhârî, Kefâlet, 2.

⁸² Bkz. Hadis kitaplarının Kitabu'l-Böyu' kısımlarına.

⁸³ Bkz. Hadis kitaplarının Kitabu'n-Nikah kısımlarına.

⁸⁴ Rağb el-İsfehâni, Müfredat, s.849.

“Bir haberin iki tarafından birini (söylenen şeyin olduğunu veya olmadığını) Allah Teâlâ'nın mübârek ismini zikir ile veya bir şeye ta'lik suretiyle takviye etmektir.” Mesela “Vallahi şu iş şöyledir” sözü bir yemin olduğu gibi “şu iş şöyle değilse kölem azad olsun” denilmesi de bir yemindir. Allah'ın mukaddes ismine yapılan yemine Kasem de denir⁸⁵.

Allah adına veya sıfatlarından birine yemin etmek meşrudur. Kitaptan delili “Allah sehven ve kastsız olarak yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz. Fakat bile bile yaptığınız yeminler yüzünden sizi sorumlu tutar”⁸⁶ ayetidir.

Konu ile ilgili pekçok hadis mevcuttur. Meşhur muhaddislerin pek çoğu telif ettikleri hadis kitaplarına, “Kitabu'l-Eyman, Kitabu'l-Kasâme” bölümlerini koymuşlardır⁸⁷. Burada Hz. Peygamber'in “vallahi ben Kureyş'le savaşağım”⁸⁸ buyurarak yemin etmesini misal olarak verebiliriz.

Yeminin çeşitleri de vardır. En meşhurları, lağv, mün'akide, gamûs'tur⁸⁹. Yeminden dönülünce keffâret gerekir. Hânefi mezhebine göre mün'akide yemini için keffâret gerekirken diğer çeşitleri için gerekmez⁹⁰.

Görülüyor ki, yeminde Allah'ı yüceltme ve ululama olmakla beraber ahde vefâya teşvik de vardır. Diğer yönüyle istikbâle mâtuf yapılan yeminlerdeki bu sözlerde durmak için, Allah'ın şahit tutulması bakımından ahde vefâ ile çok yakından alâkalıdır.

⁸⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuki İslâmiyye Kamusu, VIII, 121.

⁸⁶ 5/Maide, 89.

⁸⁷ Kütüb-i Sitte'de İbn Mâce hariç diğer beş hadis kitabında “Eyman” bölümü vardır. İbn Mâce'de ise “Keffâret” bölümünde bu konu ile ilgili hadisler tahrir edilmiştir.

⁸⁸ Ebu Dâvûd, Eyman, 17.

⁸⁹ Bunların dışında, İstizhar yemini, (=Bazı davalarda delil öne süren kimseden istenilen yemindir.) Mordude Yemini, (=Müdde aleyhin kendisine tevcih edilen yeminden intina etmesi üzerine müddeiye tevcih edilen yemindir.) Sabr Yemini, (=Bir müslümanın malını elinden gidermek için yalan yere kasten yapılan yemindir.) Daha geniş bilgi için bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuki İslâmiyye Kamusu, VIII, 121.

⁹⁰ Cezerî, Abdurrahman; Mezahibu'l-Erbea' (Çev. Mehmet Keskin), III, 1144.

6- Va'd ve Va'id

Ahd kelimesine anlamca yakın olan, hatta kullanışı bakımından aynı olan terimlerden biri de va'ddir.

Söz vermek, bir şeyi yapmayı üstlenmek anlamındaki va'd, "hayır" hususunda da şer hususunda da olabilir. Özellikle şer konusunda va'id kelimesi kullanılır⁹¹.

Va'dle ilgili ayetlerde Allah Teâlâ, inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat⁹², yeryüzünde hükümlerlik⁹³, ganimet⁹⁴, Bedir gazvesi öncesi müminlere, iki gruptan birini⁹⁵, va'dedilenlerin üstünlüğünü⁹⁶ ... vs. zikretmiştir.

Hadisi şeriflerde de Allah'ın va'dinden bahsedilir. Ebu Katâde b. Rabi'nin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği bir kudsi hadiste Allah şöyle buyurur: "Senin Ümmetine beş vakit namazı farz kıldım. Kim onu vaktinde kılsa, onu cennete koymaya katında söz vardır (va'd). Kim de kılmazsa, ona söz yoktur."⁹⁷ Enfâl suresinin yedinci ayetindeki iki gruptan birinin Hz. Peygamber'e va'di üzerine, Resûlullah Allah'tan bu va'dini yerine getirmesini, savaştan önce "Allahım! bana va'dettiğini yerine getir." duasıyla istemiştir. Allah (c.c.) da buna icâbet ederek va'dini Enfâl suresinin dokuzuncu ayetini indirerek yerine getirmiştir⁹⁸. Ayette şöyle buyrulur: "Siz Rabb'inizden yardım istiyordunuz, O da: "Ben size birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim." diye duanızı kabul buyurmuştu. Bu konudaki şu hadis de çok dikkat çekicidir. İbn Abbas, Hz. Peygamber'den geceleyin namazını bitirdiğinde şöyle derken

⁹¹ Rağıb, el-İsfehâni, Müfredât, 826

⁹² 48/Fetih, 29.

⁹³ 24/Nur, 55.

⁹⁴ 48/Fetih, 20.

⁹⁵ 8/Enfâl, 7. Bu grup, kervan ve Kureyş ordusudur.

⁹⁶ 28/Kasas, 61.

⁹⁷ Ebu Dâvûd, Salât, 9; İbn Mâce, İkâme, 194.

⁹⁸ Müslim, Cihad, 8; Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'an, 9.

işittiğini rivâyet eder. “Allahım! Yaratıklarından birine va’dettiğin veya kullarından birine vermiş olduğun halde benim görüşümün erişmediği, niyetimin ulaşamadığı ve dileğimin yetişemediği herhangi bir hayır varsa, rahmetine dayanarak senden onu istiyorum.”⁹⁹

Allah va’dedince va’dini yerine getirir. Bunun hak olduğunu hem ayetlerden¹⁰⁰ hem de hadis-i şeriflerden¹⁰¹ öğreniyoruz.

Va’d hakkında bu kısa bilgiden sonra, va’id kelimesini inceleyecek olursak, Allah’ın tehdidi olarak ifade edilebilir. Bu kelime ayetlerde bazen va’d kelimesiyle zikredilmiş; meselâ, Tevbe suresinin altmış sekizinci ayetinde “Allah münâfik erkeklere ve münâfik kadınlara ve kafirlere cehennem ateşini va’detmiştir.”¹⁰² Bazen de bizzat kendi lafzıyla zikredilmiştir. “Biz sana onu böyle Arapça bir Kur’an olarak indirdik ve onda tehditleri (va’id) türlü biçimlere çevirip açıkladık ki (günahlardan) korunsunlar. Yahut (Kur’an) onlara bir hatırlama yaptırın.”¹⁰³

Va’id kelimesinin ifade ettiği tehdid anlamı hadislerde de geçmektedir. Abdullah b. Amr rivâyeti bunun en güzel örneğidir. Rasûlüllah zamanında güneş tutuldu. Rasûlüllah namaza kalktı. Yanında bulunanlar da kalktı... Kıyamı ve secdeleri uzattı. İkinci rekatin son secdesinde hıçkırarak ağlamaya başladı. Aynı zamanda şöyle diyordu. “Ben aralarında iken bunu va’detmemiştin, biz senden af dilerken bunu va’detmemiştin!” secdeden kalktı. Güneş açıldı. Namazdan sonra oradakilere hitap etti. Hamd ve senâdan sonra Ay ve Güneş’in Allah’ın varlığının ve kudretinin alâmeti olduğunu, bu tutulma esnasında Allah’ı zikre koşmalarını istedi. Devamla Cehennem

⁹⁹ Tirmizî, De’avat, 30.

¹⁰⁰ 3/Al-i İmrân, 9, 194; 53/Rad, 31; 21/Zümer, 20.

¹⁰¹ Buhârî, Cihad, 45; Teheccüd, 1; Müslim, Misafirîn, 199; Ebu Dâvûd, De’avat, 30; Salât, 119; Tirmizî, Sıfâtü’l-Cenne, 16; Nesâî, Kıyamü’l-Leyl, 9; İbn Mâce, İkâme, 180.

¹⁰² Ayrıca 10/Yunus, 48; 21/Enbiyâ, 38, 22/Hac, 47; 29/Yâsin, 49; 67/Mülk, 25 ayetlerindeki va’d de va’id anlamına tehdit ifade eder.

¹⁰³ 20/Tâhâ, 113; Ayrıca bkz. 50/Kaf, 14, 20, 48; 14/İbrahim, 14.

kendilerine çok yaklaştırıldığını, ashâbını kaplamasından korktuğunu söyledi.”¹⁰⁴ Hâşiyesinde , es-Sindî (1136/1724), bu hadis hakkında şöyle bir açıklamada bulunur. “Hz. Peygamber “Ben aralarında iken bunu va’detmemiştin” demekle Allah’ın K. Kerim’deki şu va’dini kastediyordu. “Halbuki sen onların içinde bulduğukça, Allah, onlara azap edecek değildir. Onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.”¹⁰⁵ Hz. Peygamber’in bu serzenişi Allah’ın Ganî, mahlukatın ise fakir olduklarını ve kendisinin (Hz. Peygamber’in) hayatta olduğu sürece azap etmeyeceğine dair va’dinin bulunduğunu bildirmek içindir. Yoksa bundan Allah’ın va’inde durmadığına dair bir mana çıkmaz.”¹⁰⁶

Konuyla ilgili bu malumâtı sunduktan sonra bilâhare ortaya çıkan ihtilaflarıyla Kelâmî açıdan kısaca meseleye değinmek yerinde olacaktır.

Va’d ve vaîd kavramları Kelâm ilminde de çok tartışılan konulardandır. Öyle ki, bu husus Mutezile Mezhebi’nin beş esasından birisidir. Allah’ın va’di yerine getirme konusunda tüm itikâdi mezhepler icma’ halindedir. Zira Allah va’dettiği bir şeyi muflaka yerine getirir. Allah’ın va’dinden cayması icma’ en batıldır¹⁰⁷.

Vaîd konusunda ise itikâdi mezhepler arasında ihtilaflar söz konusudur. Bu konuda bilhassa Mutezile çok ısrarlıdır. Kendi aralarında ihtilaf olmasına rağmen Râfîzîler de Mutezile ile aynı görüştedir. Bu iki mezhebe göre Allah vaîdinden asla dönmez¹⁰⁸. Büyük günahlardan tevbe etmeden mümin dünyayı terkederse Cehennem’de ebedî olarak kalır¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Nesâî, Kûsuf, 14.

¹⁰⁵ 8/Enfâl, 33.

¹⁰⁶ es-Sindî, Muhammed b. Abdilhâdi, Hâşiyeye (Nesâî, Sünen beraberinde), III, 138, İstanbul, ts.

¹⁰⁷ Taftazânî, Sa’duddîn, Şerhu’l-Mekâsîd, (tah: Dr. Abdurrahman Umeyre) s.152, Beyrut, 1989.

¹⁰⁸ el-Eş’arî, Ebu’l-Hasen, Ali b. İsmail, Makâlâtü’l-İslâmiyyîñ (tah: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) I, 162, Beyrut, 1995.

¹⁰⁹ A.g.e., I, 204.

Maturidî'ye göre Allah'ın vaîdinden dönmesi imkansızdır¹¹⁰. Eş'ari'ye göre Allah vaîdinden ve tehdidinden cayabilir. Bu O'nun için keremdir, fazilettir. Allah hakkında bu caizdir¹¹¹. Selef alimlerinden bazılarına göre, Allah va'dini yerine getirir. Ama tehdid ve vaîdlerini gerçekleştirip gerçekleştirilmeme muhayyerdir¹¹².

Netice olarak "va'd" söz vermek anlamına ahd ile hemen hemen aynı anlama gelmektedir.

Biz burada, konumuzla ilgili çok yakın terimler üzerinde durduk. Aslında lügat olarak ahde vefâ ile yakın anlamlar ifâde eden pek çok kavram ve kelime vardır. Hatta bazen âlimler lügat anlamlarından hareketle bir takım kelimeleri ahitle irtibatlandırmışlardır. Mesela Fahreddin Râzî, Al-i İmran 103 ve 112. ayetlerindeki "habl" kelimesinin ahd olarak anlaşıldığını zikretmiştir¹¹³. Fakat biz bunlara konumuzun sınırlarını aşmamak için girmiyoruz. Ancak Kur'an-ı Kerim'deki ahd, vefâ ve ahde vefâ kavramları üzerinde durmanın konumuz açısından fevkâlade önemi vardır.

¹¹⁰ Taftazânî, Sa'duddin, Şerhu'l-Akaid (haz. Süleyman Uludağ), s.41, İstanbul, 1980.

¹¹¹ A.g.e., s.269.

¹¹² A.g.e., s.269, Dipnot:9

¹¹³ Fahreddin Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, VIII, 142, Beyrut, 1990.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE AHD VE AHDE VEFÂ

Kur'an-ı Kerim Allah tarafından vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e inzal edilmiş her bakımdan icaza sahip mukaddes bir kitaptır. Hz. Muhammed'in peygamberliğini belgeleyen en büyük mucizesidir. İhtiva ettiği mesaj ve hikmetler beşeriyetin burhanlarına ve sıkıntılarına derman ve çıkış yolları sunmaktadır. Gayb haberleri, dil, üslup, muhkem ve müteşâbih ayetleriyle insanlara meydan okuyan özelliğinin yanında Arap Edebiyatı'nın da şaheseridir. Bu cümleden hareketle ihtiva ettiği kavram ve tekiplerinin verdiği mesajlarının yanısıra, Arapça'nın da temel gramerini oluşturmada esas alınması hasebiyle Kur'an-ı Kerim'in mukaddes bir belge niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir çok ahlakî, siyâsî, hukukî, sosyal ... vs. konularda olduğu gibi ahde vefâ konusunda da Kur'an'ın ortaya koyduğu ana mesajın mahiyetini hadislerdeki konumunu ele almadan önce genel hatlarıyla incelemek, meseleyi temeliyle alakasını kurmak açısından önemlidir.

Önce ahde vefâ terkîbinin unsurlarından olan "ahd" kavramı, sonra da Kur'an-ı Kerim'de ahde vefâ üzerinde duracağız.

A- KUR'AN-I KERİM'DE AHDE VEFÂ

Kur'an-ı Kerim'de ahd ve müştakları 46 yerde geçmektedir¹. Bir takım müfessirlere göre ahd, geçtiği bu yerlerde yedi ayrı anlamda kullanılmıştır. Bunlardan İbnü'l-Cevzî (597/1200) manaları şöyle sıralar: Tevhid, vasiyet, emân, vefâ, yemin, vahiy, nübüvvet². Biz onun bu tasnifini göz önünde bulundurarak bu anlamların kullanıldığı ayetlerde, ahd terimini ve ihtiva ettiği manalarını kısaca izaha çalışacağız.

¹ Muhammed, Fuad Abdülbâkî; Mu'cemu'l-Müfessires li Elfâz'l-Kur'an'l-Kerim, s.492, İstanbul, ts.

² İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, Nüzhetü'l-A'yun'ün-Nevâzir fi İlmi'l-Vucûh-i ve'n-Nezâir. (tah: Muhammed Abdülkerim er-Râzi) s.447, Beyrut, 1984.

1- Kur'an-ı Kerim'de "Ahd" Kavramının İhtiva Ettiği Anlamlar

a- Tevhid

Allah'ın birliğine, ulûhiyet ve ulûhiyetin husûsiyetlerinde ortak ve benzer olmadığına itikad edip, şirk çeşitlerinden, şirk ihtimâli bulunan şekillerden sakınmaktan ibarettir³. Şu ayetteki ahd kelimesi bu anlamadır. "Yalnız Rahmân'ın huzurunda ahd edinenlerden başkası şefâat edemezler"⁴ Rahmân'ın huzurunda ahdedinenler, Onu birleyen, şirkten sakınan tevhid üzere olan ve rızasına eren kişilerdir.

b- Emân

Nefsin sükûna ermesi, korkunun yok olması, insanın emniyet içinde bulunması haline denir⁵. Tevbe suresi 4. ayetteki, ahd bu anlamadır. Ayette şöyle buyurulmaktadır. "... Onların ahitlerini kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın." Buradaki ahid karşılıklı anlaşmayla meydana gelen sulh, sükûn hali olup, buna anlaşma da denir.

c- Vefâ

Va'di, anlaşmayı korumak, muhâfaza etmek anlamına gelir. Âraf suresi 102. ayetindeki ahd, bu anlamadır. "Onların çoklarını yoldan çıkmış bulduk ama, çoklarını da ahidinde durma diye bir şey bulmadık."

d- Vasîyet

Tavsiye ve öğüt anlamına da gelen bu kavram bu manasıyla ahid, Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Allah şöyle buyurur: "Ey Ademoğlu, ben size ahit vermedim mi? Şeytana tapmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır."⁶ Allah böylece, kullarına

³ Taftazâni, Şerhül-Akâid (haz: Süleyman Uludağ), s.266, dipnot 16.

⁴ 19/Meryem, 87.

⁵ Rağıb, el-İsfehâni, Müfredât, s.30.

⁶ 36/Yâsin, 60.

şeytandan sakınmaları konusunda tavsiyede, vasiyette bulunmuş oluyor. Yine Tâhâ suresinin 115. ayetindeki ahd kelimesi bu anlamdadır.

e- Yemin

Ahd kelimesinin, Kur'an-ı Kerim'de yemin anlamına da kullanıldığını görürüz. Örnek olarak şu ayetteki ahd bu anlama gelmektedir. "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin. (Verdiğiniz sözü tutun), pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Çünkü Allah'ı üzerinize kefil yaptınız. (Artık o andı nasıl bozarsınız?) Allah yaptıklarınızı bilir⁷. Kezâ Ali-i İmran 183. ayetindeki ahd de yemin anlamındadır.

f- Vahîy

Ahdin, vahîy manasına geldiğini şu ayetten anlıyoruz. "... İbrahim ve İsmâil'e: "Tavaf edenler, ibâdete kapananlar, rukû ve secde edenler için ev'imî temizleyin" diye vahyetmiştik."⁸

İbnu'l-Cevzî "bu maddeyi bazı müfessirler vasiyetle aynı kabul ettiler"⁹ derken ahd kelimesinin anlamı itübâriyle vahîy boyutunun, vasiyete yakınlığını ifâde etmiş oluyordu.

g- Nübüvvet

Bakara suresi 124. ayetindeki ahd, nübüvvet anlamına gelmektedir. Ayette şöyle buyrulur: "Rabb'i, bir zaman İbrâhim'i bir takım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca: "Ben seni insanlara önder yapacağım" demişti. (İbrahim) soyumdan da deyinince, (Rabbi): "Zâlimlere ahdim (nübüvvetim) ermez" buyurdu."

⁷ 16/Nahl, 91.

⁸ 2/Bakara, 125.

⁹ İbn Cevzî, Nüzhetü'l-A'yûn, s.448.

Ayette geçen “İmam” kelimesi hakkında Hamdi Yazır, “onu (İbrahim’i) bir din-ü şeriate sahip kılmak ve bununla insanların önüne düşürmek demek olur” ifadesiyle bir bakıma nübüvvet anlamına geldiğini söyler. Ayetin sonunda “zâlimlere ahdim ermez” kısmını ise “zâlimlerden imam ve rasûl olmaz, onlardan imâmet munkatı’ olacaktır” şeklinde yorumlamaktadır¹⁰.

2- Allah’ın Aldığı Ahitler ve Muhtevâları

Bir şeyi bağlamak anlamına gelen “mîsak” ile “söz almak” anlamında olan ahid arasında yakın ilişki vardır¹¹. Konumuzu her iki kelimeyi göz önünde bulundurarak inceleyeceğiz.

Ahidin tarihle ilgisini araştırarak olursak, ilk insan Adem’in bu çerçevede muhatap kabul edildiğini görürüz. O halde ahid evveli Hz. Adem’le başlamaktadır.

a) Kur’an-ı Kerim’de İlk Ahid

Allah’ın varlığını, birliğini, Rab olduğunu kısaca tevhîdi ihtivâ eden ahid alınması, Hz. Adem’den başlar.

İlk ahid cennette cereyan etmiştir. Nitekim Allah gerçek hâkim ve her şeyi bilen sıfatının gereği olarak, Hz. Adem’e yasak ağaca yaklaşmaması konusunda ahitlemiştir¹². Bunun yanında Allah, şeytanın düşman olduğunu¹³, ağaca yaklaşmamalarını, aksi takdirde zâlimlerden olacaklarını¹⁴ hatırlatmıştır. Fakat O ve hanımı bu ahdi unutmuş neticede şeytan onları aldatmıştır¹⁵. Hz. Adem Rabbinden

¹⁰ Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, I, 491-492, İstanbul, 1979.

¹¹ Bakara 27. ayette bu yakınlık bâriz bir şekilde görülür. Ayetin meâli şöyledir. “Onlar ki, söz verip bağlandıktan sonra Allah’a verdikleri sözü bozarlar.”

¹² 20/Tâhâ, 115.

¹³ 20/Tâhâ, 117.

¹⁴ 2/Bakara, 35.

¹⁵ 20/Tâhâ, 120-121; 7/Ârâf, 20-22.

birtakım kelimeler alarak tevbe etmiş Allah'da tevbesini kabul ederek onları yeryüzüne göndermiştir¹⁶.

b- Ademoğullarından Alınan Ahit: "Elest Bezmi"

Elest Bezmi ile ilgili ayetin meâli şöyledir: "Rabbim ademoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkarmış ve onları kendilerine şahit tutarak: Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" (demişti.) "Evet, (buna) şahidiz" dediler. Kıyâmet günü "Biz bundan habersizdik!" demeyesiniz diye (böyle yapmıştı)."¹⁷

Bu ayetin yorumlanmasında değişik görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

1- Böyle bir ahit, gayb aleminde alınmıştır.

Bu görüş sahipleri, Allah'ın ademoğullarını atalarının sulbünden çıkararak onları kendilerine şahit tutup "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" dediğini, onların da "Evet şahidiz" dediklerini, Rab'lerinin birliğine inandıklarını bir kısmını bir kısmına şahit tuttuğunu belirtirler¹⁸.

İbn Battâl (449/1057) ve et-Tıybî (743/1342) Elest Bezmi'nde insan timsâli zerrelere "Evet Rabbimizsin" dedikleri kanâatındadırlar¹⁹.

¹⁶ 2/Bakara, 37-38.

¹⁷ 7/Âraf, 172.

¹⁸ İbn Kesir, 'I mâdî' d-Din Ebi'l-Fidâ İsmail, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, II, 261, Beyrut, ts.; Tâberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Câmiu'l-Beyân an Tevîl-i Ayi'l-Kur'an, Muhtasar Tefsiru't-Taberî (İhtisar ve tah: Muhammed Ali Sabûni ve Dr. Sâlih Ahmed Rıza) I, 291, Dipnot: 1, Beyrut, 1983.

¹⁹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali, Fethu'l-Bâri bi Şerh-i Sahihî'l-Buhârî, (tah. İbn Baz), XII, 378, Beyrut, 1993; İbn Battal el-Bekrî, Ebu'l-Hüseyin Buhârî şârihlerinden olup, Muhaddis ve fâkihtir. Maliki mezhebindedir. En meşhur eseri, Şerhu'l-Câmi's-Sahihî'l-Buhârî'dir. Henüz basılmamıştır. Ayrıca el-F'tisan fi'l-Hadis isimli eseri de vardır. 449/1057 de vefat etmiştir. (Ömer Rıza Kehhâle, Mücerri'l-Müellifin, II, 437, Beyrut, 1993)

et-Tıybî, Hüseyin b. Muhammed b. Abdillâh Şerefü'd-Din, değişik pekçok ilimde eser vermiş bir alimdir. el-Keşf-ü an Hakâiki's-Süneni'n-Nebeviyy, Esnâfü'r-Ricâl, et-Tıbyân fi'l-Meânî ve'l-Beyân, Şerh-u alâ Tefsiri'l-Keşşâf vs. eserleri mevcuttur. 743/1342 de vefât etmiştir. (Ömer Rıza, Kehhâle, Mucerrî'l-Müellifin, I, 638)

Mutasavvıfları da bu kategoride değerlendirebiliriz. “Suffler, bezm-i Elest’te Allah’ın Rab olduğunu ikrar etmeyi ahid, bu taahhüde bağlı kalmayı da ahde vefâ kabul etmişlerdir. Avam bu teahhüdü “*ibâdet*”, havas “*ubûdiyet*” havâstü’l-Havas “*ubûdet*” şeklinde ifâ eder. İnsanın korktuğundan emin, umduğuna nail olması için Allah’a tapması *ibâdet*, korku, ümit ve karşılık söz konusu olmaksızın emre sırf emir olduğu için uyması *ubûdiyet*, buna kendi kuvvetini ve iradesini de katması *ubûdettir*. Bezm-i Elest’te verilen ikrar ve ahid bu üç tarzda ifâ edilmiş olur²⁰.

2- Bu ayetteki şahit tutma ve mîsâk temsîlî bir manadır.

Yukardaki görüşe bilhassa Mutezile şiddetle karşı çıkarak “şayet böyle bir misâk alınmış olsaydı bizim şu anda onu hatırlamamız gerekirdi”^{*} antitezini ileri sürmüştür. Bir grup müfessir ise bu ayeti şöyle izah etmişlerdir:

“Onlara göre Allah zürriyetleri yani çocukları babalarının sulbünden çıkarmıştır. Zira o çocuklar nutfeye idiler. Çıkarttığı bu nutfeleri annelerinin rahimlerine koydu. Böylece de onları önce “*Alaka*”, “*Mudğa*”, “*I’zâm*”a sonra da tam bir insan haline getirdi²¹. Böylece onları mükemmel bir canlı yaptı. Daha sonra da, onlara kendisinin birliğine, yaratmasının hayranlık verici olduğuna ve sanatının akıl almaz bir şey olduğuna dair vermiş olduğu deliller ile şahit tuttu. İşte bu tarz şahitlik ile de onlar lisan ile ifade etmeseler de sanki “evet” demiş sayılırlar.”²² Zaten Allah bütün insanları fitratlarının başlangıcında tevhid inancına ve İslâm’a istidatlı yaratmıştır. Allah insanı böyle bir kâbiliyette olduğunu bir temsili istiare (sembolik bir ifâde) yoluyla tasvir etmiştir. Yoksa insanlar konuşmuş ondan sözlü misak almış değildir²³. Bu temsili anlatımlar herkes tarafından kolayca anlaşılmalı sağlar. Bunun misalleri Kur’an’ın diğer ayetlerinde de vardır. Mesela Fussilet 11. ayette “sonra duman halinde bulunan

²⁰ Uludağ, Süleyman, Ahid Maddesi, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I, 533, İst., 1988.

²¹ 22/Hac, 5; 23/Müminun, 12-14.

²² Fahreddin Râzî, Mefâtihu’l-Gayb, XV, 42, Beyrut, 1990; (krş: Fahruddin Raşî, Tefsir-i Kebir Tercümesi, XI, 140, Ankara, 1991)

* A.g.e., XV, 40.

²³ Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, IV, 2324.

göğe yöneldi, ona ve arza “isteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. “İsteyerek geldik” dediler. Bu nevi edebî sanat, belâgat alimleri arasında çok iyi biliniyor²⁴.

3- Birçok tefsir alimi misâkın, zürriyetin baba sulbünden çıkıp ana rahmine düşmesiyle başladığını ruh üflenerek insan şeklini alınca “belâ” taahhüdünün meydana gelmesiyle tamam olup bülûğ zamanı gelince de bu taahhüdün icrâsı vaktinin gelmiş olacağını yani teklif ve vazifenin başlangıç zamanı bulunduğunu söylemişlerdir²⁵.

İşte bu noktada yukarıdaki görüşle yakından ilgisi olan diğer bir görüşü de nakledeyim. “Kur’an-ı Kerim ve İslâm düşüncesinde önemli bir yer işgal eden “Elest Bezmi” ana karnında çocuğa insan ruhunun üflendiği anda başlamaktadır. Samıldığı gibi, Allah ruhları yarattığı zaman, onları bir araya toplayıp, onlara yönelttiği bir soru olarak başlamamıştır. Başka bir ifâde ile “Elest Bezmi” bir anda olup bitmiş bir olgu değildir. Sonra ruh Allah’tan bir parça olduğu için yaratılmıştır denemez. Demek ki, “Elest Bezmi” devam etmektedir.

Ayetteki zuhûr kelimesi babadan meni, anadan yumurtanın alınması ile “züriyet”in teşekkül etmesinin gerçekleştiğini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, yaratılma olayından sonra bu sorunun sorulduğunu ve bunun da Hz. Peygamberimizin 120. günde insan ruhunun üfürülmesi olgusuna uygun düştüğünü anlıyoruz. Ruh bedene girince Allah onu bu soruyla programlamaktadır.”²⁶

Yukardaki görüşlerini bir sempozyumda ifade eden Bayraklı, tebliğin müzâkereler bölümünde “Allah’ın programlaması” kavramını inanç duygusu olarak nitelendirir. Onun yukardaki izahlarını orjinal bulan katılımcıların olduğunu da burada belirtelim²⁷.

²⁴ Muhammed Reşid Rıza, Tefsiri’l-Menar, IX, 387, Mısır, 1342/1923.

²⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, IV, 2331.

²⁶ Bayraklı, Doç.Dr. Bayraktar, Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu, İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu, s.173, İlmî Neşriyat, İstanbul, ts.

²⁷ Müzâkerecilerden Prof.Dr. Necmeddin Tozlu ve Dr. M. Emin Ay bu görüşü orjinal bulmaktadır. A.g. Sempozyum, s.179, 181, 185.

Bu yorumların yanında konuyla ilgili değişik pek çok görüş, düşünce ve meseleler de bulunmaktadır²⁸. Biz burada sadece önemli gördüğümüz meşhur bir kaçını aktarmakla yetiniyoruz.

c- Peygamberlerle Ahitleşme

Allah peygamberlerden elçilik görevini yapmak, hak dine insanları davet etmek²⁹ üzere ahitler almıştır. Allah'ın peygamberlerden aldığı ahitler incelendiği zaman tevhidle ilgili olduğu ortaya çıkar. Zira bütün peygamberler, Allah'tan başkasına ibadet edilmemesini³⁰ tebliğlerinde ortaya koymuşlardır.

d- Peygamberlerin Kavim ve Ümmetlerinden Ahit Alınması

Biliyoruz ki her kavim ve millete peygamber gönderilmiştir³¹. Bu peygamberlerden ahit alan Allah, onların kavim, millet ve ümmetlerinden de ahit almıştır. Kur'an-ı Kerim'in ışığında bunları şöyle sıralayabiliriz:

1- İsrâiloğulları

Kur'an-ı Kerim'in ifadesine göre Allah başta, tevhid esasları olmak üzere, İsrâiloğulları'ndan değişik pek çok konuda ahit almıştır³².

2- Hristiyanlar

Bu tarihi süreç içinde, ahit ve misağın Hristiyanlardan da alındığını, onların da sözlerini unuttuklarını, bundan dolayı aralarına kin ve düşmanlık salındığını görürüz³³.

²⁸ Bkz. Fahrüddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 39-44; Yazır Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2324.

²⁹ 33/Abzab, 7, 8.

³⁰ 36/Yasin, 60.

³¹ 16/Nahl, 36; İsrâ, 15.

³² 2/Bakara, 83; Bu ayetin meali şöyledir: "Biz İsrâiloğullarından şöyle söz almıştık. "Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara, iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekatı verin!" Sonra siz, pek azınız hariç sözünüzden döndünüz; hâlâ da yüz çevirip duruyorsunuz." Ayrıca İsrâiloğullarından alınan ahitler için bkz. 5/Maide, 12, 70; 4/Nisâ, 154.

³³ 5/Maide, 14.

3- Ehl-i Kitab'ın Geneli

Allah kendilerine kitap verilenlerden “onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, gizlemeyeceksiniz diye söz almıştı³⁴. Buradaki ehl-i kitaptan maksat Yahudi ve Hristiyanlardır³⁵. Bir başka görüşe göre “bu kitap verilmiş olanlardan murat, Yahudi ve Hristiyan alimleridir.”³⁶

Dolayısıyla Ehl-i Kitab'ın genelinden de değişik ahitlerin alındığını görüyoruz.

4- Hz. Muhammed ve Onun Ümmeti

Son peygamber olan Hz. Muhammed ve Onun ümmetiyle de misak ve ahitleşme söz konusudur. “Allah’ın size olan nimetini ve O’na verdiğiniz misakı (sözü) hatırlayın: Hani “işittik ve itaat ettik” demiştiniz. Allah’tan korkun; çünkü Allah göğüslerin özünü bilir.”³⁷ ayeti bunun en açık şeklini bize anlatır.

Ayette geçen nimet, İslâm olarak tefsir edilmiştir³⁸. Ayrıca bu ayetin tefsirinde şu yorumu dikkat çeker. “İşittik, itaat ettik diye kuvvetli mîsaklarla güçlendirdiğiniz kulluk ahidini, her hâlükârda unutmayınız. İslâm nimetini, hidayetini zevk ve şükür ile yâdedip, akitlerinizi tamamen ifâ ediniz³⁹.”

Ayrıca Hz. Peygamber de Akabe’de, Hudeybiye’de ve değişik zaman ve zeminlerde farklı pek çok kişiden bey’at almıştır. Ona yapılan bu bey’atların gerçekte Allah’a olduğunu ayet⁴⁰ açıklamaktadır.

³⁴ 3/Al-i İmran, 187.

³⁵ Taberi, Muhtasar Tefsiru’t-Taberi, I, 135.

³⁶ Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, II, 1252.

³⁷ 5/Maide, 7.

³⁸ Taberi, Muhtasar Tefsiru’t-Taberi, I, 190; Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, III, 1590.

³⁹ Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, III, 1591.

⁴⁰ 48/Fetih, 10.

Görtlüyor ki, ahit kapsam itibariyle tevhide halel getirilmemesi konusundaki ısrarın bir göstergesidir. Bunun yanında insanlığın, haramlardan korunması için Allah'ın söz almasıdır. Bu anlamıyla da "Ahdullah" Allah'ın emirleri ve nehiyleridir⁴¹. Mesela "Bana verdiğiniz ahdi tutun ki, bende size verdiğim ahdi tutayım"⁴² ayetindeki ahitten maksat Allah'ın emir ve nehiyleridir⁴³. Emir ve nehiyelerdeki mesaj ve hikmetlerin pek çok olduğu bunların insanlığın dünya ve ahiret saadetini teşkil ettiği bilinmektedir.

B- KUR'AN-I KERİM'DE AHDE VEFÂ

İnsanlar arası ilişkilerde sözünde durmak, çok önemli bir esastır. Bu esası Allah Teâla'da pek çok ayetinde vurgulamaktadır. Biz bu ayetleri üç grupta ele alacağız.

1- Ahde Vefânın Önemi ve Vefâkârlık

Kur'an-ı Kerim'de müslümanların iyi ilişkiler içinde, gerek kendilerine gerekse anlaşma yaptıkları insanlara ihânet etmeden, ahde vefâli olarak hayatlarını sürdürmeleri Allah'ın istediği temel esaslardan bir kısmı olarak belirtilir. Bu ayetlerde Allah şöyle buyurur. "Ey iman edenler yaptığınız akitleri yerine getirin"⁴⁴, "Anlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin"⁴⁵, "Ahdi yerine getirin çünkü insana ahdinden sorulacaktır"⁴⁶, "Allah'a verdiğiniz sözü tutun."⁴⁷

⁴¹ Cessas, Ebu Bekir, Ahmed b. Ali er-Râzi, Ahkâmü'l-Kur'an, (tah: Muhammed Sadık, Gamahâvi) III, 286, Kahire, ts.

⁴² 2/Bakara, 40.

⁴³ Cessas, Ahkâm, III, 286.

⁴⁴ 5/Mâide, 1.

⁴⁵ 16/Nahl, 91.

⁴⁶ 17/İsrâ, 34.

⁴⁷ 6/En'am 152; 2/Bakara, 40.

Bunun yanında “Allah’a verilen sözün az bir pahaya satılmaması⁴⁸, Allah’ın verdiği sözden dönmeyeceğini⁴⁹, ahbine vefâ göstereni seveceğini ve mükafatlandıracağını”⁵⁰ ayetler beyân eder.

Hız İbrahim vefâlı⁵¹, Hz. İsmail sadık⁵², diğer peygamberler emin ve güvenilir olma vasıflarıyla⁵³ övülmüş, ayrıca Allah, Zât’ının⁵⁴ ve Cebrail’in⁵⁵ de emin olduğunu haber vermiştir. Yine Allah, Müslümanlardan emânetleri ehline vermelerini ister⁵⁶.

Meallerini verdiğimiz ayetlerde Allah, vefâkarı sevmekte, övmekte ve vefâkarlığa teşviklerde bulunmaktadır.

2- Müminlerin Vasfı Olarak Ahde Vefâ

Mümine Kur’an-ı Kerim’de bir takım vasıflar atfedilip, bunlarla övülür. Onun bu niteliklerinden biri de ahde vefâlı olmaktır.

Özellikle müminlerin vasıflarından biri olması ve bütünlük arzemesi bakımından Bakara 177. ayetinin burada mealini vermek yerinde olacaktır. “Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeziz iyilik değildir. Asıl iyilik o (kimsenin iyiliği) dir ki, Allah’a âhret gününe, meleklerle, Kitaba, peygamberlere inandı; sevdiği malını yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere, boyunduruk

⁴⁸ 16/Nahl, 95.

⁴⁹ 2/Bakara, 80; 21/Enbiya, 9; 3/Al-i İmran, 9, 194; 73/Müzzemmil, 18; 39/Zümer, 20.

⁵⁰ 2/Bakara, 177; 3/Al-i İmran, 76; 16/Nahl, 95; 23/Müminun, 10-11; 48/Fetih, 10.

⁵¹ 53/Necm, 37.

⁵² 19/Meryem, 54.

⁵³ 7/A’raf, 68; 12/Yusuf, 54; 26/Şuarâ, 107, 125, 143, 162, 178.

⁵⁴ 81/Tekvir, 21.

⁵⁵ 26/Şuarâ, 193.

⁵⁶ 4/Nisâ, 58.

altında bulunan (köle ve esirlere) verdi; namazı kıldı, zekâtı verdi. Antlaşma yaptıkları zaman antlaşmalarını yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler, işte doğru olanlar onlardır, (Allah'ın azabından) korunanlar da onlardır.

Görülüyor ki, ayette inanç esaslarından sonra, başkalarına yardım etmek, namaz, zekat, zor ve şiddetli anlarda sabretmek ve ahde vefâlı olmakla müttakî olunacağı haber verilmektedir.

Yine İslâmî kimliğin en önemli unsurlarından biri olan ahde vefâ ile müminler övülmüştür. Vefâkârlık kurtuluşa erişmenin⁵⁷ ve cennette ağırılanmanın⁵⁸ vesilelerinden biri olarak zikredilmiştir.

3- Ahde Vefâsızlık

Ahde vefâyâ teşvik eden ayetlerin yanında, vefâsızlığı yeren, şiddetle yasaklayan ayetler de Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır.

Allah, ahde vefâsızlık yapanı fesatlıkla⁵⁹, nasipsizlikle⁶⁰, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmakla⁶¹, yoldan çıkmakla⁶², döneklilikle⁶³ niteler. Hatta böyle olumsuz bir hareketin çok defa inançsızlarda bulunacağını⁶⁴ haber verir. Yine Kur'an-ı Kerim'de ahde vefâsızlık yapan, sözlerini bozan İsrailoğulları ve bazı kimseler lânetlenir⁶⁵.

⁵⁷ 23/Mü minun, 8.

⁵⁸ 70/Meâric, 32, 35.

⁵⁹ 2/Bakara, 27.

⁶⁰ 3/Al-i İmrân,

⁶¹ 13/Ra'd, 25.

⁶² 7/A'râf, 102.

⁶³ 9/Tevbe, 76.

⁶⁴ 2/Bakara, 100.

⁶⁵ 5/Maide, 13; 13/Ra'd, 25.

Ayrıca ahdini bozanın kendi aleyhine bozmuş olacağı⁶⁶, insanlara az bir pahaya, verdikleri sözü satmamaları gerektiğini⁶⁷ hatırlatır. Allah'ın nankörü, haini sevmediğini⁶⁸ zira nankör ve gaddarların ayetleri inkârla meşhur olduklarını⁶⁹ açıklar. Va'dinden caymanın şeytanın vasfından olduğunu⁷⁰ da haber verir.

Siyâsî ve askerî açıdan yapılan antlaşmaların Kur'an-ı Kerim'de altı çizilir. Şayet antlaşma yapıldıktan sonra andlar bozulursa, artık bozanların andlarının kalmadığı⁷¹, böyle olanların saldırganlıklarına⁷² dikkat çekilir. Gizli bir hıyânet sezilirse antlaşma nihayete erer⁷³.

Görülüyor ki, sulh ve selâmetin, hatta mutluluğun esaslarından bir tanesi de ahde vefâlı davranmaktır. Bundan dolayı yapamayacağını söylemek, sorumsuzca va'dde bulunmak yerilmiştir⁷⁴. Böyle olunca da toplumun her ferd ve kesiminin sosyal hayatta, siyasette, iktisatta ahde vefâlı olması gerekli ve elzemdir.

⁶⁶ 43/Fetih, 10.

⁶⁷ 16/Nahl, 95.

⁶⁸ 22/Hac, 38; 4/Nisâ, 105, 107; 8/Enfâl, 58.

⁶⁹ 9/Lokman, 32.

⁷⁰ 14/İbrahim, 22.

⁷¹ 9/Tevbe, 12.

⁷² 9/Tevbe, 10.

⁷³ 8/Enfal, 58.

⁷⁴ 61/Saf, 3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADİSLERDE AHDE VEFÂ

A- CAHİLİYE DÖNEMİNDE AHDE VEFÂ

Bu kavramın risâletten önceki dönemde nasıl algılandığına kısaca değinmek konunun netleşmesine yardım edecektir. Özellikle bazı kavramların cahiliye dönemindeki anlamları, İslâmî dönemdeki anlamıyla farklılık arz edebilmektedir. Bu açıdan da konuya yaklaşmak yapılabilecek yanlışlıkları önleyecektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kavramların etimolojik tahlil ve tarih içinde kazandıkları manalar mukâyese edildiğinde gerçekler ortaya çıkacaktır. Önce ahde vefâ teriminin cahiliye dönemindeki manasını ve mahiyetiyle uygulamalarını ortaya koyup arkasından hadislerdeki muhtevalarını ele alma lüzûmu vardır.

Diğer milletlerde olduğu gibi Araplar da vefâyı över, gadri (vefâsızlığı) zemmederlerdi¹. “Vefânın Arab’a ait bir özellik olduğu, onunla tanındığı, ona bağlı kalmada mümtaz olup hatta vefâ için evladını öldürdüğü ve savaşlar dahi çıkardığı” bilinmektedir².

İslâm’dan önce Araplar arasında kabîlecilik önemli bir sosyal olgu olup fertler birbirine kan bağıyla bağlıydı. “Genellikle vefânın tahakkuk alanı, kabîlenin sınırları gibi dar çerçevede mümkün idi. Kendine has bir kan beraberliği bilincinden doğan vefâ erdemi, ilk plânda kavmiyetçi yahut kavimler arası bir hâdise idi³.

¹ Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed el-Ensârî, el-Câmiu’l-Ahkâmî’l-Kur’an (tah: Ebu İshak İbrâhîm) XI, 115, b y., 1961.

² Cemîlî, Reşid, Tarihu’l-Arab fi’l-Cahiliyyeti ve-Asrı’d-Da’veti’l-İslâmî, s.303, Beyrut, 1972.

³ İzutsu, Prof.Dr. Toshîhiko, Kur’an’da Dini ve Ahlâkî Kavramlar, s.126.

“Zâlim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et.”⁴ prensibi kendine kan bağı ile bağı olana karşı bir düşkünlüğün, başka bir ifade ile kabîlesine olan vefâsının bir gereği idi. Sadece kabîlesini gören, onun menfâatlarını ön planda tutan, ya da üçüncü kabîlelere karşı pakt yapan böyle bir toplum yapısında elbette vefâ örneklerine rastlamak mümkündür. Böyle olunca da konunun beşerî ve siyâsî iki boyutu ortaya çıkmaktadır.

1- Beşerî Münasebetlerd Ahde Vefâ

Câhiliyye döneminde kabîlelerin ve kabîle içinde yaşayan insanların birbirleri ile anlaşma yaptıklarını, bu anlaşmalara bağı kalacaklarına dair söz verdiklerini kaynaklardan öğreniyoruz. Nitekim câhiliyyede iki kişiden biri diğeriyle anlaşma yapacağı zaman şöyle derdi: “Kanım kanın. Benim heder olmam, senin heder olmandır. Sen bana matemle⁵ yardım edersen ben de sana yardımda bulunurum.”⁶ Hatta böyle bir akdi gözönüne getirmek ve kuvvetlendirmek için bir kaptaki suyun içine kan ve zâferan gibi renkli madde koyarak ellerini ona batırırlardı⁷. Hicret esnasında Hz. Peygamber’e

⁴ Mahmasani, Dr. Subhi, ed-Deâimü'l-Hulkıyye, s. 205, Beyrut, 1979.

Yukarıdaki bu meşhur ifadeyle, aynı cümleleri ihtivâ eden bir hadis de mevcuttur. Fakat hadisin devamındaki cümleler yukarıdaki anlamla farklılık arz etmektedir. Enes b. Mâlik’in rivâyet ettiği hadis şöyledir: “Hz. Peygamber bir defasında “ister zalim olsun, ister mazlum olsun müminin kardeşine yardım et!” buyurmuştu. Yanında bulunanlar, “Ey Allah’ın Rasûlü, haksızlığa uğrayan veya kendisine zulüm yapılan kişiye yardım edebiliriz. Fakat zalime (haksızlık yapana) nasıl yardım edebiliriz?” diye sordular. Allah Rasûlü bunun üzerine şöyle cevap verdi: “Zalimin de iki elinin üstünü tutarsın” (Buhârî, Mezâlim ve'l-Gasb, 4) Yukarıdaki ifadenin, Cündeb b. Anber Temîm isimli birine ait olduğu, bu ifade ile hadiste geçen “zâlim” kavramlarının farklı anlamlara geldiği şöyle izah edilir. “Haliyle bu ve buna benzer manadaki şiirler İslâm öncesi Arapların cahiliyet hamiyetlerini tabrik etmek için söylenmiş şiirlerdir. Hz. Peygamber’in söz konusu hadisteki açıklamasında kastedilen mana ve gaye ile alakaları yoktur. Mana birbirinden tamamen ayrı, fakat cümleler aynıdır. (Sakallı, Doç.Dr. Talat, Bedruddin Ayni, s.121, Ankara, 1995)

⁵ Buna “niyâhe” denir. Cahiliye’de, ölen birinin arkasından aile fertleri mâtem tutarlardı. Ayrıca anlaşığı diğer aileler de matem tutmada onlara iştirak ederlerdi. Bunu Hz. Peygamber kaldırmıştır. (Buhârî, Cenaiz, 45)

⁶ Cassas, Ahkâm, III, 283.

⁷ Ayni, Umdetü'l-Kari’, XII, 81; Kastalâni, İhyâd, IV, 128.

yol kılavuzluğu yapan kişinin (Abdullah İbn Uraykıt'ın) böyle bir törene katıldığını Hz. Âişe'den Buhârî rivâyet eder⁸. Böyle anlaşılan Araplar birbirine varis bile olurdu⁹.

Vefâ konusu şiiirlere bile yansımıştır. Cahiliye şiirinde bunun örneklerine rastlamak mümkündür. İşte onlardan birinde:

*“Vefâ gösteren zemmedilmez,
Kalbi bir kararda sabit kalan sürçmez yürüyüşünde”*¹⁰ denilmektedir.

Arapların dışardan gelen yabancı ve güçsüz tüccar ve şahısları korumak için “Hılfu'l-Fudûl” teşkilatını kurduklarını, burada Hz. Peygamber'in de hazır bulunduğunu giriş bölümümüzde zikretmiştik. Yıllar sonra bile böyle bir teşkilatta görev aldığından dolayı Hz. Peygamber mutluluklarını ifade etmişlerdir.¹¹ Genelde toplum fertten ahde vefâlı olmasını beklerdi. Öyle ki, cahiliyede bir kimse verdiği sözü yerine getirmese, pazar yerlerine sancaklar dikilerek o kişinin vefâsızlığı teşhir edilirdi¹². Bu sancığın rengi vefâsızlar için siyah, vefâlılar için de beyaz olurdu¹³. Bu protesto biçimiyle sözünde durmayan üzerinde, psikolojik bir baskı meydana getirilmiştir.

Cahiliye dönem Arapları arasında nezirde bulunmak da meşhur bir âdetti. Nitekim bir defasında Peygamberimizin dedesi zezem kuyusunu tamir edip suyunu temizlerken oğullarının sayısı 10'a ulaşınca onlardan birisini kurban edeceğine dair nezretti. Nihâyet oğullarının sayısı 10 olunca bunları toplayıp nezrini anlattı ve Allah için onları vefâlı olmaya çağırdı. Onlar da bunu kabul ettiler. Kura Hz. Peygamber'in

⁸ Buhârî, İcâre, 3.

⁹ Çağatay, Neşet, İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı, s.121, Ankara, 1963.

¹⁰ Şiir Züheyr b. Ebi Sülma'ya aittir. Bkz. Tebrizî, Ebu Bekir Yahya b. Ali, Şerhu'l-Kasâidi'l-Aş'î, (tah: Abdüsselâm el-Hufî), s.149, Beyrut, 1985. Şiir şöyledir: *ومن يوف لا يذمم ومن يهد قلبه الى مطمئن البر لا يتجمجم*

¹¹ İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 128; Cessas, Ahkâm, III, 284.

¹² Nevevî, XII, 43.

¹³ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, Fethu'l-Bârî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî, VI, 423, Beyrut, 1993.

babası Abdullah'a çıktı. Çok sevilen Abdullah ile diyet olarak ortaya konan 10 deve arasında kura çekildi. Neticede onuncu defa da kuralar develerden tarafa çıkmıştı¹⁴.

Yine Hz. Ömer, Cahiliye döneminde Mescid-i Haram'da bir gün itikafa girme nezri olduğunu ve bu konuda ne yapması gerektiğini Hz. Peygamber'e sorunca, Hz. Peygamber, adağını ifâ etmesini emretmişti¹⁵. Aynı şekilde Arapların emânetine ve vefâsına güvendikleri Hz. Muhammed'e en kıymetli mal ve eşyalarını emanet bıraktıklarını, Hz. Peygamber ise vefâsının gereği bunların sahiplerine verilmesini Hz. Ali'den talep ederek hicret ettiğini¹⁶ biliyoruz.

Görülüyor ki, Câhiliye devri beşerî münâsebetlerinde, bilhassa kabîle içinde vefâ önemli bir değer olurken, toplum içinde ahde vefâyı pekiştiren ve yaygın hale getiren bazı âdetlerin bulunduğu göze çarpmaktadır. Siyasî münâsebetlerde çehre değiştiren ahde vefâ, genellikle "emân" olarak karşımıza çıkmaktadır.

2- Siyasî Münâsebetlerde Ahde Vefâ

Cahiliye devri kabîle hayatı yaşayan Arapların, kendi aralarında ve çevre devletlerle ahitler ve muâhedeler yaptıkları bilinmektedir.

Arap kabileleri içinde en meşhur olanı Kureyş kabilesidir. Bu kabile "çevre devletlerle akit ve muâhede yapmakta başarılı idi. Mesela, Romalılar, Farslar ve Gassânîlerle antlaşmaları vardı. Aynı zamanda Rum, Fars ve Şam tâcirleri Mekke'de ticârî temsilcilikler kurup ülkelerinin mallarını buradan pazarlıyorlardı."¹⁷

Romalılar'ın hakimiyeti altında olan Şam bölgesinde daha emin ve güvenli bir şekilde ticaret yapabilmek için Kureyşliler Kayser'le diyoloğa girip ondan güvenlik ahdi almışlar, Arap ticâret eşyası rahatlıkla Şâm bölgesine açılabilmişti¹⁸.

¹⁴ İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 88, 89.

¹⁵ Buhârî, Humus, 19.

¹⁶ İbn Hişâm, Sire, II, 98.

¹⁷ Cemîli, Reşid, Târihu'l-Arab fi'l-Câhiliyye, s.173.

¹⁸ A.g.e., s.174.

Teminat anlamına gelen “emân verme” de câhiliye insanı arasında çok önemliydi. “Herhangi bir kabileden bir kişi diğer bir kabilede emân dilerse onu korumak, himaye altına almak o kabîlenin en önemli ödevlerinden biri haline gelirdi.”¹⁹

Şahıs olarak bir kişinin himaye altına alınması, yani emân hakkı tanınması gibi muameleler merkezî bir mahalde muhtelif soylardan üyelerin tam olarak iştirak edebileceği, mesela mabedin avlusu gibi bir yerde yapılıyordu²⁰.

Hiz. Peygamber risâletin ilk yıllarında Mekke’de amcası Ebu Talib’in himâyesindeydi. Bu himaye sayesinde müşrikler ona karşı bir kötülükte bulunmaktan çekiniyorlardı. Fakat fırsat buldukça da onun faaliyetleri hakkında şikayetlerini amcasına ulaştırıyorlar, zaman zaman da risalet görevinden yeğenini vazgeçirmesi için talepte buldukları da oluyordu. Bu talep Hiz. Peygamber’e ulaşınca O da tarihî önemi haiz şu sözleri söylemişti. “Amca! nefsimi elinde bulunduran Allah’a yemin ederim ki, şu ilâhî tebliğ görevimi terketmem için Güneş’i sağ elime, Ay’ı da sol elime verip bana başılasalar onların dediklerini yapmam” Hiz. Peygamber’in bu kararlı tutumu karşısında amcası her hâlükârda onu koruyacağını Kureyşlilere ifâde etmiştir²¹.

Önemine binâen Hiz. Peygamber’in hayatından konumuzla ilgili bir misal daha vermek istiyoruz. Tebliğ için gittiği Taif’ten dönüşünde Hiz. Peygamber’i himâyesine müşrik olan Mut’im b. Adiy almış. Hem de dört öğüyle Kâbe’ye gelerek Rasûlullah’ın üzerinde himâyesi olduğunu Kureyş’e ilân etmiştir²².

Ahdi bozmanın hoş karşılanmadığını zaman zaman meydana gelen olaylardan öğreniyoruz. Mesela, Ebu Bekir Habeşistan’a göç etmeye karar vermişti. Fakat İbn Duğunne Ebu Bekir’in toplumdaki itibarının yüksek olmasından dolayı onu bu

¹⁹ Mahmasânî, Dr. Subhî, ed-Deâ imlî’l-Hulkıyye, s.204

²⁰ Hamîdullah, Muhammed, İslâm Peygamberi (ter: Salih Tuğ) II, 899, İstanbul, 1980.

²¹ İbn Hişâm, Sire, I, 278.

²² Zebîdî, Zeynî’ d-Din b. Ahmed b. Abdullatif, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, (ter. Kamil Miras) X, 163, Ankara, 1979; İsmail, Dr. Yahya Ahmed, Mukaddemâtu’n-Nübüvveti ve İdâdî’r-Rasûli maâ Mu’cizetihî ve Hasâisih, I, 206, Mısır, ts.

hicretinden vazgeçirip himayesine almıştı. Müşriklerden olan bu zatın himayesinde evinin avlusunda mescid yapıp yüksek sesle namaz kılmaya ve Kur'an okumaya başlayınca, Kureyş İbn Duğunne'ye başvurarak bu davranışından Ebu Bekir'in vazgeçmesini talep ettiler. Bunun üzerine İbn Duğunne Ebu Bekir'e şöyle der:

“Ya yüksek sesle Kur'an-ı Kerim okumaktan, namaz kılmaktan vazgeçersin, yahut eman ahdimi bana geri verirsin. *Çünkü ben, bir kimse hakkında vermiş olduğum emân ahdimi bozmuş olduğumu, Arap milletinin işitmesini istemem.*” Bu talep üzerine Ebu Bekir: “Senin korumanı sana veriyorum. Allah'ın korumasına razı oluyorum”²³ demiştir.

Bu örneklerin yanında Arapların zaman zaman da vefasızlıklarına da dikkat çekilmektedir. Mücahid (103/721) bu hususta şöyle der: “Araplar bazı kabîlelerle antlaşma yaparlardı. Sonra antlaşma yaptıklarından daha güçlü ve daha şerefli kabîleler görünce önceki müttefikleriyle aralarında yapmış oldukları antlaşmayı bozar ve güçlü bulduklarıyla antlaşma yaparlardı.”²⁴

İslâm, cahiliyedeki sadâkat ve vefâ ile bu kasıp kavurucu hürmetkârlığı, göçebelikten gelen aslî hayâtiyeti içinde devraldı. Bu erdemi sadece benimsemekle kalmayıp, kendine has bir yoldan olgunlaştırdı. Onu tevhidî yola kanalize etti²⁵. Vefânın ehemmiyetini Hz. Peygamber hadislerinde beyan etmiştir. Hatta onun hayatında Ahde Vefâ örneklerinin en güzellerine rastlarız.

B- HZ. PEYGAMBER'İN AHDE VEFÂSI

Hiz. Peygamber Allah'ın vahyine muhatap olmuş yüce bir şahsiyettir. Kur'an-ı Kerim'i tebliğ ve açıklamakla görevlendirilmiş²⁶ olması, söz, fiil ve takrirlerinin

²³ Bahârî, Kefâlet, 4; İbn Hişâm, Sîre, I, 395-396; Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, Hülyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, I, 29, Beyrut, ts.

²⁴ Taberî, Muhtasar Tefsiri't-Taberî, I, 463.

²⁵ İzutsu, Prof. Dr. Tashihiko, Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar, s.127.

Ümmeti için büyük önemi olduğunu gösterir. Zira O bizzat hayatında Kur'anî hükümleri tatbik ediyor veya talimleriyle öğretiyordu. İşte Hz. Peygamber ahde vefâlı olmayı da hayatında tatbik ederek vefâlı bir insan olduğunu göstermiş ve tâlimleriyle de önemini açıklamıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in ahde vefâsını değişik yönleriyle ele alıp incelemek konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1- Ahlâkı Olarak Ahde Vefâsı

Ahlâk, "hulk" kelimesinin çoğuludur. Hulk; tabiat, seciye ve karakter demektir. Buna huy da denir. Seciye ve huy ise insanda yerleşmiş bir melekedir. Terim olarak Ahlâk, "insan nefsinde meydana gelen sâbit ve sakin olan melekedir ki, o meleke sayesinde nefisten filler iyi düşünmeye muhtaç olmaksızın kolayca ortaya çıkar" şeklinde tanımlanır. İnsanı kemâl cihetine sevkeden ilke ve esaslardan bahseden ilme de ahlâk ilmi denir²⁷.

Güzel ahlâkla ilgili pek çok hadisi şerif mevcuttur. "ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."²⁸ hadisinin yanında "Onun ahlâkı Kur'an-ı Kerim idi"²⁹, Nebî insanların ahlâkca en güzeli idi"³⁰ hadisleri de Onun ahlâkı konusunda dikkat çekicidir.

İşte ahlâkı Kur'an olan Hz. Peygamber'in şahsiyetinde Kur'anî prensiplerin pratiğini buluyoruz. O ne ifrâfa ne de tefrîte gider, orta yolu tutardı. Ashâbından ifrad ve tefrîde kaymalar olunca onları uyarır ve şöyle derdi. "Dinde aşırı gitmekten sakınınız. Sizden öncekiler ancak dinde aşırı gitmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır."³¹

²⁷ Akseki, Ahmed Hamdi, Ahlak İlimi ve İslâm Ahlâkı, s.28, Nur Yayınları, Ankara, ts.

²⁸ Mâlik, Muvatta, Hüsnü'l-Hulk, 8.

²⁹ Buhârî, Edeb, 112; Müslim, Edeb, 30; Ebu Dâvûd, Edeb, 1.

³⁰ İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 364; Müslim, Müsâfirîn, 139.

³¹ Nesâî, Menâsik, 217, İbn Mâce, Menâsik, 63; Aşırılıkları yasaklayan diğer hadisler için bkz. Buhârî, Eyman ve Nuzûr, 31; Vudû, 53; Nikâh, 1; Müslim, Nikâh 5; Nesâî, Nikâh, 4.

İslâm'ın denge dini olduğuna dair Hz. Peygamber'in tatbikâtı ve uyarıları için bkz. Sakallı, Doç.Dr. Talat, Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık, s.176-185, İzmir, 1996.

Salih amellerde olduğu gibi ahde vefâ hususunda da Hz. Peygamber'in, ümmetine örnek olduğunu hadislerinde ve hayatında görmek mümkündür. O herşeyden önce güvenilir birisidir. Zira Allah tarafından risâletle görevlendirilmiş ve ayette: "Size Rabb'immin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim"³² buyurulmaktadır. Yine O, emânelere riâyet eden, zamanı gelince sahiplerine zor şartlarda bile olsa iâde eden bir şahsiyettir. Meselâ önce de belirttiğimiz gibi hicretten önce dar ve sıkıntılı bir zamanda bile Hz. Ali'ye, kendisinde bulunan başkalarına ait emânetleri iâde etmesi emrini verdikten sonra târihî yolculuğuna başlar³³.

Hz. Peygamber verdiği söze sadâkatini ve bağlılığını gençliğinden itibaren ortaya koymuştur. Şu hâdise bunu güzel bir şekilde ortaya koyar. "Abdullah b. Ebi'l-Hamsâ anlatıyor. Rasûlullah'a peygamberlik gelmeden önce Onunla alış-veriş yapmıştım. Benden biraz alacağı kalmıştı. Bulduğu yere alacağını getireceğimi va'dettim de getirmeyi unuttum. Üç gün sonra hatırladım. Derhal oraya döndüm. Gördüm ki, terkettiğim yerde beklemektedir. Beni görünce şöyle buyurdu:

- "Ey delikanlı, meşakkat verdin. Üç günden beri seni burada beklemekteyim."³⁴

Henüz müslüman olmadan Ebu Sufyan, O'nun ahde vefâsını Bizans Kayseri'nin yanında söylemiştir. Abdullah İbn Abbas'ın rivâyet ettiği hadiste olay şöyle anlatılır. "Rasulullah (s.a.v.) Rum Kayser'ini İslâm'a davet etmek için bir mektup yazar. Mektubun Busra halkı büyüğüne verilmesini emreder. Kayser o günlerde Fars ordularını mağlup edip bir şükür olarak Hıms'tan İliya'ya kadar yürümüş, burada mektup kendine verilmişti: Mektubu okutan Kayser, Hz. Peygamber hakkında bir takım sorular sormak için onun kavminden bir adam aratmış, onlarda Ebu Sufyan ve arkadaşlarını bulup getirmişlerdi. Aralarında şu konuşmalar geçmişti. Önce Kayser Hiraklıyus, tercümanına:

³² 7/A'râf, 68.

³³ İbn Hişâm, Sire, II, 98.

³⁴ İbn Sa'd, et-Tabakât, VII, 59; Ebu Dâvud, Edeb, 90.

-Bunun arkadaşlarına söyle; “Ben Peygamber olduğumu söyleyen o zat hakkında bazı şeyler soracağım. Eğer bana yalan söylerse, siz onu yalanlayınız!” der.

Ebu Sufyan: “Vallahi o gün arkadaşlarımla benim söyleyeceğim yalanı yaymalarından utanmasaydım muhakkak Hirakliyyus’un sorularına yalan cevap verirdim. Bundan dolayı doğru söyledim” der. Hirakliyyus, Peygamber olmadan önce onu yalan söylemekle itham edip-etmediklerini ve onun dinine girenlerin dinden çıkıp çıkmadığını sorup, müsbet cevaplar aldıktan sonra şöyle devam eder:

-O gadr (ahde vefâsızlık) ediyor mu? Ebu Sufyan:

-Hayır gadr etmez.

Hirakliyyus: “O size ne emrediyor” deyince, Ebu Sufyan:

- “O bizlere Allah’a şirk koşmamamızı, sadece Ona ibâdet etmemizi, babalarımızın taptıkları putlardan sakınmamızı, namaz kılmayı, sadaka vermeyi iffetli olmayı, *Ahde vefâkârlığı, emâneti edâ etmeyi* emrediyor” der.

Diğer soruları da bitince Hirakliyyus şöyle der: “İşte bu söylediklerin Peygamber’in sıfatlarıdır. Onlar gadr etmezler.”³⁵

Bu hadisi Buhârî Sahih’inin üç ayrı kitabında rivâyet eder. İbn Hacer (852/1448) bu hadisin şerhinde İbn Battal’ın “Buhârî bununla gadrin her ümmet arasında çirkin ve kötülenmiş olduğuna, bunun peygamberlerin sıfatlarından olmadığına işaret etti” görüşüne yer verir³⁶.

Hiz. Peygamber değişik istek ve arzular karşısında va’dde bulunmuş, buluşmak için zaman ve yer isimleri vermiş ve bu va’dlerini yerine getirmiştir. Zaten bir hadislerinde, “Ben ahbine vefâ edenlerin en layıkıyım”³⁷ buyurarak, bu özelliğini belirtmiştir. Bir insan olarak onun bu yönünü gösteren Hiz. Âişe’nin şu rivâyetini burada zikrede biliriz. Hiz. Âişe:

³⁵ Buhârî, Cihâd, 101; Cizye, 13; Vahiy, 6.

³⁶ İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, VI, 413.

³⁷ Dârakutnî, Ali b. Ömer, Sünen, III, 135, Beyrut, 1406.

- “Ya Rasûlallah! Herkes hac ve umre ile döntüyor, ben ise yalnız hac ederek döntüyorum” demişti. Rasûlullah:

- “Mekke’ye geldiğimiz gece tavaf etmemiş miydin?” diye sordu. Hz. Âişe, “hayır” cevabını verince Rasûlullah: “Öyle ise kardeşinle Teni m’e git de Umre’ye niyetlen sonra buluşacağımız yer filan yerdir” buyurdular³⁸.

Yine bir defasında kadınlar ona gelerek: “Sizin sözünüzü dinlemekte erkekler bizden daha avantajlılar, bize de bir gün tahsis et” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah onlarla biraraya gelmeye, onları dinleyip sorularını cevaplandırmaya ve öğütlerde bulunmaya dair bir gün belirledi. Sonra da bu va’dini yerine getirerek onlara aydınlatıcı bilgiler sundu³⁹.

Yine Hz. Peygamber insanlardan zaman zaman sözler alır, sözlerinde durmalarını onlardan isterdi⁴⁰.

Görülüyor ki, ahlâken en güzel⁴¹ olan Hz. Peygamber sade bir insan olarak hem risâletten önce, hem de risâlet döneminde ahde vefâlı idi. Ayrıca O’nun konumuzla ilgili ta’limleri de çok önemlidir.

2- Ahde Vefâ Konusundaki Ta’limleri

Ahdin gereğini yapmak İslâm prensiplerindedir. Böyle hareket etmeyi hem Allah hem de Rasûlullah istemektedir. Nitekim Allah akitlere vefâlı olmayı⁴², böyle olanları seveceğini ve mükafatlandıracağını⁴³ haber vermektedir.

³⁸ Buhârî, Hac, 34; Müslim, Hac, 128.

³⁹ Buhârî, İlim, 36.

⁴⁰ Buhârî, Tevhid, 19; Müslim, Salât, 6.

⁴¹ Buhârî, Edeb, 39.

⁴² Bkz. 5/Mâide, 1.

⁴³ 3/Âl-i İmran, 76.

Hız. Peygamber de talimleriyle müslümanların konuya dikkatlerini çekmektedir. Şimdi bunları aktaralım. “Ahdî korumak, ona uymak imandandır”⁴⁴ hadisi vefâlı olmanın gerekliliğini imânla irtibatlandırarak anlatır. Müslüman’ın Allah’a olan imânı, elbette Hız. Peygamber’in buyruklarına da itaat etmeye götürecektir.

Medine’ye hicretleri esnasında yolda müşrikler tarafından yolları kesilip kendilerinden, savaşmamak üzere ahd ve mîsak alınan Huzeyfe ve babası Hüseyl için Hız. Peygamber’in: “Haydi gidin, biz onlara verdiğimiz sözü tutar onlara galebe için Allah’tan yardım dileriz”⁴⁵ cevabı dikkat çekicidir. Çünkü Bedir harbi için hazırlıkları son hızıyla sürmekte, acil olarak insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Üstelik müşrikler sayıca fazla olmalarına rağmen, Hız. Peygamber sahabesine ahdinde durmasını öğütlemektedir.

Yine O, bir orduya veya müfrezeğe komutan ta’yin ettiği zaman kendisine Allah’ın takvasını, beraberindeki müslümanlara da hayır tavsiye eder, sonra şöyle buyururdu:

“Allah yolunda besmele ile gazâ edin. Allah’a küfredenlerle çarpışın. Ama ganimete hıyanette bulunmayın. Gadr etmeyin. Ölülerin burnunu, kulağını kesmeyin, çocukları öldürmeyin.”⁴⁶

Dikkat edilirse hadiste “gadr etmeyin” emri geçmektedir. İmam Nevevî (676/1277) bu nehiyden hareketle gadr etmenin, yani ahdî bozmanın haramlığına hükmetmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Buhârî, Edeb, 23. bab tercemesi.

⁴⁵ Müslim, Cihâd, 98; Bu hadisin şerhinde Müslim şârihi Nevevî şöyle der: “Hız. Peygamber’in, Huzeyfe ve babasına sözlerinde durmalarını emir buyurması, sahâbenin verdikleri sözlerde durmadıkları şekilde şuyû’ bulmasını (yayılmamasını) diyerdir. Yoksa cihâdî terketmek için verilen sözü tutmak vacip değildir. (Nevevî, XII, 144)

⁴⁶ Müslim, Cihad, 3.

⁴⁷ Nevevî, XII, 37.

İnsanlarla olan ilişkilerde, yapılan muamelelerde art niyeti, ahde vefâsızlığı Hz. Peygamber uygun karşılamamıştır. Nitekim şu hadis bunu göstermektedir. “Kim insanların malını edâ etmek (ödemek) niyetiyle borç alırsa, Allah o kimseye borcunu ödemeyi kolaylaştırır. Kim de halkın malını telef ve israf etmek üzere borç alırsa, Allah onu telef eder. Borç aldığı malın, hayır ve bereketini giderir⁴⁸.”

Söz vermek adeta karşı tarafa verilen bir borçtur. Dolayısıyla yükümlülük getirir. Mutlaka yerine getirilmesi lazımdır. “Söz vermek adeta bir borçtur. Söz verip de sözünde durmayana yazıklar olsun, yazıklar olsun, yazıklar olsun”⁴⁹ hadisi bunun en güzel örneğini teşkil eder. Fakat söz veripte elinde olmayan sebeplerle yerine getiremezse bunun da günah olmadığını Tirmizi ve Ebu Davud’un rivâyetlerinden öğreniyoruz⁵⁰. “Fakat verdiği sözü elinde olmayan sebeplerle tutmadığı için, tam olarak mesûliyetten uzaktır denemez. Dinî ve ahlakî mes’uliyetten yukarıdaki hadis gereğince uzak olabilir. Ama, karşı tarafa yani kendilerine söz verilenlere olan, zararın bedeli -ki büyük miktarlarda bile olabilir- o kişinin üzerinden düşmez.”⁵¹ Müminin cayacağı sözü vermemesi, yerine getiremeyeceği va’dde bulunmaması esastır⁵². Sahâbeden İbn Mesûd “*inşâallah*” demeden hiç bir va’dde bulunmazdı. En güzel olan da budur. Sözü yerine getirmek için özür hariç tam bir kararlılık gerekir. Söz verirken yerine getirmemeye azmetmek, yani caymaya azmetmek nifaktır⁵³.

Sözünde durmak, va’dettiğinde va’dini yerine getirmek peygamberlerin en belirgin özelliklerindedir. Meselâ, Dâvud (a.s), bir şey yapacağım diye va’dettiğinde va’dini tutardı. Bunu Abdullah b. Amr’ın rivâyetinden öğreniyoruz⁵⁴.

⁴⁸ Buhârî, Zekat, 19; İbn Mâce, Sadakat, 11.

⁴⁹ Suyûtî, Celâleddin b. Ebî Bekr, el-Câmiu’s-Sağîr ehâdisi’l-Beşîri’n-Nezîr, II, 350, Beyrut, 1990.

⁵⁰ Ebu Dâvûd, Edeb, 90; Tirmizî, İman, 14. Hadis hakkında Tirmizî “garibtir” der.

⁵¹ Abdurrahman İbrahim, Dr. Ahmed, el-Fedâilu’l-Hulkryye fi’l-İslâm, s.229, Riyad, 1402.

⁵² Tirmizî, Bir ve Sila, 58. Hadisin meali şöyledir: “Kardeşinle münakaşa etme. Onunla şakalaşma. Cayacağın sözü verme.”

⁵³ Mûbârekfûrî, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim, Tuhfetü’l-Ahvezi, VI, 131, Beyrut, ts.

⁵⁴ Nesâî, Siyam, 76.

Verilen va'd ve söz çocuğa bile olsa mutlaka yerine getirilmelidir. Abdullah İbn Mesûd'un rivâyet ettiği hadiste Rasûlullah'ın sakındırdığı bir çok şeydenbirisi de, "Kişinin çocuğuna söz verip sözlünden caymasının doğru olmayacağı" ilkesidir⁵⁵. Şayet çocuğa verilen söz ya da va'd tutulmaz veya yerine getirilmezse, bunun kişiye yalan söylemişcesine günah kazandırdığını Abdullah b. Amir'in rivâyetinde görüyoruz⁵⁶.

Ölümünden sonra anne ve babanın varsa ahitlerinin yerine getirilmesi onlara yapılacak iyiliklerden olduğunu hadislerden öğreniyoruz⁵⁷.

Sözünde durmanın ecir ve mükâfatını açıklayan Ubâde b. Samit rivâyetinde Hz. Peygamber meclisinde bulunanlara "Hiç bir şeyi Allah'a şirk koşmayacağınıza, hırsızlık yapmayacağınıza, zina etmeyeceğinize dair bana biat ediniz" buyurarak bir ayet okuyup hadisine şöyle devam etmiştir. "*Sizden kim sözlünde durursa ecir ve sevâbını Allah verecektir. Kim de bu suçlardan birini işler de gizli kalırsa onun işi Allah'a kalmıştır. Dilerse azap eder, dilerse affeder.*"⁵⁸ Başka bir hadiste şöyle buyrulur: "Kime bir musîbet isâbet eder de o musîbeti tahammül ile karşılar, Allah'a sığınır, *O'na olan ahidini bozmasa*, Allah ona musîbet günü kadar mükâfat verir"⁵⁹.

Hiz. Peygamber ahde vefâ konusundaki talimlerinde Allah'ın *bağışlama ahidinden* de haber verir. Hadis şöyledir: "Allah kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır. Kim abdestini güzel alır, namazlarını vaktinde kılar, rükûsunu tam yapar, huşû içinde edâ ederse, o kimseye Allah'ın bağışlama ahdi vardır. Kim de böyle yapmazsa ona ahdi yoktur. İsterse mağfiret eder, isterse azap eder"⁶⁰.

⁵⁵ İbn Mâce, Mukaddime, 7.

⁵⁶ Ebu Dâvûd, Edeb, 88.

⁵⁷ İbn Mâce, Edeb, 2.

⁵⁸ Nesâî, Bey'at, 38. Ravi Hz. Peygamber'in hangi ayeti okuduğunu belirtmemektedir. Nesâî'nin şerhleri olan Suyuti'nin, Zehru'r-Ruba'sında ve Sindi'nin Haşiyesinde de bu ayet hakkında bilgi yoktur. Kanâtimizce, bu ayet Fetih Suresi 10. ayettir. Zira bu tip bey'atlerde Hz. Peygamber'in bu ayeti okudukları bilinmektedir. Ayrıca ayetin anlamı hadislerle yakınlık arz etmektedir.

⁵⁹ İbn Mâce, Cenâiz, 55.

⁶⁰ Ebu Dâvûd, Salât, 9; İbn Mâce, İkâme, 194; Nesâî, Salât, 6.

Hız Peygamber yaptığı dualarında Allah'ın ahidini ve va'dini ister. Bu konuda da bize örnek olur. Dua yakarış, yöneliş ve kulluğun farkına varıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah "Bana dua edin, size icâbet edeyim"⁶¹ buyurur. Hadis-i şerifte "Rabbimiz Teâlâ her gece gecenin son üçte biri kaldığı zaman dünya semasına yönelir. Bana kim dua ederse, onun duasını kabul edeyim! buyurur"⁶².

Rasûlullah (s.a.v.)'in tatbikatından ve ta'limlerinden duanın şartlarını, nasıl yapılacağını hangi zamanlarda ve durumlarda nelerin okunacağını öğreniyoruz⁶³. Böyle dualarından birinde, Allah'a hamd ettikten sonra O'nun *va'dinin*, cennetin, cehennemnin, kıyamet gününün hak olduğunu vurgular. Sonra da mağfiret talep eder⁶⁴. Diğer duasında, yaratıklarından birine *va'dettiği*, fakat kendisinin görüş ve niyetinin yetişemediği her hangi bir hayrı ister⁶⁵. Seyyidü'l-istiğfar diye meşhur olan dualarında Hz. Peygamber Allah'ın ahdi ve va'di üzere olduğunu beyan eder⁶⁶. İbn Hacer hadisin şerhinde, "Allah'ın ahdi ve va'di" üzere olmayı İbn Battal'dan şöyle nakleder. Ruhlar aleminde Allah'ın, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna insan timsâli zerrelere: "Evet Rabb'imizsin" diye Allah'ın Rab'liğini ikrar ve tasdik ettikleri "*Elest Bezmiyle*" irtibatlandırır⁶⁷.

⁶¹ 40/Mü'min, 60.

⁶² Buhâri, Dea'vât, 13.

⁶³ Bkz. hadis kitaplarının "Kitabu'd-Dea'vat" bölümlerine.

⁶⁴ Buhâri, Tevhid, 24; Müslim, Müsafirin, 199; Ebu Dâvûd, Salât, 119; Nesâi, Kıyâmî'l-Leyl, 9; İbn Mâce, İkâme, 180.

⁶⁵ Tirmizî, Dea'vât, 30.

⁶⁶ Buhâri, Dea'vât, 16; Tirmizî, Dea'vât, 14; Ebu Dâvûd, Edeb, 101; Nesâi, İstiâze, 57. Bu dua hadisi çok meşhurdur. Meâli şöyledir. "Ey Allah'ım! Sen benim Rabb'imisin. Senden başka ilah yoktur. Sen beni yarattın. Ben Senin kulumum. Ben gücümün yettiği kadar Senin ahidin ve va'din üzereyim. İşlediğim kötülüğün şerrinden Sana sığınırım. Sana üzerimdeki nimetini ikrar ve günahlarımı itiraf ediyorum. Günahlarımı bağışla. Çünkü günahları ancak Sen bağışlarsın." Seyyid-i istiğfar denilmesi Hz. Peygamber'in râvî Şeddad b. Evs'e, sana seyidü'l-istiğfarı öğreteyim mi? diye başlamasındandır.

⁶⁷ İbn Hacer, Fetih'l-Bari, XII, 378.

Hız. Peygamber dualarında bazen de Allah'ın va'dettiğini ister. Bedir savaşı gününde "Allah'ım, bana va'dettiğini yerine getir. Allah'ım, müslümanlardan şu cemâati kırarsan sana yeryüzünde ibadet edilmez." Bu duaya Allah Teâlâ, Enfâl suresinin dokuzuncu ayetiyle icabet etmiş. Müminleri bin melekle desteklemiştir⁶⁸. Ezân duası olarak da meşhur olan duada Allah'dan va'dedilen Makam-ı Mahmud'a Hız. Peygamber'i ulaştırması niyaz edilir⁶⁹.

Dualarında Hız. Peygamber, Allah'ın asla caymayacağı ahdini aldığı terennüm eder. Nitekim Ebu Hureyre'nin rivâyeti şöyledir: "Allah'ım, Muhammed ancak bir beşerdir. Beşerin kızdığı gibi kızar. Senden, bana *bozmayacağın ahd-ü peyman aldım*. Hangi mümine eziyet veya sitem ettim yahut dövdüysem bunu onun için bir keffâret veya kıyâmet gününde onu kendisiyle sana yaklaştıracığın bir ibadet kıl." ⁷⁰

⁶⁸ Müslim, Cihad, 58; Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'an, 9.

⁶⁹ Buhârî, Ezân, 8; Müslim, Cihâd, 58; Tirmizî, Mevâkit, 42; Nesâî, Ezân, 38; İbn Mâce, Ezân, 4.

⁷⁰ Müslim, Bir ve Sıla, 91. Müslim'in şarihlerinden İmam Nevevî bu hadisin şerhinde şöyle der. "Rivayetlerin umumundan anlaşılıyor ki, Hız. Peygamber'in bedduası, sitemi lâneti bunları hak etmeyen birisine yapılmışsa, o kimse için rahmet ve keffâret olur. Yoksa bu bedduaları hak edenler için böyle bir şey yani keffâret ve rahmet söz konusu değildir. Zira Peygamber (s.a.v.) münafık ve kafirlere beddua etmiş, fakat bu onlara rahmet olmamıştır. Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Bedduayı hak etmeyen kimseye Peygamber (s.a.v.) nasıl beddua eder? Buna âlimler iki şekilde cevap vermişlerdir.

Birinciye göre, bedduayı hak etmemekten maksad kulun bâtında yani Allah katında onu hak etmemiş olmasıdır. zahire göre o kul bedduayı hak etmiş, Peygamber (s.a.v.) de şer'î bir emnâreye binaen onun bedduayı hak ettiğine hüküm verir. Sırları yalnız Allah bilir,

İkinci veche göre, Hız. Peygamber'in sitemde bulunması, bedduası gibi şeyler kasten söylenmemiş olup, Arapların adetlerine göre niyetsiz dile gelen sözlerdir. Yetim kız için "Allah senin yaşımı büyültmesin" denmesi bu kâbildendir.

Hız. Peygamber bu sözlerden birinin icâbet saatine rastlayarak kâbul edileceğinden korkmuş ve Allah'tan niyâz ederek bu sözlerin sahipleri hakkında rahmet, keffâret ve sevap olmasını dilemiştir. Hız. Peygamber'in böyle sözleri çok nadirattandır. Zira o kötü söz söylemez, beddua etmez, lânet okumaz. Nitekim Ashab " Devs kabilesine beddua etmesini isteyince, O ya Rab! Devs'e hidâyet et!" diye dua etmiştir. Kavmi hakkında "Allah'ım! Kavmimi affet. Çünkü onlar bilmiyorlar" diye dua etmiştir. (Nevevî, XVI, 152)

Dualarında söz verip, sözünde durmayan, Allah'dan daha fazlasını isteyen kulun, nâz makamını çok enterasan bir şekilde Hz. Peygamber tasvir eder. Hadis şöyledir: “..... Sonra Allah Teâlâ kulları arasında hüküm ve kazayı sona erdirir. Ancak cennet ile cehennem arasında yüzü ateşe dönük bir kimse kalır ki, o cennete girecek cehennem ehlinin sonuncusu olacaktır. O kimse:

- “Ya Rab, yüzümü şu ateşten döndür. Çünkü kokusu beni zehirleyip, alevi ise beni yakıp duruyor” diyecek.

O adam devamlı duâda bulanacak sonunda Allah ona:

- “Bu senin dediğin sana verilecek olsa, acaba başka şey daha istemiyecek misin? buyuracak.” O ise:

- “İzzetine yemin olsun ki, hayır, bundan başka bir şey istemem diyerek” ahit ve mîsaklar verecek. Sonra Allah onun yüzünü cehennem cihetinden cennet tarafına çevirecek. Cennetin güzelliğini görünce bir müddet sustuktan sonra: “Ya Rab, beni cennetin kapısına yanaştır” diyecek. Allah da ona:

- “Evvelce istediğinden başka ebediyyen hiçbirşey istemiyeceğine *ahitler* ve *misaklar* vermemiş miydin? Allah lâyıkımlı versin. Sen ne kadar sözünde durmaz kimsesin” buyuracak. O şahıs da devamlı Allah'tan isteyecek Allah da verecek nihayet cennete girecektir⁷¹.

Netice olarak görüyoruz ki, gerek ayetlerde gerekse hadislerde ahde vefâli olunması istenmektedir. Hadis-i şeriflerde ahde vefâli olana ecir, mükâfaat malda bereket olacağı açıklanırken, çocuğa dahi va'dedilen şeyin yerine getirilmesi istenmiştir. Yine dualarında Rasûlüllah Allah'ın ahdini talep eder. Onun sözünün hak olduğunu tekid eder. Hemen belirtelim ki, Hz. Peygamber'in hayatı vefâ ve sadâkat örnekleriyle doludur. Onun hayatındaki bu güzel örneklerden bazılarını da zikretmek yerinde olacaktır.

⁷¹ Buhârî, Tevhid, 24; Müslim, İmân, 299. Bu hadis ve bu anlamdaki diğer hadisler ve farkları için bkz. Zebidi, Tecrid-i Sarih (Ter. Ahmet Neşim) II, 840.

3- Hz. Peygamber'in Vefâsı

a) Beşerî Münâsebetlerinde

Vefâ kelimesinin bir anlamı da sadâkattir. Şunu tekrar vurgulayalım ki, Hz. Peygamber hem risaletten önce hem de sonra vefalı olarak bilinmiş ve tanınmıştır. Her yönüyle temiz ve dürüst geçen hayatında sadâkat ve vefâ örneklerine bol miktarda rastlamak mümkündür.

Risâletten önce, kavminin onu emin vasfıyla vasıflandırması, en değerli emanetlerini O'na tevdi etmeleri O'nun sadâkat sahibi olduğunun en güzel delilidir.

Müminlerin annesi Hz. Hatice için Peygamber (s.a.v.) kalbinde daîmi derin bir saygı ve sevgi her zaman bulunmuştur. İşte bu sevgi ve muhabbetin bir neticesi olarak "Onun arkadaşlarının hal ve hatırını sorar. Arasına kestiği koyunun etini onun dostlarına dağıtır, kız kardeşi Hale'ye saygının en büyüğünü gösterirdi.

Bir defasında ihtiyar bir kadın Peygamber (s.a.v.)'in huzuruna girdi. Hz. Peygamber ona:

- "Nasılsınız, ahvaliniz nasıl, görmeyeli ne haldesiniz?" dedi.

O ihtiyar kadın:

- "Anam-babam sana fedâ olsun, iyiyim" dedi.

Kadın gidince Hz. Âişe Rasûlüllah'a "ne bu iltifat ya Râsulâllah!" deyince, Buhârî'nin de bab başlığı yaptığı şu veciz sözlerini söylediler: "Ahdin güzelliği imandandır."⁷²

Hz. Âişe rivâyet ettiği bir hadiste şöyle der: Hz. Hatice'ye karşı duyduğum kıskançlığı Rasûlüllah'ın ailelerinden hiç birine karşı duymadım. Halbuki ben kendisine yetişmiş de değilim. Bunun tek sebebi, Rasûlüllah'ın onu çok anması idi. Öyle ki, bir koyun keser onun etini, Hz. Hatice'nin dostlarına hediye ederdi⁷³.

⁷² Buhârî, Edeb, 23; Mubârekfûrî, Tuhfetü'l-Âhrvezi, VI, 159.

⁷³ Buhârî, Menâkibü'l-Ensâr, 19; Tirmizî, Birr ve Sıla, 69.

Mübârekfûrî (1353/1934), zikri geçen hadisin şerhinde, Kurtubî (671/1272)'nin şu açıklamasına yer verir. "Hz. Aişe'nin buradaki maksadı, Hz. Hatice'yi medh ve övmektir."⁷⁴ Görülüyor ki, Hz. Peygamber Hatice validemizin dostlarını arayıp, hal ve hatırlarını soruyor ve onlara hediyeler veriyordu. Kız kardeşi Hâle'ye tazim ve ikramda bulunarak⁷⁵ O'na olan vefâsını hiç sekteye uğratmadığına şahit oluyoruz.

Hz. Peygamber'i, müşrik bile olsalar kendisine iyiliği dokunan kişilere olan sadâkatini dile getirirken görüyoruz. O Taif seferinden mahzum bir halde dönerken Mekke'ye Mut'ım b. Adiy himâyesinde girmişti. Yine Mut'ım'i Kureyş'in müslümanları, Hâşimoğulları mahallesinde muhâsara edip mahsurlar hakkında yazdığı sayfayı parçalarken görürüz⁷⁶. İşte Mu'tım'in bu şerefli elinin hürmetine, ondört senelik bir zulüm ve husûmetin intikam mahsulû, Bedir esirleri hakkında Hz. Peygamber:

- "Eğer Mut'ım b. Adiy sağ olsaydı da şu ölmüşlerin serbest bırakılmasını isteseydi, elbette hepsini sağ olarak bırakırdım"⁷⁷ buyurmak suretiyle kendine yıllarca önce yapılan iyiliği unutmadığını ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber arkadaşlarına büyük değer verirdi. Onlara karşı sadâkatle dopdolu bir şahsiyet sahibi idi. Hayber dönüşü Medine'ye yaklaşırken ilerde yükselen Uhud dağlarını göstererek "Bu, bizi seven bir dağdır, biz de onu seviyoruz"⁷⁸ buyurmuştur. "Bu mübârek sözlerde dile getirilen sevgi, Uhud'un taşına toprağına değil o dağın eteklerine defnedilmiş olan değerli dostlarına ve arkadaşlarına karşı duyulan sevgidir."⁷⁹

⁷⁴ Mübârekfûrî, Tuhtetü'l-Ahvezi, VI, 159.

⁷⁵ Buhârî, Menâkübü'l-Ensâr, 19.

⁷⁶ Zebîdî, Tecrid-i Sarîh Tercemesi, (ter. Kamil Miras) X, 163.

⁷⁷ Buhârî, Megâzi, 12.

⁷⁸ Buhârî, Cihâd, 71.

⁷⁹ Kazancı, Dr. A. Lütfî, Peygamber Efendimiz'de Vefâ, Arayış ve İslâm Dergisi, S. 12-14, s.45. Kwartaalblad, 1987.

Hız. Peygamber akraba, eş-dost, arkadaşlarına karşı da çok nazik ve kibar davranır, onların gönüllerini hoş tutar, sevgiyle onlara yaklaşır ve kusurlarına bakmazdı. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onlar(ın kusurların)dan geç, onlar için mağfîret dile...”⁸⁰ O müminlere karşı düşkün, şefkatli, merhametli, onların sıkıntıya düşmeleri kendisine ağır gelen bir peygamberdir⁸¹. O arkadaş, dost sevdalısı bir kişiydi. Beğenmediği bir hareketi arkadaşları yapsa bile, onları mahcup etmek istemez, hatalarını yüzlerine vurarak utandırmazdı. Herbirinin kusuru dolayısıyla başkalarının yanında küçük düşmesini hiç istemezdi. Böyle zamanlarda genel ifadeler kullanarak: “Bazıları neden böyle yapıyor?” diye uyarır veya hoşnutsuzluğunu gösteren bir tavır takırdı⁸².

Onun böyle beşerî münâsebetlerindeki sadâkât ve vefâsının yanında siyasî ve askerî sahadaki vefâsı da çok önemlidir.

b) Siyasî ve Askerî Sahadaki Vefâsı

Hicretle birlikte Hız. Peygamber Medine’de siyasî bir atmosfer içine giriyordu. Zira Medine’de, değişik kabîleler, Yahudî ve Hristiyan nüfus bulunuyordu. Bu unsurların birarada, birbirlerine saldırmadan sulh içinde yaşamaları İslâm’ın yayılması için gerekiyordu. Çünkü İslâm sulh ve selâmet dinidir. O hiç bir zaman savaşı meşru sebepler olmadan zorunlu görmezdi.

Yukarda işaret edilen dinî ve etnik yapıyı gözden geçiren Hız. Peygamber, müslüman ve gayri müslimlerle meseleleri gözden geçirmek üzere bir araya gelmeyi uygun gördü. Hız. Peygamber’in başkanlığında bir araya gelen taraflar, bir şehir devleti ortaya çıkarma hususunda anlaşdılar. Bu anlaşmayı metin haline getirdiler. İbn Hişâm

⁸⁰ 3/Al-i İmran, 159.

⁸¹ 9/Tevbe, 128.

⁸² Ebu Dâvûd, Edeb, 6.

(218/833), bu metnin tamamını verirken⁸³ İslâm ilimleri araştırmalarında meşhur olan Muhammed Hamidullah aynı metni maddeleştirerek kırkyedi madde haline getirmiřtir⁸⁴.

Bu vesikaya kısaca göz atacak olursak, dini olduğu kadar siyasi bir toplum da meydana getiriliyordu. Bir saldırı ve harp durumunda diğer unsurlar müslümanlarla beraber savaşacaklardı. Adâlet kavramının esas olduğu, dikkati hemen çekmektedir. Fidyeye ve diyetler evvelce olduğu gibi devam edecektir. Vesikanın en önemli maddesi, ihtilaf olursa Allah ve Hz. Peygamber'in otoritesine başvurma ilkesidir. Medine toplumunun önemli bir kısmını oluşturan Yahudilerle olan bölümünü özetle şöyle değerlendirebiliriz.

- a) Yahudi ve müslümanlar dostâne ilişkiler içinde bulunup yaşayacaklar.
- b) Museviler din hürriyetine sahip olacaklar, onların dinlerine hiç bir şekilde müdâhale edilmeyecektir.
- c) İki taraftan biri üçüncü bir tarafa karşı harp ilanına mecbur olursa diğer taraf ona yardım edecektir.
- d) Taraflardan hiç biri Kureyş'i himaye etmeyecektir.
- e) Medine'ye taarruz olursa hep beraber müdafaya yapılacaktır.

Böyle vesikayla zabt altına alınan anlaşma metnine Hz. Peygamber, karşı taraf ihânet etmediği müddetçe vefâlı kalmış, asla onu bozmaya niyetlenmemiştir. Bozan ve ihânet eden taraf hep yahudiler olmuştur. Çünkü onlar birbirini seven, gelişen İslâm cemiyetinin meydana geldiğini, böyle bir durumda nüfuzlarının kaybolacağını, müslümanların da pazarlar kurup kendileriyle rekâbete gireceğine hiç tahammül edemiyorlardı. Ayrıca inen Kur'an-ı Kerim ayetleri onların yalanı, haram yemelerini,

⁸³ İbn Hişâm, Sıre, II, 119-123.

⁸⁴ Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, I, 122.

günah işlemelerini, düşmanlık ve hukuka tecavüzde aceleci olduklarını⁸⁵ ortaya koyuyordu.

Bedir zaferi öncelikle Yahudilerden Kaynuka oğullarını şaşırtırmıştı. Bunlar muâhedeyi ilk ihlâl eden, Bedir ile Uhud arasında müslümanlarla harbe kalkışan gurubtur⁸⁶. Ayrıca bunlar, müslüman bir kadına hakâret etmişler, yardımına koşan müslümanın bir yahudiyi öldürmesine ve bu müslümanın da öldürülmesine sebep olmuşlardı. Esasen müslümanlara karşı da muâhedeyi bozdukları için harp ilan etmiş konuma düşmüşlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber hicretin ikinci senesinde bunlara karşı harbe iştirak etti. Kalelerine çekilen yahudiler muhâsara edilip, teslim alındılar. Sonra da Suriye'ye sürüldüler⁸⁷.

Yahudilerden diğer gruplar Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları da yapılan antlaşmaları ihlal ettikleri ve müslümanlara vefâlı davranmayıp ihânet ettikleri için gerekli olan muâmeleye tabi tutulmuşlardır⁸⁸. Yahudilerle olan bu antlaşmalarda dikkat edilirse vefâsızlık hep karşı taraftan gelmiş, Hz. Peygamber antlaşmalara vefâlı olmuş, bozan taraf olmamıştır.

Yine Hz. Peygamber müşriklerle yapılan antlaşmalara da sadâkat göstermiş, hatta onu dramatik sahnelerin yaşandığı Hudeybiye'de henüz maddelerin yazıldığı sırada, artık söz verildiği için sözünden dönmediğini görürüz. Olay şöyle cereyan etmişti. Hudeybiye barış antlaşmasının maddeleri görüşülüp tam antlaşma yapılırken, Kureyş'in temsilcisi Süheyl'in oğlu Cendel ayaklarında zincirler olduğu halde çıkagelmişti. Mekke'de müslüman olduğu için işkence gördüğü esnada yolunu bulup

⁸⁵ 5/ Maide, 42, 62.

⁸⁶ İbn Hişâm, Sîre, II, 427.

⁸⁷ İbn Hişâm, Sîre, II, 427, 428; Mevlânâ Şibli, Asr-ı Saadet (ter. Ö. Rıza Doğrul) I, 278, İstanbul, 1977.

⁸⁸ Nadiroğullarını, Kureyş'in müslümanlar aleyhine yardım talepleri onları şımartmış hatta müslümanlara karşı gizli savaş hazırlıklarına girişmişler ve Hz. Peygamber'e suikast düzenlemişlerdi. Bunun üzerine muhasara edildiler. Aman diledikleri için de Medine'den sürgüne gönderildiler. (Bkz. İbn Hişâm, Sîre, III, 191-192, Mevlânâ Şibli, Asr-ı Saadet, I, 280-281)

kaçmıştı. Antlaşma maddelerinden birisine göre de “Mekke’den birisi Medine’ye sığınursa Kureyş’e teslim edilecekti.” Bunu fırsat bilen Kureyş temsilcisi Süheyl, Cendel’in tesliminde ısrar edince Hz. Peygamber Cendel’e bakarak şöyle dedi: “Sabret, tahammül et. Allah sana ve seninle bulunan mazlumlara kurtuluş yolu gösterecektir. *Biz bir sulhnâme imzaladık. Onun hükümlerini bozmak bize düşmez.*”⁸⁹ Antlaşmanın yukarıdaki maddesi uyarınca hiç bir erkeği Hz. Peygamber Medine’ye kabul etmemiş, geri çevirmiştir⁹⁰. Kadınlar ise Mümtehine suresinin 10. ayetine göre kabul edilmiştir⁹¹.

Yaptığı antlaşmalarda bazen de “vefâsızlığı önleme esasına” rastlıyoruz. Nitekim Necranlılarla yaptığı antlaşmada müslümanlar, onlara Yemen’den gelebilecek saldırı ve vefâsızlığı önlemeyi garanti ediyorlardı⁹².

Hz. Peygamber Huneyn Gazvesi sonrası, elde edilen bol miktardaki ganimeti dağıtırken “yapılan bu iyiliğin karşılığı mükâfat, *vefâ* ve hamddir”⁹³ buyurdular.

Aynı günde Hevâzin malları da ganimet olarak alınmıştı. Hz. Peygamber de bu mallardan İslâm’a yeni girmiş olan Kureyşli müslümanlara bol miktarda vermişti. Bu durum karşısında Ensar’dan bazısı hoşnutsuzluğunu dile getirince onları toplayıp şöyle buyurdular: “Gerçekten ben küfürden yeni kurtulmuş bazı kimselere dünyalık vererek kalplerini yatıştırıyorum. Sizler bu kimselerin mallarla, fakat kendinizin ise Allah’ın Rasûlü ile yurdunuza dönmenizden razı değil misiniz? Vallahi, sizin beraberinde

⁸⁹ Buhâri, Megazi, 37; İbn Hişâm, Sîre, III, 367; Mevlâna Şibli Asr-ı Saâdet, I, 312.

⁹⁰ Bunlardan birisi de Ebu Basîr’dir. Bu zatı da Hz. Peygamber Medine’ye kabul etmemiştir. Bkz. Buhâri, Şurûh, 15; Ahmed Cevdet Paşa, Kıssas-ı Enbiya, I, 179.

⁹¹ Ebu Muayyt’ın kızı Ümmü Gülsüm ayetin hükmü gereğince kabul edilmiştir. (Bkz. Buhâri, Meğâzi, 37. Ayetin meali şöyledir: “Ey inananlar, mümin kadınlar göç ederek size geldiği zaman onları imtihan edin. Allah onların imanını daha iyi bilir. Eğer onların gerçekten inanmış olduklarını anlarsanız onları kafirlere geri döndürmeyin...)

⁹² Ebu Dâvûd, Harac ve İmâre, 30.

⁹³ İbn Mâce, Sadâkat, 16.

döndüğünüz zat onların beraberinde göttürdüğü mallardan daha hayırlıdır” buyurdular⁹⁴. Hadisin başka bir varyantında “... insanların tamamı bir vâdiye sapsa, Ensar da bir başka vâdinin yolunu tutsa, elbette Ensar’ın tuttuğu yola koyulurdum... Allah’ım, Ensar’a rahmetinle muâmele buyur. Çocuklarına da torunlarına da rahmetini ulaştır.”⁹⁵ buyururlar.

Dikkat edilirse Hz. Peygamber kendisine kucak açan, barındıran Ensar’a olan vefâsını her fırsatta dile getirmiş ve onları yalnız bırakmamıştır.

Efendimizin hayatında bir kaç örneğini verdiğimiz vefâ tatbikatına bol bol rastlamak mümkündür. O sadece kendi ümmetine değil diğer insanlara ve özellikle de ehl-i zimmet dediğimiz kişilere karşı da ahde vefâ duygusuyla doludur.

4- Gayrî Müslimlerle Olan Münâsebetlerinde Ahde Vefâsı

Hz. Peygamber insan olması dolayısıyla elbette gayr-ı müslimlerle münasebet içine girmiştir. Konumuzu iki alt başlığa ayırarak işlemek istiyoruz. a) Müşriklerle b) Ehl-i zimmet ile olan münâsebetlerinde ahde vefâsı.

a) Müşriklerle Olan Münâsebetlerinde Ahde Vefâsı

Hz. Peygamber’in doğduğu çevre çoğunluğu müşriklerden meydana gelen bir toplumdur. Risâletle görevlendirilmeden önce ve hayatı boyunca hep bu inançlarla iç içe yaşamıştı. Gerek cahiliye döneminde ahde vefâ konusunu işlerken, gerekse de, onun ahlâkı olarak ahde vefâsını işlerken az da olsa müşriklerle olan ilişkilerinde onun ahde vefâsına temas etmiştik. Burada aynı şeyleri aktarmayı da gereksiz addediyoruz. Yine de onun “el-Emin” vasfının kendisine müşrik toplum tarafından verildiğini hatırlatmada fayda mülâhaza ediyoruz.

⁹⁴ Buhârî, Humus, 53; Müslim, Zekât, 132.

⁹⁵ Müslim, Zekât, 133, 134.

Zaman ve zeminin durumuna göre müşriklerle va'dleştiğini ve bu va'dine uyduğunu biliyoruz. Misal olması bakımından Hz. Âişe'nin şu rivâyetini zikrederim. "Hicret için Hz. Peygamber ve Ebu Bekir Dîl oğullarından sonra Abd b. Adiy oğullarından yol kılavuzluğunda (rehberliğinde) maharetli Abdullah b. Uraykit adında bir kimseyi ücretle tuttular. Bu zat Kureyş kafirlerinin dini üzere idi. Fakat Hz. Peygamber ve Ebu Bekir onun doğruluğuna emniyet ve itimat edince develerini ona teslim ettiler. Üç gece sonra develeriyle beraber Sevr mağarasında buluşmak üzere va'dleşip muahede yaptılar. Bu şahıs da antlaşılan vakitte mağaraya onların yanına geldi. Hz. Peygamber ve Ebu Bekir beraberinde kılavuzları olduğu halde yola koyulup gittiler⁹⁶.

Bu hadisi Buhârî, zaruret sırasında yahut İslâm ehli bulunmadığı zaman müşriklerin ücretle ırgatlığa tutulması (çalıştırılması) babında zikreder. İbn Hacer ise, İbn Battal'ın "ücretle müşriklerin çalıştırılması fukahânın umumuna göre caizdir" tesbitine dikkat çeker⁹⁷. Böyle muamelede bulunan Hz. Peygamber çalıştırdığı işçinin ücretini hemen öder, hatta "işçinin ücretini alınteri kurumadan ödeyiniz" buyurarak⁹⁸ titiz davranılmasını isterdi.

"İnce bir siyasetin eseri olarak bazen güvendiği müşrikleri elçi olarak da gönderirdi. Örnek olması bakımından, Bedir harbi sonrası Habeşistan'a sığınan müslümanları kendilerine teslim edilmesini isteyen Kureyş'in, bu takibinin sonuçsuz kalması için Hz. Peygamber müslüman olmayan Amr b. Umeyye ed-Damrî'yi Necâşî'ye elçi olarak göndermiştir⁹⁹.

Müşrik de olsa hainlik etmemek üzere hısımlar ve akrabalar ile münasebet ve ilgiyi kesmemek onun onayladığı bir davranıştır. Esmâ b. Ebî Bekir'in müşrik olan annesinin kendisini ziyareti ile ilgili sorusuna Rasûlullah: "Evet annenle ilgilen ve ona iltifat et"

⁹⁶ Buhârî, İcâre, 3.

⁹⁷ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, V, 201.

⁹⁸ İbn Mâce, Rubûn, 4.

⁹⁹ Hamidullah, Muhammed, İslâm'da Devlet İdaresi, (terc. Kemal Kuşçu) s.205, Ankara, 1979.

buyurdu¹⁰⁰. Buhârî Şârihi Aynî (855/1451) bu hadisten şöyle bir hüküm çıkarır. “Gadr etmemek şartıyla müslüman olmayan hısım ve akraba ile ilgiyi devam ettirmek de caizdir¹⁰¹”.

Hz. Peygamber kiminle andlaşma yapmışsa bozan olmamış, aksine hainlik ve gadr hep karşı taraftan gelmiştir. Böyle hallerde ise bir durum değerlendirmesi yaparak hareket etmiştir. Mesela aralarında ahit bulunan Süleym oğullarına Hz. Peygamber kırk yahut yetmiş kurrâ göndermiş, aralarında antlaşma olmasına rağmen bunları şehit etmişlerdi. Buna hüznülenen Hz. Peygamber bir ay onlara kunutlarda beddua etmiştir¹⁰². Halbuki Hz. Peygamber kolay kolay beddua etmez, hep hidayet talep ederdi. Bu hadis ahdi bozup döneklik edenlerin aleyhine beddua etmenin cevâzını göstermektedir¹⁰³.

Konuyla ilgili olarak dikkat çekici bir başka nokta ise, Buhârî'nin “Kitabu'l-Cizye”sinde yedinci bab başlığını şöyle koymuş olmasıdır. “*Müşrikler müslümanlara ahde vefâsızlık edince affedilir mi?*” Bu bab altında, Hz. Peygamber'e; Hayber Yahudilerinin bir kadın eliyle zehir konulmuş koyun eti sunarak yaptıkları hainliklerini zikreder. Rivâyet şöyledir. Hz. Peygamber: “Bu cinâyete sizi ne sevketti?” deyince Yahudiler: “Biz şöyle düşündük eğer yalancı isen yer, ölürsün, biz de senden kurtuluruz; eğer gerçek peygamber isen sana bir zarar erişmez” dediler¹⁰⁴.

Bu hadis ile ilgili olarak Aynî'nin Umde'sinde şu açıklamaları naklederek konuyu açmak istiyoruz. “Buhârî bu cinâyete cüret eden Yahudi karısına Hz. Peygamber'in ceza tayin edip etmediği hakkında farklı rivâyetler bulunduğu için, başlığı soru şeklinde bırakmış, hükmü açıklamamıştır. Müslim'in bir rivâyetinde sahâbîler: Yâ Rasûlallah, bu kadını öldürelim mi? diye sormuşlar. Rasûlallah: “Hayır öldürmeyiniz”

¹⁰⁰ Buhârî, Cizye, 18; Ebu Bekir'in kızları Esma ile Âişe'nin anneleri ayırdır. (Aynî, Umdetü'l-Kâri, XV, 104)

¹⁰¹ Aynî, Umdetü'l-Kâri, XV, 104.

¹⁰² Buhârî, Cizye, 8.

¹⁰³ Aynî, Umdetü'l-Kâri, XV, 92.

¹⁰⁴ Buhârî, Cizye, 7.

buyurmuştur. Zührî (124/741): “Bu Yahûdî kadın müslüman oldu da serbest bırakıldı” demiştir. Ebu Seleme'nin Cabir'den rivâyetinde “Rasulullah bu kadını kısâsen öldürtmüştür. Beyhakî her iki rivâyeti telif ederek şöyle demiştir. “Bu kadını evvelâ Rasûlullah serbest bırakmıştır. Fakat sonra o zehirli koyun etini yiyenlerden Bişr b. Bera'nın vefatı üzerine kısas ettirmiştir. Şu hâlde Rasûlullah evvelâ kendi şahsî hesabına ceza vermemiş, sonra Bişr'in vefatı üzerine kısas ettirmiştir.”¹⁰⁵

Tümînsânî ilişkilerde Hz. Peygamber emin, güvenilir ahdine sâdık davranmış, böyle davranılmasını da muhataplardan istemiştir.

b- Zimmet Ehli İle Olan Münâsebetlerinde Ahde Vefâsı

Zimmet: Söz, teminat, kefalet, eman, hak, saygı anlamlarına gelen bir kelimedir¹⁰⁶. Zaten ahd kelimesinin bir anlamı da zimmettir¹⁰⁷.

Ehlü'l-Ahd kelimesi, Ehlü'z-Zimmet anlamına da kullanılmakta olup, andlaşma yapılan, kendisine emân ve teminat verilmiş gayr-i müslim demektir. Genellikle can, mal ve din hürriyetlerinin teminatına karşılık gayr-i müslimlerden cizye adlı bir vergi alınır. Bu cihetle kendilerine “*Zimmi*” de denir. Eman ve teminat ya *bir şahsa, bir kişiye* verilir. Bunu müslümanlardan biri verebilir. Hatta bu kadın da olabilir. *Ya da bir gruba verilir*. Zimmet akdine taraf olma yönünden kadın ve erkek arasında herhangi bir fark yoktur¹⁰⁸. Ancak bir akid olması sebebiyle zimmet sözleşmesini yapabilmek için gerekli ehliyete haiz olmak icap etmektedir¹⁰⁹. Konuyu müşahhaslaştıracak olursak, Ebu Talib'in kızı Ümmü Hâni Mekke'nin fethi esnasında İbn Hubeyri'ye emân ve ahd vermişti. Hz. Ali ise onu öldüreceğini söyleyince durumu

¹⁰⁵ Aynî, Umdetü'l-Kâri, XV, 91.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, Lisânü'l-A'rab, II, 1517; Fâris b. Zekeriyâ, Mu'cem-u Mekâyisi'l-Lüga, II, 346.

¹⁰⁷ Fîrûzabâdi, Basâir, IV, 114; İbn Esîr, en-Nihâye, III, 325.

¹⁰⁸ İbnu'l-Kayyim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekir el-Cevziyye, Ahkâm-u Ehli Zimme (tah: Subhi Salih) I, 45, Beyrut, 1983.

¹⁰⁹ A.g.e., I, 46.

Hız. Peygamber'e götürmüş, Rasûlullah'da şöyle buyurmuştu: "Ya Ümme Hanî, senin ahd ve emân verdiğin kimseye biz de ahd ve emân verdik"¹¹⁰

Müslümanların zimmet ve emân vermede statüleri aynıdır. Yani bir müslümanın kafire emânı bütün müslümanlarca sahih ve muteberdir. Müslümanlardan azı, çoğu, erkeği, kadını bir kimseye ahd ve eman verirse, bu bütün müslümanlarca verilmiş bir eman kabul edilir. Artık onların bunu bozmamaları gerekir¹¹¹.

Emânın müslümanlar tarafından bir gruba da verilebileceğini daha önce zikretmiştik. Bunu bir misalle açacak olursak: İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre o şöyle dedi: Peygamber (s.a.v.) ile Ashabının, iki ayrı müşrik gurubu ile olan konumu değişiklik arz ediyordu. Birincisi harp ehli olan müşriklerdi ki, Peygamber (s.a.v.) onlarla savaş eder, onlar da O'nunla savaş ederlerdi. İkincisi, ahd ehli olan müşriklerdi ki, Peygamber (s.a.v.) bunlarla savaşmaz, onlar da O'nunla savařmazdı¹¹².

Emânın, yazılı bir şekilde olanına ve değişik bölge ve kabilelere gönderilene "Emanname" denir. Hız. Peygamber'in dışında halife ve komutanlar da emânnameler yazmış ve göndermişlerdir. Hız. Peygamber'in emannamesine örnek olması bakımından Eyle halkına verdiğini aktarmak uygun olacaktır. "Bismillâhirrahmânirrahim. Bu mektup Allah Rasûlû Muhammed tarafından Buhne ve Eyle halkına denizde gemilerinin, karada kendileri ve kervanlarının serbest dolaşmalarına dair bir emânnamedir."¹¹³

¹¹⁰ Buhârî, Cizye, 9.

¹¹¹ Aynî, Umdetü'l-Kârî, XV, 93.

¹¹² Buhârî, Talak, 19. İslâm hukukçularının zimmet akdi (vatandaşlığa kabul etme) yapma yetkisi hususundaki tartışmaları vardır. Bu konuda daha geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. Türcan, Talip, İslâm Hukukunda Vatandaşlık, s.114 vd., Ankara, 1995 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

¹¹³ İbn Hişâm, Sîre, IV, 180; Aynî, Umdetü'l-Kârî, XV, 86; Hız. Peygamber'in Ezrah ehline verdiği emân için bkz. Ahmed, Atryyetullah, el-Kârnusu'l-İslâmî, V, 565; Benî Habibe ve Maknâ ehline verdiği emân için bkz. Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, Fütûhu'l-Büldan, (Neşr. Salâhuddin el-Müneccid) I, 72, Kahire, 1956.

Raşit Halifeler başta olmak üzere meşhur İslâm komutanları Halid b. Velid, Amr b. As ve Muâviye'nin de eman verdiklerini biliyoruz¹¹⁴.

İslâm'da zimmet akdinin temelleri cizye ayetine¹¹⁵ bağlı olarak, Hz. Peygamber tarafından ortaya konan uygulamalara dayanır. Hz. Peygamber bu ayet çerçevesinde hareket ederek çevresindeki kabilelere elçiler göndermiş, kendileriyle antlaşmalar yapmıştır. Zimmî statüsünün özü, bir miktar vergi ödemek suretiyle İslâm hakimiyetinin kabulüdür. Cizye ödeyerek İslâm topraklarında yaşamayı isteyen zimmîler, artık can, mal, din ve vicdan hürriyeti gibi haklar elde ediyorlardı. "Burada onların ödeyecekleri cizye ikinci derecede bir faktördür. Çünkü bu vergi, gücü yetenlerden güçleri nisbetinde alınmakta, malî ve bedenî gücü olmayanlar bu vergiden muaf tutuldukları gibi kendilerine devlet yardımı yapılmaktadır. Ayrıca bu vergi onların askerlikten muaf olmalarının da karşılığını teşkil etmektedir."¹¹⁶ "Bu imkanın verilmesindeki esas âmîl barışın sağlanması ve müslümanların içinde yaşayacak olan gayr-ı müslimlerin, zaman içinde İslâm'ı ve müslümanları iyice tanıyarak kendi istekleriyle müslüman olmalarına imkan verilmesidir."¹¹⁷ Şimdi onlara verilen haklardan en önemlileri olan can, mal ve vicdan hürriyetini inceleyelim.

1- Can Emniyeti

Cizye ödemek suretiyle artık İslâm toplumunun bir unsuru haline gelen ahit ehliyle müslümanların insanî ilişkiler içinde bulduklarını, onları saf dışı etmeyip, içlerine kabul ettiklerini görmekteyiz.

¹¹⁴ Elcz. Ahmed, Atrıyullah, el-Kâmusu'l-İslâmî, V, 565; Hâmidullah, Muhammed, Mecmûatü'l-Vesâik, s.456-457, Beyrut, 1403.

¹¹⁵ 9/Tevbe, 29. Ayetin meâli şöyledir: "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Rasûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" Cizye ayeti Mekke'nin fethinden sonra Tebük gazvesi esnasında hicri IX. yılda nazil olmuştur. (İbn Kesir, II, 347)

¹¹⁶ Karaman, Doç.Dr. Hayrettin, Mukayeseli İslâm Hukuku, III, 235, İstanbul, 1991.

¹¹⁷ İbnu'l-Kayyim, Ahkâm-u Ehli'z- Zimme, I, 11, 15, 18.

Pek çok hadiste zimmet ehlinin can emniyetine önem verildiği görülmektedir. Öncelikle bu hadislerde muâhedeli bir zimmîyi sebepsiz (haksız) yere öldürülmek yasaklanır. Hatta rivâyetlerde öldüren kişinin kırk yıllık mesafeden hissedilecek olan cennet kokusunu koklayamayacağı¹¹⁸; hadisin başka rivâyetlerinde ise böyle bir kimseye cennetin haram kılınacağı” ilavesi vardır¹¹⁹. Diğer bir hadiste Hz. Peygamber: “Kim anlaşmalı gayr-i müslime zulmederse veya gücünün üstünde yük yüklerse ben onun müdâfisiyim”¹²⁰ buyurur. Eşter’in Hz. Ali’den rivâyet ettiği hadise; Eşter: Eğer Rasûlullah’ın sana bir vasiyeti varsa bize söyle” deyince Hz. Ali, böyle bir vasiyet olmadığını ancak kılıcının kınında olan sayfada yazılı hadislerin bulunduğunu söyler. Sayfada ise şunlar yazılıdır: “Müminlerin kanları eşittir. Herhangi biri düşmana emân verebilir. Kafirle karşılık mümin öldürülmez. *Antlaşma yaptığınız kimse, ahbine vefâ gösterdiği müddetçe öldürülmez*¹²¹. Öbür taraftan zimmîye verilen ahdi sebepsiz yere bozmak haram görülmüştür¹²².

Tüm bu uyarı ve önlemlere rağmen “muahhit bir zimmî öldürülse, Hanefî’ye göre mümin de olsa kısas vardır. Çünkü Hz. Peygamber, zimmîyi öldüren müslüman hakkında kısas cezası tatbik etmiş, sonra da “ahdine riayet edenlerin en layığı benim”¹²³ buyurmuştur.”

¹¹⁸ Buhârî, Cizye, 5; Tirmizî, Diyat, 11; Nesâî, Kasâme, 13; Tirmizî şarihlerinden Mübârekfûrî, Suyûtî’nin şu görüşünü nakleder: “Cennetin kokusunun duyulduğu mesafe şahısların amellerinin ve derecelerinin başka başka oluşundan ileri gelir. Ameli yüksek, makamı üstün olanlar cennetin kokusunu bin senelik mesafeden alabildikleri halde, aşağı mertebede olanlar ise daha az mesafeden belki kırk senelik mesafeden alabilir. (Mübârekfûrî, Tuhfetü’l-Ahvezi, IV, 658)

¹¹⁹ Ebu Dâvûd, Cihad, 100; Nesâî, Kasâme, 13.

¹²⁰ Ebu Dâvûd, İmâre, 33.

¹²¹ Ebu Dâvûd, Diyat, 11; Nesâî, Kasâme, 13; İbn Mâce, Diyat, 21.

Bu konu İslâm bilginleri arasında değerlendirmeye tâbi tutularak farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, Fetmü’l-Bâri, XIV, 259; Aynî, Umdetü’l-Kâri, II, 161; Hattâbî, Ebu Süleyman, Meâlimü’s-Sünen, IV, 708, (Ebu Dâvûd, Sünen ile beraber) Suriye, ts.

¹²² Aynî, Umdetü’l-Kâri, XV, 101.

¹²³ Dârakutnî, Sünen, III, 135; Bilmen, Ömer Nasûhî, Istilâhatı Fıkhıyye Kamusu, III, 80.

Ehl-i zimmetten birisi hata ile öldürülürse diyet gerektiğini Hz. Peygamber'in tatbikatından¹²⁴ ve talimlerinden¹²⁵ öğreniyoruz. Diyetin miktarı hususunda farklı anlayış ve görüşler de mevcuttur¹²⁶.

Bu hadislerde zimmet ehlinin temel hak ve hürriyetlerde müslümanlarla aynı hükümlere tabi oldukları görülmektedir. İslâm toplumunda onların hayatları masûundur. Canlarına tecavüz ise haram kılınmıştır. "Hz. Ebu Bekir'in, zimmet ehlinin kesinlikle öldürülmemesini aksi halde buna kalkışanın cehenneme sürükleneceği konusundaki sakındırması manidardır."¹²⁷

Buna karşılık zimmet ehlinde de yaptıkları antlaşmalara sadık kalmaları, ahitlerini bozmamaları talep edilir. Şayet bunları bozarlarsa kendilerine harbî muâmelesi yapılır.

Kendilerine ahit verilen gayr-ı müslim teba, söz verildiği için canı korunuyor. Ona tecavüz yasaklanıyor. Ondaki ahdine vefâlı olması ve içinde yaşadığı topluma karşı yükümlülükleri yerine getirilmesi isteniyor.

2- Mal Emniyeti

İslâm can emniyetinin yanında ehl-i zimmetin mal emniyetini de garanti etmiştir. Hz. Peygamber başta olmak üzere, Hulefâ-yı Raşidîn ve komutanlar tarafından verilen emânlarda öncelikle can emniyetinden bahsedilir. Sonra diğer şartlar sıralanır. Bu şartlar içinde mal emniyetine de özel bir yer verilir.

¹²⁴ Tirmizî, Diyat, 12.

¹²⁵ Ebu Dâvûd, Diyat, 23; Konu ile ilgili bkz. Buhârî'nin Kitabu'l-Megazi'sine, Müslim'in Kitabu'l-Cihad; Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce'nin Kitabu'd-Diyet adlı bölümlerine.

¹²⁶ Mesela, Ebu Hanife, Ashâbı, Sufyan Servî "Zimmet ehlinin diyeti müslümanın aynusıdır" görüşündedir. Yine Hz. Ömer, İbn Mesûd, Şâbi, Nehâî ve Mücahid'de aynı görüştedir. Şâfi, "Müslümanın diyetinin üçte biridir" der. İkrime, Hasan Basrî ve İbn Müseyyib de aynı görüştedir. Ahmed b. Hanbel'e göre "Müslümanın diyetinin yarısıdır" Malikîler de aynı görüştedir. (Hattabî, Meâlimü's-Sünen, IV, 708)

¹²⁷ İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 137.

Rasûlullah (s.a.v.)'in Eyle halkına verdiği emânnamede: “Denizde gemilerine, karada kervanlarına kimse tarafından taarruz olunmayacaktır. Allah'ın Rasûlü Muhammed'in ahit ve himâyesi haklarında carîdir...”¹²⁸ buyururken mal emniyetine verdiği garantiyi görüyoruz.

Emân zamanında malları alınmaz. Halid b. Velid'in rivâyet ettiği hadis bunu yasaklar. Hayber Gazâsı esnasında ehl-i zimmetten olan yahudiler Hz. Peygamber'e gelerek şikayetlerde bulundular. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: “Dikkat ediniz, haksız yere muahhidlerin mallarını almayınız, helal olmaz.”¹²⁹ Başka bir rivâyette ise, muahhedeli olan Malikoğullarından iki kişiyi öldürüp mallarını alan sonra da müslüman olan Muğire, malları Hz. Peygamber'e arz edince: “Müslüman olmana gelince, bunu kabul ediyorum. Fakat mallar gadrır, ben bunlardan hiç bir şey alman”¹³⁰ buyurarak tepkisini göstermiştir.

Verilen sözün gereği olarak, zimmet ehline Hz. Peygamber, özel bir itina göstererek yitiklerinin alınmamasını, böyle bir hareketin helal olmayacağını belirtir¹³¹. Yine “zimmet ehlinin yitiği bulununca zimmetine geçirmek, ona sahip olmak caiz değildir. Çünkü onun malı İslâm tarafından korunmaya alınmıştır. Yani malına güvence ve teminat verilmiştir.”¹³²

Görülüyor ki İslâm, zimmet ehlinin malını korumakla kalmayıp yitiğinin bile sahibine iadesini istiyor. Kendine emân verilen başka bir ifâde ile garanti altına alınan kişinin güven ve emniyeti sağlanıyor.

3- Din ve Vicdan Hürriyeti

İnanma ve inandığına göre hareket edebilme anlamına gelen bu hürriyetin İslâm tarafından teminat altına alındığını görürüz.

¹²⁸ İbn Hişâm, Sîre, IV, 180.

¹²⁹ Ebu Dâvûd, Etî' me, 33.

¹³⁰ Buhârî, Şurût, 15.

¹³¹ Ebu Dâvûd, Sünnet, 5.

¹³² İbn Esir, en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis, III, 335.

Kur'an-ı Kerim'de insanın dikkati, ibretler, misaller, teşbihler vs. ile düşünmeye, aklını çalıştırmaya, tefekkürle Allah'ın varlığı ve birliğini bulmaya çekilir. Yoksa insanlar zorla, inanmaya çağılmaz. Nitekim "isteyen küfreder, isteyen şükreder"¹³³ buyrulur. Yine "dinde zorlama yoktur"¹³⁴ ilkesiyle de insanı iradesiyle başbaşa bırakarak, inancına ipotek koyulmaz¹³⁵.

İslâm, kişinin inancı ne olursa olsun, ona saygı gösterilmesini ister. Çünkü Allah Teâlâ onu kendine muhatap seçmiş, en güzel bir şekilde yaratmıştır. Bu prensipler Yunus Emre tarafından "Yaratılanı severiz, Yaratandan ötürü" şeklinde terennüm edilmiştir. Zaten zimmet ehline sadece cizyenin şart koşulup din konusunda dayatma yapılmaması onlara verilen din ve vicdan özgürlüğünün bir delilidir. Hatta "Müslüman bir erkeğin gayr-ı müslim hanımının, evinde haç bulundurmasına engelleme hakkı bulunmadığı bile bazı kaynaklarda geçmektedir"¹³⁶.

Kendisine eman verilen bu gruba Hz. Peygamber'den sonra ki dönemlerde İslâm idaresini benimsemiş olan toplumlarda din özgürlüğü tanınmaya devam edilmiştir.

¹³³ 76/İnsan, 3.

¹³⁴ 2/Bakara, 256; Bu ayetin tefsirinde Taberî, ayette geçen hükümün din sahibi bir kişi için geçerli olduğunu özellikle de ehl-i kitaba mahsus olduğunu belirtir. O zaman ayetin manası şöyledir der: "Cizye vermeyi kabul eden bir kimseyi dine girmeye zorlamak yoktur. Artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır. (Taberî, Muhtasar Tefsiru't-Taberî, I, 81)

¹³⁵ Ayrıca konu ile ilgili diğer ayetler için bkz. 6/En'am, 104; 10/Yunus, 99; 11/Hud, 108; 34/Sebe, 50.

¹³⁶ İbnu'l-Kayyim, Ahkâm, II, 441; Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye Tarihi isimli kitabında, Hz. Peygamber'in zimmet ehline tanıdığı din ve vicdan hürriyetlerini de ihtiva eden bir ahitnameyi nebeviden bahseder. Bunu hicretin II. yılında Hz. Ali'ye Rasûlullah'ın yazdırdığı sonraları çoğaltılıp dağıtıldığından bahisle bir nüshanın ise Tur-i Sina manastırında mahfuz olduğunu zikreder. XVI. asrın başlarında bu nüshayı Yavuz Selim tercüme ettirip asıl nüshayı da İstanbul'a naklettirdiğini söyler. Burada, kiliselerin yıkılmaması, rahiplerden cizye alınmaması, devamlı kiliselerde kapananların atılmaması gibi hristiyanlara verilen din ve vicdan hürriyetinden bahseder. (Corci Zeydan, A.g.e., (ter. Zeki Megamiz) III, 184-187, İst., 1329.

Bu ahitnamenin Hristiyanlar tarafından Hz. Peygamber'e nisbet edilip uydurulduğunu yoksa böyle bir şeyin olmadığını İslâm tarihçisi Mustafa Fayda iddia eder. (Fayda, Mustafa, "Ahitname Maddesi", T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I, 536, İstanbul, 1988)

Hatta “bu toplumlardan isyan edenlere, savaş yoluyla tekrar hakimiyet altına alınsalar bile, aynı hürriyetleri verilmiştir¹³⁷.”

Bu hürriyetin kapsamına dahil edebileceğimiz kilise ve havraların korunmasına da özen gösterilmiştir. Mesela “Halid b. Velid “Irak’da Fırat’ın sol tarafına düşen Enbar’a bağlı bir kasaba olan Anat bölgesiyle”¹³⁸ yaptığı antlaşmada, kilise ve havraların korunacağı teminatını vermiştir¹³⁹. Din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde ayrıca şu özgürlüklere sahip oldukları da görülür. Çocuklarına istedikleri adları koyabilme, din eğitimi, kutsal saydıkları yerlere seyâhat edebilme¹⁴⁰.

Müslümanların vatandaşı saydıkları zimmet ehline karşı gösterdiği bu alâka ve hoşgörü asırlardan beri devam edegelmektedir. Bunun neticesi olarak müslümanların yaşadığı birçok beldede mesela İstanbul’da, cami, kilise, havra üçgenine rastlamaktayız. Hatta bu müsamahayı Hz. Ömer, şu tavsiyesiyle zirveye taşımıştır. Yaralı bir vaziyette, ölüm döşeginde o şöyle der: “Sizlere Allah’ın zimmetini yerine getirmeyi tavsiye ediyorum. Çünkü bu Peygamberimiz’in zimmeti ve ehlinizin geçimini sağlayan rızkıdır.”¹⁴¹

Vefânın gereği olarak kendilerinden olmayanlara karşı yukarıdaki muameleleri yapan müslümanların insan haklarına verdikleri önem kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zimmîlerle olan bu bölümü şu tesbite katılarak bitirmek istiyorum. “İslâm’ın ve Hz. Peygamber’in koyduğu temel ilkeler değerlendirildiğinde, zimmîlerin de müslümanların sahip olduğu can, namus, mal ve teşebbüs hürriyetine; toplumda uyulması gereken kurallara onlar da uydıkları takdirde, kendi ülkelerinden daha rahat bir hayatı yaşama imkânına sahip oldukları görülebilir.”¹⁴²

¹³⁷ Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir, Fütuhu’l-Büldan (Neşr: Dr. Salâhuddîn el-Müneccid) I, 191;

ayrıca bkz. Öztürk, Levent, İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi, s.64 vd., İstanbul, 1995.

¹³⁸ el-Bekrî, Ebu Ubeyd el-Endülüsî, Mu’cem-u Mesta’cem (tah: Mustafa Saka), III, 914, Beyrut, 1983.

¹³⁹ Hamidullah, Muhammed, Vesâik, 323.

¹⁴⁰ Öztürk, Levent, İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi, s.69.

¹⁴¹ Buhârî, Cizye, 3.

¹⁴² Sakallı, Doç.Dr. Talat, Hadislerle İslâm’da Hoşgörü ve Kolaylık, s.152.

C- AHDE VEFÂSIZLIĞIN HADİSLERDE NEHYİ

İslâm insanlar arası münasebetlerde itimad ve güveni, beşeriyetin ruhu ve medeniyetin esası olarak kabul eder. Bundan dolayı insanlar arasında güvensizliği doğuran ahdi bozmayı yasaklar. Konunun temelini oluşturan ayetler ikinci bölümde geçmişti.

Hz. Peygamber de hadis-i şeriflerinde, verdiği sözü tutmayı bir takım kötü vasıflarla nitelerken, olabilecek dünyevî ve uhrevî cezaları haber verir.

Şimdi bu vasıf ve tehditlerden önemli gördüklerimizi maddeler halinde izaha çalışacağız.

1- Ahde Vefâsızlığın Nifak Alameti Olması

Vefâsız nifakla niteleyen iki meşhur hadis bulunmaktadır. Bu hadislerden birincisi Ebu Hureyre'nin diğeri ise Abdullah İbn Amr'ın rivâyet ettiği hadislerdir. Abdullah İbn Amr'ın rivâyet ettiği hadisin senedinde bulunan Sufyan es-Sevrîye; Şu'be, A'meş'den rivâyetiyle mutâbaat etmiştir¹⁴³.

Birinci hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Münafığın alameti üçtür. Konuşunca yalan söyler. Va'dedince va'dinden cayar. Emânet edince hâinlik eder."¹⁴⁴

İkinci hadisin anlamı ise şöyledir: "Dört şey kimde bulunursa halis münafık olur, her kimde bunların bir parçası bulunursa onu bırakıncaya kadar kendisinde münafıklıktan bir haslet kalmış olur. Bunlar şunlardır: Emânet edilince hâinlik eder.

¹⁴³ Mutâbaat: Şeyhinden rivâyetinde tek kalmış bir raviye, bir başka râvinin tâbi olarak, ya o şeyhten yahut şeyhin şeyhinden aynı hadisi rivâyet etmesine denir. (Koçyiğit, Prof. Dr. Talat, Hadis İstılahları, s.334, Ankara, 1980.

¹⁴⁴ Buhârî, İman, 24; Müslim, İman, 106; Tirmizî, İman, 14; Ebu Dâvûd, Sünnet, 16; Nesâî, İman, 20; Ahmed b. Hanbel, II, 357, 397.

Konuştığı zaman yalan konuşur. Söz verdiği zaman sözünde durmaz. Husumet edince haktan ayrılır.¹⁴⁵

Hadiste geçen münafık lafzı “nifâk”tan alınmıştır. Nifâk ise bâtının zâhire muhâlefetidir. Bu durum imanda zuhur ederse küfür nifâkı, diğer hususlarda ise amel nifâkı olarak nitelenir¹⁴⁶. Übbî (827/1423), İbn Enbârî (328/930)’den¹⁴⁷ münafiğa bu ismin verilmesinde üç görüş olduğunu nakletmektedir:

a) Münafık kelimesi tünel, gizli yol anlamına gelen “en-Nefaku” kelimesinden alınmıştır. Çünkü tünel, içinde bulunamı gizler.

b) Tarla faresinin iki yuvasından birisi olan “en-Nâfikâ” kelimesinden alınmıştır. Tarla faresinin iki yuvası vardır. Bunlardan birisi üstü açık meydana bulunur ki, buna “el-Kâsiâ” denir. Düşmanı kendisini, buradan sıkıştırınca üzeri toprağa yakın fakat gizli olan “en-Nâfikâ” isimli yuvasından ince yüzeyi iterek kaçar. Bu yuva başkaları tarafından bilinemez, gizlidir.

c) Yine tarla faresinin “en-Nâfikâ” isimli dışı düz, fakat içerisi çukur olan yuvasından alınmıştır.

Münafık da içindekini gizleyip, zahiren başka görünüp davrandığı için tarla faresinin yuvasının yapısıyla irtibatlandırılıp bu isim kendisine verilmiştir¹⁴⁸.

Aslında son iki maddede hemen hemen aynı anlam ifade edilmekle beraber üç görüşte yuvanın gizli olmasında birleşmektedir. Netice olarak münafık, başkalarına içindekini gizleyip, aksini gösteren kimsedir.

¹⁴⁵ Buhârî, İman, 24; Cizye, 17; Müslim, İman, 106; Müslim’in rivâyetinde “Emânet edilince hainlik eder” kısmı bulunmıyıp “va’ dedince cayar” bölümü bulunmaktadır.

¹⁴⁶ İbn Hacer, Fetih’l-Bârî, I, 125.

¹⁴⁷ Ebu Bekir İbnu’l-Enbârî, Lügatçı, nahivci ve edebiyatçadır. Nahvin Kûfe ekolünü en iyi bilenlerdendir. Hafızası çok güçlü bir zattır. Şerhu’l-Kâfi, Şerh-u Şi’ru’l-Aşa, Kitabu’l-Hâât, Garibü’l-Hadis vs. Pek çok eseri ve şiir şerhi vardır. 827/1423 senesinde Bağdat’ta vefat etmiştir. (Yakut Hamâvî er-Rumî, Mu’cemü’l-Udebâ (tah: Dr. İhsan Abbas) VI, 2614, Beyrut, 1993)

¹⁴⁸ Ebu Abdullah Übbî, Şerh-u Sahih-i Müslim, I, 67, Riyad, ts. Bu şerhin diğer ismi İkmâl-u İkmâli’l-Mu’lim’dir. Bundan sonraki dipnotlarda “İkmâl” ismi kullanılacaktır.

Hadislerde nifak alameti olarak belirtilen amellerin toplamı beştir. Zira ilk hadisteki “konuşunca yalan söyler” kısmı ile, “emanet edilince hâinlik eder” ifadesi ikinci hadiste tekrar edilmektedir. Bu amellerden ikisi konumuzla doğrudan ilgilidir. Bunlar: “Söz verince caymak”, “emânet edilince hainlik etmek”tir. Bu alâmetlerin dışında münafıklar için pek çok vasıflar daha vardır¹⁴⁹. Bu vasıflar özellikle münafıklarda daha açık olduğu için onlara hususî kılınmıştır. Çünkü onlar bu beş vasıfla müslümanlar arasında bozgunculuk yapmak isterler¹⁵⁰.

Bir kısım hadisciler, yukardaki hadisleri müşkil saymıştır. Zira münâfik alâmeti olarak gösterilen hasletler bazen bir müslümanda da bulunabilir. Halbuki böyle bir müslümanın küfrüne veya münâfiklığına hükmedilemeyeceğine dair icma' vardır¹⁵¹.

Hadislerin anlaşılması ve yorumlanması konusunda pek çok görüş bulunmaktadır. Bunlardan çok önemli gördüklerimizi şöyle sıralayabiliriz:

1- İmam Nevevî ve Hattâbî'ye göre hadiste müşkil yoktur. Bu hasletlerin sahibi münâfiğa benzer ve onun huylarını almış olur demektir. Zira nifak, içte gizlenenin tam tersini dış hareketlerine yansıtmaktır. Bu ise yukardaki hasletleri işleyenlerde mevcuttur. Ama onun nifâkı sadece konuştuğu, va'dettiği ve kendisine güvenen kimseye karşıdır. Yoksa bu kişi İslâm konusunda münâfik değildir. Yani kalbinde inançsızlığı gizlemiş değildir¹⁵².

2- Bir grup muhaddis, “Hz. Peygamber bu hadisi, adı geçen hasletleri âdet haline getirenleri, bu tavır ve âdetleri onları nifâka vardırıncı endişesiyle sakındırmak için buyurmuştur. Yoksa gayr-ı ihtiyârî yapanlar için buyrulmamıştır”¹⁵³ derler.

¹⁴⁹ Bkz. Mûnâfikun suresi ve hadis kitaplarının “Sıfâtü'l-Münafikin” kısımları.

¹⁵⁰ Übbi, İkmâl, I, 169.

¹⁵¹ Nevevî, I, 46.

¹⁵² Nevevî, I, 47, Ebu Süleyman el-Hattâbî, Meâlimü's-Sünne, VII, 53, Riyad, ts; Aynî, Umdetü'l-Kâri, I, 221.

¹⁵³ İbn Hacer, Fethu'l-Bâri, I, 162.

3- Diğer bir grup İslâm bilgini bu hasletleri taşıyan münafıklar Hz. Peygamber zamanındaki kişilerdir. Zira bunlar iman ettik diyerek yalan söylemiş, kendilerine güvenildiği zaman hıyanet etmiş, Rasûlullah'a değişik konularda yardım konusunda söz verdikleri halde va'dlerinden dönmüşlerdir. Atâ b. Ebî Rebah bu görüştedir. Ashabtan, Abdullah b. Amr, İbn Abbas, Said b. Cübeyr de aynı görüştedirler. Hasan Basrî de bundan sonra zikredeceğimiz maddedeki görüşünden dönmüş ve bu görüşü desteklemiştir¹⁵⁴.

4- Bu hadis muayyen bir münafık hakkında söylenmiştir. Çünkü Hz. Peygamber kimseye "filan münâfıktır" demez, işaretle anlatırdı. Mesela "bazı kişilere ne oluyor da şöyle şöyle yapıyorlar"¹⁵⁵ derdi.

Hadislerin anlaşılması ve yorumu konusunda Hasan Basri ile Atâ arasında olup-bitenler dikkat çekicidir.

"Bir kısım Basralılar Atâ b. Ebi Rebah'ın meclisine geldiler. Onlardan birisi Hasan Basri'nin "*kendisinde zikredilen üç haslet bulunan ve bunları devam ettiren kimseyi münâfıklukla nitelemekte zorlanmayınız*" sözünü ona hatırlattılar. Atâ:

- Basra'ya dönünce Hasan'a selamımı ilet ve şöyle de:

"Yusuf (a.s.)'ın kardeşlerine ne dersin? Onlarda yalan söylemiş, sözlerini tutmamış ve emânete de sahip çıkmamışlardı. Onlar münafık mı oldular?" sonra arkadaşlarına dönüp:

-Alimlerle konuştuğunuz zaman, söyledikleri doğru ise onu alınız (kabul ediniz). Doğru değil ise reddediniz dedi."

Sanki bu sözlerle Atâ, Hasan Basri'yi tenkid ediyordu¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Aynî, Umdetü'l-Kâri, I, 22; Nevevî, I, 48.

¹⁵⁵ Nevevî, I, 48.

¹⁵⁶ Aynî, Umdetü'l-Kâri, I, 222; Nevevî, I, 46; Übbi, İkmâl, I, 167.

Sahih-i Müslim şaihlerinden Übbî (827/1423), “bu tenkitler, Hasan Basri’ye yönlendirilemez. *“Onun münâfık olur”* demesinden maksat, kişinin bu hasletleri yapmaya devam edip, ısrarlı olmasıdır. Halbuki bu hasletler Yusuf (a.s.)’ın kardeşlerinde nadirdir. Hem onlar bu hasletlerde ısrarlı olmamışlardır” der¹⁵⁷. Senûsî¹⁵⁸ (892/1486) ise, “Hz. Yusuf’un kardeşleri bunları yaparken çok küçüktüler. Üstelik bulûğ çağına dahi ermemişlerdi” der¹⁵⁹.

Nevevî bu hasletleri yapanların münâfık olmayacaklarına delil olarak yukardaki hâdiseyi zikretmiştir¹⁶⁰. Said b. Cübeyr nifak hadisini merak edip, Abdullah İbn Ömer ile İbn Abbas’a sorar. Onlar da, bizde bunu senin kadar merak edip, Rasûlullah’a sorduk. O da güldükten sonra, “Ondan size ne? Ben onu münâfıklara tahsis ettim” buyurduğunu haber verirler¹⁶¹.

Aynî, adı geçen görüş ve yorumları zikrettikten sonra, “münâfık kelimesinin, ya temsil ve teşbih üzere cins ifade ettiğini, hakikat anlamına olmadığını, ya da özel bir münâfık veya Rasûlullah (s.a.v.) zamanındaki münâfıklardır” der¹⁶².

Kanâtimizce yukarıdaki değişik görüşler içerisinde, *“bu hasletleri üzerinde bulunduran münâfığa benzemiş ve onun kötü ahlâkını almış olur”* yorumu en uygun olandır. Ama vefâsızlığı, emânete hıyâneti devamlı yapan, bunları alışkanlık haline getiren kimse de her hâlükârda nifâkla iç içe demektir. “Rasûlullah’ın bu hasletleri zikredilip, bunlarla yetinilmesi diğerlerinden de sakındırmak içindir. Zira dinin aslı üç şeye münhasırdır. Bunlar da söz, fiil ve niyettir. Hadisdeki “Konuşunca yalan söyler” ifadesiyle sözün fesâdına tenbih buyurulurken “Emanete hıyanet eder”

¹⁵⁷ Übbî, İkmâl, I, 167.

¹⁵⁸ Senûsî (öl. 892) Übbî’nin Müslim Şerhi olan İkmâl-ü İkmâl üzerine yazdığı Haşiyesi meşhurdur.

¹⁵⁹ Senûsî, Mukmil-ü İkmâl-i İkmâlî’l-Mu’lim (Übbî, İkmâl-ü İkmâlî’l-Mu’lim beraberinde) I, 167, Riyad, te.

¹⁶⁰ Nevevî, I, 46.

¹⁶¹ Aynî, Umdetü’l-Kâri, I, 222, Übbî, İkmâl, I, 168.

¹⁶² Aynî, Umdetü’l-Kâri, I, 222.

ifadesiyle fiilin fesâdına “Va’dederse sözünden döner” ifadesiyle de niyetin fesâdına dikkat çekilmiştir¹⁶³.

2- Ahde Vefâsızlığın Fütne Sebebi Olması

“Fitne” sözlükte altın ve gümüşün iyisini kötüsünden ayırdetmek için ateşe atıp eritmek manasına gelen “fe-te-ne” filinden türemiş bir isimdir. Zamanla anlamı genişleyerek, ibtilâ, tecrübe, imtihân gibi manalarda kullanılmıştır¹⁶⁴. Yine “küfür, her türlü günah, fisk-ı fücûr, insanlar arasında meydana gelen ihtilaflar, kargaşa, şekâvet ve kavga”¹⁶⁵ anlamlarına da gelir. Hadislerdeki fitne kavramı da genelde bu anlamlarda kullanılmıştır.

Rasûlullah (s.a.v.) de zamanla ortaya çıkıp toplum düzenini bozacak bir takım fitne sebeplerinden bahsetmiştir. Bu sebeplerden biri de ahde vefâsızlıktır. Rasûlullah’dan rivâyet edilen bir hadiste belâ ve musîbeti davet eden kötülükler sayılır. Bunlardan biri de “emanetin ganimet kabul edilmesi”dir¹⁶⁶. Sanki “bırakılan emanet ganimet kabul edilip ona ihânet edilerek vefâsızlığın normal hale gelmesi” musibetlerin habercisidir¹⁶⁷. Yine Abdullah b. Amr b. As’ın rivâyet ettiği hadiste Rasûlullah, insanların verdikleri sözleri karıştırmalarını, emânetleri hafife almalarını da fitne sebebi olarak hatırlatır¹⁶⁸. İnsanlar verdikleri sözlere önem vermez ayrıca emânete de riâyet etmezlerse, emânet ehli insanların azalacağı muhakkaktır. Böyle bir zamana dikkat çeken Hz. Peygamber, “hardal tanesi kadar iman olmayan kişi için insanların “*ne kibar! ne akıllı!*” diyeceklerini” haber verir¹⁶⁹.

¹⁶³ İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, I, 126.

¹⁶⁴ Rağıb el-İsfahânî, Müfredat, 559; Krş. Çelik, Yrd.Doç.Dr.Ali, Hz. Peygamberin Hadislerinde Fitne, s.1, İzmir, 1996.

¹⁶⁵ Miras, Kamil, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, XII, 290.

¹⁶⁶ Tirmizî, Fiten, 31.

¹⁶⁷ Mubârekfûrî, Tuhfetu’l-Ahvezi, VI, 454.

¹⁶⁸ Ebu Dâvûd, Melâhim, 17; İbn Mâce, Fiten, 10.

¹⁶⁹ Tirmizî, Fiten, 15.

Müslüman toplumlarda zina ve fuhuşun yaygınlaşması, ölçü ve tartılara özen gösterilmemesi, zekâtların verilmemesi, Allah ve Rasûlüne olan sözlerin tutulmaması gibi haramları işlemeleri halinde, başlarına düşmanın musallat olacağını hatırlattıktan sonra böyle durumlarda uyanık olunmasını Hz. Peygamber müslümanlardan ister¹⁷⁰. Hadiste adı geçen haram fiillerin yaygınlaşması toplumun menfaatçı, çıkarıcı, vurdum duymaz bir tavır içinde olduğunu gösterir. Tesânüt ve dayanışmanın olmadığı, sevgi ve saygının kalktığı bir toplumda elbette ki değerler zayıflayacak bu da düşmanların iştahını kabartacaktır. “Böyle durumlarda antlaşmalı toplumlar bile ahdini bozarak müslümanların üzerine kalabalıklar halinde saldırabileceklerini”¹⁷¹ hadislerden öğreniyoruz.

Görülüyor ki, ahde vefâsızlık güvensizliğin doğmasına sebep olurken, fitneye de davetiye çıkarmaktadır. Hatta bugün bile meydana gelen huzursuzlukların sebeplerinden biri verilen sözün yerine getirilmemesidir. Böyle olunca da iflas, cinayet ve intihar hâdiseleri artmaktadır. İşin daha vahim yönü, mahkemelerin yavaş işlemesi yeraltı dünyası olarak tabir edilen karanlık kişilerin devreye girip toplumun dirlik ve huzurunu bozmasına kadar uzanmaktadır. İşte bu noktada İbn Hacer, “ahde vefâsızlığı kıyâmet alâmetlerinden biri olarak” görür¹⁷². Tekerrür eden tarihî olaylara baktığımız zaman açıkça görürüz ki, takip edilen seyir ve çizilen grafikteki iniş-çıkışların meydana gelmesinde toplumun birlik ve düzenini bozucu fitne olayı birinci faktördür¹⁷³.

3- Ahde Vefâsız İçin Beddua Edilmesi

Ahde vefâsızlık hoş karşılanmazken gadredenler Hz. Peygamber tarafından kınandığına, hatta değişik rivâyetlerde beddua bile ettiğine rastlıyoruz.

¹⁷⁰ İbn Mâce, Fiten, 22.

¹⁷¹ Buhârî, Cizye, 15.

¹⁷² İbn Hacer, Fethu'l-Bari, VI, 416.

¹⁷³ Çelik, Yrd. Doç. Ali, Hz. Peygamberin Hadislerinde Fitne Kavramı, s.104.

Tenbih ve azarlamada kullanılan bir takım kavram ve kelimeler vardır. “Veyl” kelimesi de bunlardan birisi olup hem Kur’an-ı Kerim’de hem de hadislerde geçmektedir. “*Hüsran, helak*¹⁷⁴, *beddua, yazık yazık!, vay haline*” anlamlarına gelmekle beraber, başlıca şu manalara tefsir olunmuştur. “Şiddet-i şer, hüzn-i helak, azâb-ı elîm, cehennemde bir vadi¹⁷⁵. İşte bu noktada söz vermeyi ödenmesi gerekli bir borca benzeten Hz. Peygamber, va’dedip sözünden dönen kimseye “Veyl” kelimesini kullanarak bedduada bulunmuştur¹⁷⁶.

Rahmet ve merhamet çağlayanı olan Hz. Peygamber konunun hassâsiyetine binaen lanette bile bulunmuştur. “Her kim bir müslümâna verdiği ahdi bozarsa, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah o kimseden hiç bir sarf ve hiç bir adl kabul etmesin.”¹⁷⁷ Bu hadisten hareketle Hafız İbn Hacer, “gadr ittifakla haramdır. İster müslüman ister zımmî hakkında olsun farketmez” hükmüne varır¹⁷⁸.

Buhârî, “Kitabu’l-Cizye”sinde “*Devlet başkanının, ahdinden dönenlere bedduası*” ifâdesi ile bir bab açmıştır. Bu babda önceden belirttiğimiz gibi aralarında ahit olan Süleym Oğullarından bazı Arap kabileleri kendilerine gönderilen kırk veya yetmiş Kurrâ’yı şehit etmeleri üzerine Rasûlullah (s.a.v.) bu kabileye bir ay kunutta beddua ettiği rivâyet edilir¹⁷⁹. Hadisi rivâyet eden Enes (r.a.) sayıda tereddüt ettiği için şehitler hakkında kırk veya yetmiş lafzını kullanmıştır. Bu olaydan hareketle “Döneklik edip, ahdi bozanlara beddua etmenin bu hadis cevazını gösterir” hükmüne varılmıştır¹⁸⁰.

¹⁷⁴ İbn Kesir, IV, 483; Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, VII, 5521.

¹⁷⁵ Yazır, Hamdi, A.g.e., VIII, 5648; Cehennemde vadi olduğuna dair hadisi şerif için bkz. Tirmizî, Tefsiru’l-Kur’an, 21; Ahmed b. Hanbel, III, 75.

¹⁷⁶ Suyûtî, el-Câmiu’s-Sağîr, II, 350.

¹⁷⁷ Buhârî, Ftisam, 5; Cizye, 17; Sarf: Tevbe, Adl: Fidye, harcama anlamına gelir. (er-Razi, Ebu Bekir, Muhtârü’s-Sihâh, s.361-418, Beyrut, ts.)

¹⁷⁸ İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, VI, 418.

¹⁷⁹ Buhârî, Cizye, 8.

¹⁸⁰ Aynî, Umdetü’l-Kârî, XV, 92.

Yukarda zikredilen hadisi şeriflerden hareketle, sözünde durmamak ve vefâsızlık Hz. Peygamber'in diliyle kötülenmiş hatta lanetlenmiştir. Lânete dahi müstehak olan bu davranıştan elbette müslümanın kaçınması elzendir. Lanet ise, Allah'tan rahmetini kulundan uzaklaştırmasını istemektir. Bunu talep eden de Allah'ın sevgilisi olunca laneti gerektiren fiilden kaçmak her halde en önemli görevlerimizden biri olmalıdır.

4- Ahde Vefâsızın Tehdit Edilmesi

Ahde vefâsızlığı yeren bu şekilde hareketin doğru olmadığını açıklayan hadisi şerifler böyle davrananları sakındırma ve vazgeçirmeye yöneliktir.

Nitekim Hz. Peygamber, taatten çıkmayı, cemâattan ayrılmayı, körükörüne kabile şerefi için savaşmayı, ümmete karşı olmayı, müslümanları rencide etmeyi, ahdi yerine getirmemeyi uygun karşılamayıp aksine böyle kötü hareketlerde bulunanları "benden değil ben de onlardan değilim"¹⁸¹ buyurarak tehdit etmiştir.

Başka bir hadiste bir kavmin ahdini ve sözleşmelerini bozması halinde düşmanların onlara musallat olabilecekleri hatırlatılır¹⁸². Kur'an-ı Kerim'de de bir kavmin vefâsızlığından şüphelendiği zaman Hz. Peygamber'in onlara ahitlerini atması istenir. Böyle davrananların hâin oldukları belirtilip Allah'ın hâinleri sevmeyeceği hatırlatılır¹⁸³.

Ahde vefâsızlar kıyamet gününde Allah'ı, karşılarında hasım olarak bulurlar¹⁸⁴. Allah'ın hasım olması azabın şiddetli olmasına işaret eder. Zira Allah'ın adı anılarak

¹⁸¹ Müslim, İmâre, 53, 54.

¹⁸² Suyûtî, el-Camiu's-Sağır, II, 240.

¹⁸³ 8/Enfâl, 58.

¹⁸⁴ Buhârî, Buyu', 106; İcâre, 10; İbn Mâce, Ruhûn, 4. Ahmed b. Hanbel, II, 358; Hadis kudsî olup meâli şöyledir. "Üç sınıf insan vardır ki, kıyamet gününde ben onların hasımım. Adıma ahdedip ahdini bozan, hür insanı köle diye satan, çalıştığı işçisine ücretini ödemeyen."

verilen ahdi bozmak büyük bir cürümdür. Hatta böylelerinin yüz üstü cehenneme atılmasını Allah, istedikten sonra¹⁸⁵ rezil rüsvay edecektir¹⁸⁶.

Allah Teâla rahmet ve merhametiyle müslümanları af edip kıyamet gününde cennetine koyunca, vefâsız kimseye dünyadaki vefâsızlıklarından bir kısmını hatırlatarak o makama Allah'ın mağfiretinin genişliği sayesinde eriştiğini haber verecektir¹⁸⁷.

Tehditte vazgeçirme, uzaklaştırma vardır. Yukarda geçen hadislerde vefâsızlık değişik şekillerde tehdit edilmek suretiyle kötülenip, sadâkât ve vefâ üzere olmanın gereği vurgulanmaktadır. Allah'ın rahmet ve mağfireti geniştir. Bunda hiç şüphe yoktur. Fakat buna güvenerek haram işlemek, kötülük yapmak da akıl kânı değildir. Esas olan, iyi bir kul, iyi bir insan olmaktır. Bu gâye ve hedefe doğru gitmek, ilerlemek fâziletli insanın yapacağı iştir. Fazilet erdemdir. Erdemlilik ise övülen ve hoşâ giden bir davranıştır.

5- Ahde Vefâsız İçin Kıyamette Bayrak Dikilmesi

Ahde vefâsızlığın önüne set çekmek için gerek Allah Teâlâ'nın, gerekse Hz. Peygamber'in şimdiye kadar değişik ta'limlerini ele almaya çalıştık. Hz. Peygamber'in ta'limlerinden birisi de kıyamette böyle şahıslar için bir alâmet veya bayrak dikileceği konusu ile ilgilidir.

Konuyla ilgili hadisler pek çok olup, değişik râviler tarafından değişik hadis kitaplarında yer almaktadır. Rivâyet edilen hadisi şeriflerde ortak payda şurasıdır. **"Verdiği sözünde durmayıp cayan her kişi için kıyamet gününde bir (alâmet) bayrak dikilir."**¹⁸⁸ Rivâyetlerdeki dikkat çeken değişikliklere göz atacak olursak,

¹⁸⁵ İbn Mâce, Fiten, 6.

¹⁸⁶ İbn Mâce, Fiten, 20.

¹⁸⁷ Tirmizî, Sıfâtü'l-Cenne, 15.

¹⁸⁸ Buhârî, Cizye 22; Edeb, 99; Hıyel, 9; Fiten, 21; Cihad, 8; Müslim, Cihad, 10, 17; Tirmizî, Siyer, 27; Fiten, 26; İbn Mâce, Cihâd, 42; Ahmed b. Hanbel, I, 411, 417, 441; II, 16, 29, 47.

bunlardan birisi şöyledir. “Kıyâmet gününde her vefâsız için bir (alâmet) sancak olacak, o kişi onunla bilinecektir.”¹⁸⁹ Birinci rivâyette “*bir bayrak dikilir*” buyrulurken, ikinci rivâyette “*kendisiyle bilineceği, tanınacağı bir bayrak*” ilavesi vardır. Değişik bir başka rivâyette ise, “*bu filanın vefâsızlığıdır*”¹⁹⁰ ilavesi vardır. Ayrıca Müslim rivâyet ettiği hadis-i şerifte: “Kıyamet gününde her vefâsız için bir sancak olacak. Dikkat edin, sözünde durmama itibarıyla toplumu idare edenden daha büyük vefâsız yoktur”¹⁹¹ buyrulur.

Hadislerde geçen “*her vefâsız için bayrak dikilmesinden*” maksat, onu halk huzurunda teşhir edecek bir alâmet dikilmesidir. “Eskiden Araplar verdiği sözü yerine getirmeyeni pazar yerlerine siyah bayraklar dikerek onun vefâsızlığını teşhir ederlerdi.”¹⁹² “Bu filanın vefâsızlığıdır” cümlesinin manası, “bu onu rezil eden vefâsızlığının alâmetidir, demektir.”¹⁹³ Yöneticilerin halka verdikleri sözleri tutmamaları daha şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır. Zira “bunların gadrinden dolayı doğacak zarar birçok kişiye dokunacaktır.”¹⁹⁴

İbn Hacer, Hz. Peygamber’in kıyamet günü sancağı olacak, hem de sabit duracaktır. Fakat hadisteki bayrak dikileceğinin haber verilmesi, vefâsız için bunun kıyamette olacağını öngörür. Hatta vefâlı olana bile bayrak olacağı görüşünün bulunduğunu¹⁹⁵ nakleder.

Bayrak ve sancak bir varlığın işaretidir. Hadislerde ise sancak, vefâsızlığın işareti olarak zikredilmektedir. Böyle bir işaretin altında herkes tarafından görülmek, bilinmek insan için rezil olmak anlamınadır. Hatta bu hadislerden hareketle, Devlete ve

¹⁸⁹ Buhârî, Cizye, 22; Müslim, Cihâd, 14; Ahmed b. Hanbel, I, 411, 417.

¹⁹⁰ Müslim, Cihâd, 9, 12, 13; İbn Mâce, Cihâd, 42.

¹⁹¹ Müslim, Cihâd, 16.

¹⁹² Nevevî, XII, 43.

¹⁹³ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, VI, 423; Nevevî, XII, 43.

¹⁹⁴ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, a.g.y., Nevevî, XII, 44.

¹⁹⁵ İbn Hacer, a.g.y.

topluma karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyenlerin teşhiri sosyal-psikoloji açısından caydırıcı olacağı söylenebilir.

Görülüyor ki, Hz. Peygamber gerek kendi hayatında gerekse ta'limlerinde ahde vefâlı olmayı istemiş, hatta övmüştür. Zaman zaman çocuklara bile vefâlı davranılmasını istemiş, kendisi vefâlı bir insan, arkadaş ve eş olmuştur. Ahde vefâsızlığı reddetmiş, buna karşı ümmetini uyarılmış. Başlarına gelebilecek fitnelere, kargaşalara dikkat çekmiştir. Ahiret hayatında da vefâsızlığın bir yüz karası olacağını bize öğretmiştir.

Yine O'nun terbiye ve eğitiminden geçmiş olan ashabın vefâlarına ve bu konudaki anlayış, uygulama ve ictihad farklılıklarına değinmek konumuzun netleşmesine yardımcı olacaktır.

D- SAHÂBE VE AHDE VEFÂLARI

1- Sahâbe ve Faziletleri

Hazreti Peygamber Devrini idrâk etmiş, müslüman olarak peygamberi görmüş, O'nun sohbetinde bulunmuş ve yine Müslüman olarak ölmüş olan kimseye "sahâbi" denir¹⁹⁶. Çoğulu ise "sahâbe" ve "ashab"dır. Gerek hadis rivâyetinde ve gerekse inanç ve amel olarak İslâm dininin müteâkip nesillere öğretilmesinde ilk kaynak olmaları bakımından sahâbenin önemi pek büyüktür¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Buhârî, Fedâil-ü Ashabi'n-Nebî, 1; Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye fi'l-İmî'r-Rivâye, s.50, Beyrut, 1988; İbrîm's-Sâlah, Ulûmü'l-Hadis (tah. Nurettin İr) s.293, Beyrut, 1986. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, VII, 349; Ahmed Nâim Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Mukaddimesi, s.13; Koçyiğit, Prof.Dr. Talat, Hadis İstilahları, s.375; Koçkuzu, Dr. Ali Osman, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, 227, İstanbul, 1982. Subhî, Dr. Salih, Hadis İlimi ve İstilahları (ter. M. Yaşar Kandemir) s.302, Ankara, 1973 (Müslüman olarak ölme şartını Buhârî'nin tanımında göremiyoruz. İbn Hacer müslüman iken mürted olarak ölenleri sahâbeden sayılmayacağına ittifak olduğunu belirtir. (İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, III, 350)

¹⁹⁷ Koçyiğit, Prof.Dr. Talat, Hadis İstilahları, s.375.

Kur'an-ı Kerim'de sahâbilerin söz konusu edildiği bazı ayetler vardır. Bu ayetlerde, Allah'ın onlardan razı olduğu¹⁹⁸, Allah'ın lütuf ve rızasını istedikleri, Allah ve Rasûlüne yardım ettikleri ve sadıklardan oldukları¹⁹⁹ zikredilir. Ayrıca Allah Teâlâ hem muhâciri hem de ensarı değişik ayetlerde övmektedir²⁰⁰. Onlara mağfiret ve büyük mükafaat da va'detmiştir²⁰¹.

Hadis-i şeriflerde Rasûlullah (s.a.v.), "ümmetimin en hayırlısı benim asrında yaşayanlardır"²⁰² buyururken, diğer hadiste "ashâbıma sövmeyiniz! Allah'a yemin ederim ki, biriniz Uhud Dağı kadar altın infâk etse, onların bir ölçğine veya onun yarısına erişemez" buyurur²⁰³. Görüldüğü üzere Kur'an'da medh ve senâya mazhar olan sahâbenin faziletleri, daha sonra gelen müslümanlardan kıyaslanamayacak kadar üstündür. Bu sebeple hadis kitapları onların faziletlerine ayrı bölümler ayırmış onların faziletlerini Hz. Peygamber'in dilinden rivâyet etmişlerdir²⁰⁴.

2- Ahde Vefâları

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de sahâbeden bir kısmını verdikleri sözde durmakla övmüştür. "Müminlerden öyle erkekler vardır ki, Allah'a verdikleri sözde durdular. Onlardan kimi sözünü, adağını yerine getirdi. (Şehit oluncaya kadar çarpışacaklarını

¹⁹⁸ 29/Fetih, 18.

¹⁹⁹ 59/Haşr, 8.

²⁰⁰ Bkz. 9/Tevbe, 20, 100; 2/Bakara, 118; 3/Al-i İmran, 195; 59/Haşr, 9; 8/Enfâl, 74.

²⁰¹ 48/Feth, 29.

²⁰² Buhâri, Şehâdet, 9; Fedâil-ü Ashâbi'n-Nebi, 1; Tirmizî, Menâkıb, 56; Fiten, 45; İbn Mâce, Ahkâm, 27; Ahmed b. Hambel, I, 378, 417; II, 228.

²⁰³ Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 221, 222. Bu hadise göre sahâbeye küfür etmek sövmek haramdır (Nevevî, XVI, 92).

²⁰⁴ Bkz. Buhâri, Fedâil-ü Ashâbi'n-Nebi; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe; Tirmizî, Menâkıb. Bunların yanında Sahâbe'nin hayat hikâyelerini anlatan cildler dolusu sahâbe tarihleri yazılmıştır. İbn Sa'd'ın et-Tabakâtü'l-Kübrâsi, İbn Abdi'l-Berr en-Neme'î'nin el-İstiâb'ı, İbnü'l-Esir'in Üsdü'l-Gâbe'si İbn Hacer'in el-İsâbe'si bunlardan bazılarıdır. Ayrıca "Sahabe ve Rivâyetleri" isimli Nevzat Aşık'ın doktora çalışması mevcuttur.

adamışlardı. Çarpıştılar ve şehit düştüler) Kimi de (şehitlik) beklemektedir. Sözlerini asla değiştirmemişlerdir²⁰⁵.

Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir rivâyet vardır: Hz. Peygamber Uhud Savaşı'ndan dönünce minbere çıkar. Allah'a hamd ve senâdan sonra, yukarıda mealini verdiğimiz ayeti okur. Oradakilerden birisi: "bunlar kimlerdir?" deyince, Hz. Peygamber: O esnada yeşil elbise ile yaklaşan Talha b. Ubeydullah'a işaret ederek, "ey soru soran, bu onlardandır" buyurur²⁰⁶. Dikkat edilirse ayette ashâbın ahde vefâsı anlatılırken, Hz. Peygamber de soruya verdiği cevapta, sahâbeden o anda giren birisini göstererek -belki Talha'yı onlardan birisi olarak kastedmekle beraber- sahâbesi arasında fark olmadığına işaret etmiştir.

Sahâbe Hz. Peygamber'in konuyla ilgili tâlimlerini duyunca onu derhal yerine getirmeye çalışırlardı. Bir defasında Muâviye, Rumlarla yapılmış antlaşmanın müddeti dolmak üzere iken saldırı için yığınak yapar. Derken ansızın "Allahu Ekber! ahde vefâ var, hıyânetlik yok!" diyerek koşan atın üzerinde bir adam belirir. Sonra bu adamın sahâbeden Amr b. Abese olduğu anlaşılır. O şöyle der: "Rasûlullah'dan işittim buyurdu ki: "Her kimin bir cemaât ile muâhadesi olursa, o antlaşmanın müddeti doluncaya kadar veya hakkâniyet üzere muâhedeyi feshettiğini onlara bildirmeden verilen ahdi ne bozsun ne de yenilesin." Bunun üzerine Muâviye, askeri ile geri döner²⁰⁷. Ayrıca sahâbenin ileri gelenlerinden Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in vefatından sonra O'nun ahdini yerine getirdiğini Cabir b. Abdillâh rivâyet eder.

Hz. Peygamber Cabir'e: "Eğer Bahreyn malı bize gelmiş olursa şüphesiz sana şöyle şöyle (avuçlar) verirdim" buyurur. Nihayet Hz. Peygamber vefât edip, Ebu Bekir'in hilâfeti esnasında Bahreyn malı gelince, Ebu Bekir: "Her kime Rasûlullah'ın bir va'di varsa bana gelsin diye ilan eder. Bunun üzerine Câbir, gelip durumu anlatınca, Ebu Bekir üç kere avuçlayıp Câbir'e gelen nakitten verir²⁰⁸.

²⁰⁵ 33/Ahzâb, 23.

²⁰⁶ Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, I, 87, Beyrut, ts.

²⁰⁷ Tirmizî, Sîre, 27.

²⁰⁸ Buhârî, Şehâdet 29; Cizye, 4.

Sahâbenin hayatında vefâkarlığın hâkim olduğunun pek çok örneğine rastladığımız gibi birbirlerine olan vefâlarını zaman zaman dile getirdiklerine de şahit oluyoruz. Nitekim Tay kabilesinden bir heyet Hz. Ömer'e gelmiş O da isimlerini söylemeye ve birer birer çağırmaya başlamıştı. Heyetteki, Adiy b. Hâtim Onun bu tutumu karşısında şaşmış hatta, sen beni tanıyor musun? dahi demiş. Hz. Ömer de bunun üzerine şöyle demiştir:

- "Evet ya Adiy! İnsanlar kâfir iken sen İslâm'a girdin. Onlar hakka karşı sırtlarını döndüklerinde bize yönelip geldin. Yine onlar gadr ve zulmettikleri zaman sen İslâm ahdine vefâkarlık ettin." Bu iltifatlardan sonra Adiy memnuniyetini izhar etmişti²⁰⁹.

Sahâbeden Mersed'in verdiği sözü yerine getirmek için çok sıkıntı ve mihnete katlandığını²¹⁰, Ebu Katâde'nin ölen bir müslüman kardeşinin borçlarını ödemeyi garanti etmesi, ona olan vefâsının bir gereği olarak yaptığını kaynaklardan öğreniyoruz²¹¹.

Sahâbiler Hz. Peygamber'e karşı o kadar vefâkâr idiler ki, O'na sadakâtte yarışarlardı. Bunun bir misâlini Hz. Ömer şöyle anlatır: "Bir defasında Rasûlullah tasaddukta bulunmamızı, bunu da sahip olduğumuz mallardan karşılamamızı istemişti. "İşte Ebu Bekir'i geçersen, bu sefer geçerim" dedim. Sonra malımın yarısını Rasûlullah'a getirdim. O "ailene ne bıraktın?" deyince, "malımın diğer yarısını" dedim. Ebu Bekir ise malımın tamamını getirdi. O'na Hz. Peygamber: Ailene ne bıraktın? deyince: O "ailem için Allah ve Rasûlünü bıraktım" dedi. Bu durum karşısında Hz. Ömer, Ebu Bekir'e hitaben: "Seninle hiçbir şeyde yarışamayacağım" demiştir²¹². Yine Hz. Ömer'in va'dleşince her hâlükârda va'dini yerine getirdiğine dair örnekler

²⁰⁹ Buhârî, Megâzî, 78; Ahmed b. Hanbel, II, 358.

²¹⁰ Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an, 25.

²¹¹ Tirmizî, Cenâiz, 69.

²¹² Ebu Nuaym, Hilye, I, 32.

pekçoktur²¹³. Ama O'nun vefâkârlığının en canlı örneğini şehit düşerken söylediği sözlerinde görürüz. O, "Kitap ehline verilen taahhütleri tastamam yerine getirin" diye tavsiye eder²¹⁴. Acı çekerken bile O'nun bu vasiyeti, insan haklarına ne kadar önem verdiğini gösterir.

Yine sahâbeden Sürâka, müslüman olmadan önce, hicret esnasında Hz. Peygamber'i yakalayıp, ortaya konan ödüle kavuşma arzusuyla atıyla O'nu ve Ebu Bekir'i takip eder. Neredeyse yakalayacak kadar yaklaşıncaya, Rasûlüllah (s.a.v.)'in bedduası üzerine atı tökezleyip karnına kadar yere çakıldığı esnada şöyle der: "Katî olarak bildim ki, ikiniz bana beddua ettiniz. Şimdi lehime dua ediniz. Allah şahit olsun ki, sizin peşinizdeki arayanları geri çevireceğim." Bu verdiği söz üzerine Hz. Peygamber Ona hayır duâ da bulunmuştur. O da içine düştüğü dehşet verici durumdan kurtulup geri dönmüş, rastladığı her kişiyi, geldiği tarafı aradığını söyleyerek geri çevirmiştir. Ebu Bekir, "Surâka bu hareketiyle *bize verdiği söze vefâ gösterdi*" diyerek onun vefâsını dile getirmiştir²¹⁵.

Ashab Hz. Peygamber'i çok seven ve O'na karşı son derece vefâkâr bir nesil idi. Bunu göstermesi bakımından, Uhud Savaşı'nda Sa'd b. Rebi'nin şehid olurken söylediği son sözleri çok mânidardır. "Efendimiz'e selâm söyleyiniz. Hayatta kalan sizlere gelince şunu iyi biliniz ki, içinizde du'yabilen bir vicdan buldukça, Peygamberimize bir zarar gelirse Allah'ın kabul edeceği bir özrünüz bulunmayacaktır."²¹⁶

İktisâdî ve sosyal hayatlarında onlar verdikleri sözü tutamama endişesi taşıdıkları zaman söz vermektan kaçındıklarına şahit oluruz. Nitekim alacağını tahsile giden Ebu Yusr'ü gören borçlu saklanmıştı. Borçlunun saklandığını öğrenen Ebu Yusr, nedenini sorunca, şöyle bir cevap almıştı. "Vallâhi sana yalan söyleyemeyeceğimden,

²¹³ A.g.e., I, 48.

²¹⁴ Buhârî, Cenâiz, 96; Cihâd, 173; Cizye, 3.

²¹⁵ Buhârî, Menâkıb, 25.

²¹⁶ İbn Hişâm, Sîre, III, 46.

va'dedip sözümden döneceğimden korktum. Zira sen Rasûlüllah'ın sahabesindensin. Allah'a yemin ederim ben yoksulum."²¹⁷

Yine onlar hangi makam ve mevkiden ne tür teklif gelirse gelsin buna aldırış etmeden sadâkâte değer verirlerdi. Hz. Osman'ın hanımının şu davranışı bunu göstermesi bakımından son derece mânidardır. Hz. Osman vefât edince muâviye, onun hanımı Nâile b. el-Karafsâ'ya evlilik teklifinde bulunur. Kendisine gelen bu teklifin sebebinin ön iki üst ve alt dişlerinin estetiği olduğunu öğrenince bunları kırar ve Muaviye'ye, "*evlenmeye seni teşvik eden bunlarmış*"²¹⁸ diye gönderir.

Bu arada insan olmaları dolayısıyla zaman zaman aralarındaki beşerî münâsebetler esnasında bir takım ihtilaflar da çıkmıştır. Bu esnada bazen beşer olmanın verdiği duygu, his ve psikoloji ile biri diğerini vefâsızlıkla nitelediği de olmuştur. Nitekim Buhârî ve Müslim ayrı ayrı senetlerle sahâbeden Mâlik İbn Evs'den rivâyetlerinde Hz. Ali ile Hz. Abbas arasındaki miras ihtilafını tahrir etmişlerdir. İşte bu rivâyete göre birbirlerine sert sözler söyleyerek ihtilafın çözümünü Halife Hz. Ömer'e götürürler. Bu sert sözler arasında Abbas'ın "vefâsızlık" lafzını kullandığını bu rivâyetler kaydeder²¹⁹. Nevevî bu hadisin şerhinde: "Hadisin mutlaka tevlinin yapılması lazımdır. Çünkü hâl gereği Hz. Abbas zahirine inanmadığı sözü söylemiştir. Ayrıca kardeşinin oğluna nazı geçtiği için ve onu belki de kendince hatalı saydığı inancından vazgeçirmek için söylemiş olabilir" der²²⁰.

Konumuza açıklık kazandırmak açısından daha sonraki dönemden de bir misâl verelim: Haccac b. Yusuf es-Sakafî döneminde bir grup hârici esir edilerek Haccac'a getirilir. Haccac bunlardan herbirisine değişik bir iş yapmalarını emreder. Sıra son

²¹⁷ Müslim, Zühd, 74; Ayrıca, Zeyd b. Hârise'nin vefâsı için bkz. Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, I, 72.

²¹⁸ en-Nuveyrî Şehâbeddin Ahmed b. Abdulvehhâb, Nihayetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb, III, 242, Kahire, ts., ayrıca diğer örnekler için bkz. İbşihî, el-Mustâtraf fi Külli Fennin Müstezraf, I, 439 vd.

²¹⁹ Buhârî, İ'tisam bi'l-Kitab ve's-Sümme, 5; Müslim, Cihâd, 49.

²²⁰ Nevevî, XII, 72-73'den özetlenerek alınmıştır.

kişiyi gelince yatsı ezanı okunur. Sorgulamayı bırakarak bu kişiyi adamlarından birine teslim ederek zabtetmesini ve ertesi gün yanına getirmesini söyler. Bu zat esirle beraber saraydan ayrılır. Esir ona şöyle der:

-Ben Hâricilerden değilim, üstelik onların elinde esir bulunuyordum. Allah'ın beni böyle bir töhmetten kurtarmasını temenni ediyorum. Ne olur bana izin ver de bu gecemi ailemle ve çocuklarımla geçireyim. Onlara öğüt ve tavsiyelerde bulunayım. *"Sana söz veriyorum yarın sabahleyin yanına geleceğim."* Bu istek üzerine o şahıs bir müddet düşünür. Esirin de ısrarına dayanamayıp ona izin verir. O yanından ayrılır ayrılmaz çok pişman olur. Artık esir dönmezse yarın Haccac'a ne diyecekti ve onun huzuruna eli boş nasıl çıkardı. Hep bunları düşünerek endişelenir. Bu endişe ve ızdırap içinde sabahlar. Tam bu esnada esirin geldiğini görünce:

-Niçin zamanında geldin? der. Esir:

-Kim Allah'ın azameti, kudreti ve ahdini bilirse onun üzerine *vefâ vaciptir*, der.

Beraber Haccac'ın yanına giderler. Akşam esirle arasında olanları ona anlatınca, esirin vefâsı Haccac'ın sert ve katı mizacına rağmen onu etkiler. Bunun üzerine Haccac esirin serbest bırakılmasını ister²²¹.

Sahâbenin bu tarz tavırlarına değindikten sonra, onların siyasî olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarına da ahde vefâ açısından bakmak yerinde olacaktır.

3- Sahâbe Dönemi Siyâsî Hadiseleri ve Ahde Vefâ

Sahâbe Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşları olması hasebiyle saygıya en lâyık bir nesildir. Ancak, her şeyden önce insan olmaları bakımından bir takım hâdiseler karşısında tepki, tahlil ve ictihadlarında farklı oldukları da tarihen sabittir.

Ümmü Atıyye'nin şu durumu bunu göstermektedir. "Biz kadınlar Resûlullah (s.a.v.) bey'at ettik. Kendisi bize "Allah'a hiç bir şeyi ortak tutmamak, hırsızlık

²²¹ Müctebâ Musevî, *Dirâsetün fi'l-Meşâkili'l-Ahlâkiyye ve'n-Nefsiyye*, s.149, Kum, 1387.

etmemek... hususunda biat etmeye geldikleri...”²²² ayetini okudu. Ayrıca bizleri ölü üzerine çığlıkla mâtem tutmaktan nehyetti. Bu mâtem tutmama şartını söylediği sırada bir kadın bey’at etmekten elini çekerek şöyle dedi:

-Falan kadın bana yakınım olan bir ölüye mâtem tutmada yardım etmiş, yani benimle beraber ağlamıştı. Ben onun mâtemle yaptığı yardıma karşılık vermek istiyorum.

Hz. Peygamber o kadına bir şey söylemez. Bunun üzerine o kadın gider ve tekrar gelerek Peygamber (s.a.v.)’le bey’atleşir.

Ümmü Atıyye: “Benimle beraber bey’at eden kadınlardan ancak Ümmü Süleym, Ümmü’l-Alâ, Ebu Sebre’nin kızı olan Muaz b. Cebel’in karısından başkası bu bey’atteki feryatla ağlamama şartına vefa etmedi” demiştir²²³.

Cahiliye döneminde ölünün arkasından bağırarak çağırarak mâtem tutmaya “Niyâhe” denir²²⁴. Bunu yukardaki hadisle Hz. Peygamber kaldırmış oluyordu. Fakat bey’atte bulunan kadınların bir kısmının yine mâteme devam ettiklerini hadisin son kısmından anlıyoruz. Hz. Peygamber de yakınlarını kaybedince hüzünlenmiş, göz yaş dökmüştür. Fakat O burada “Niyâhe”yi yasaklamıştır. Daha da ilginç olanı hadisin ravisi Ümmü Atıyye Harre Vakasına²²⁵ kadar kendisini verdiği söze bağlı kalarak niyâheden uzak tuttuğunu zikreder. Bu hâdiseden sonra artık kendisini de bu kadınlar

²²² 60/Mümtehine, 12.

²²³ Buhâri, Ahkâm, 49; Cenâiz, 45; Tefsir, 60.

²²⁴ Daha geniş bilgi için bkz Çelik, Ali, İslâmın Kabul ve Reddediği Halk İnançları, s.124, İstanbul, 1995.

²²⁵ Tarihte Harre Vak’ası olarak bilinen hâdis e şöyle cereyan etmiştir. Hicretin 63. senesinde Halife Yezid b. Mervan’ın gidişatından memnun olmayan Medineliler, Abdullah b. Hanzala’ya bey’at etmişler. Bunun üzerine de Yezid b. Muaviye kalabalık bir askerle Müslim b. Ukbetü’l-Meri’yi Medine’ye göndermiştir. Başta Abdullah b. Hanzala olmak üzere pek çok kişi ölmüş ve onları Yezid b. Muaviye’ye bey’ate zorlamıştı. (İbn Cerir et-Tabarî, Târihu’t-Taberî, (tahkik: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, V, 482-495, Mısır, 1971.

arasında saymaz. Çünkü bu günde Medine’de kılıçlar konuşmuş pek çok kişi ölmüştür²²⁶.

Böyle siyasî bir olay karşısında yakınıni kaybeden kişi, morâl olarak çöküp kendinden geçmesi muhtemeldir. Hatta kişi hâdisenin meydana getirdiği şok etkiyle, ne dediğini ve nasıl hareket ettiğini bilemez konuma gelir. Her halde böyle bir hâdise de Ümmü Atıyye ağlamış olacak ki, bu endişesinden dolayı artık kendisini bey’atine sâdik kalanlardan saymadığını İbn Hacer nakleder²²⁷.

Hz. Ömer’in vefâtından sonra belirgin bir takım siyasî olaylar zuhûr etmeye başlamıştır. Sahâbeden bazıları bu olaylarda taraf olmayıp köşelerine çekilmiştir. Mesela “sıffin savaşında Ahnef b. Kays, iki tarafın da müslüman olması sebebiyle tarafsız kalmayı tercih etmiştir.”²²⁸ Fakat sahâbeden Amr b. el-As’ın bu olaylarda aktif rol oynadığını görürüz. O Sıffin hadiseleri sırasında tercihini Muâviye’nin tarafında yer alarak göstermiş. O’na savaşla ilgili bilgiler vermiş ve hâdisenin seyrini değiştirenlerden birisi belki de en önemlisi olmuştur. Tahkim hadisesinde Hz. Ali tarafını temsilen Ebu Musa el-Eşarî seçilirken Muaviye tarafını temsilen de Amr. b. el-As seçilmiştir. Her ikisi de müslümanları karşı karşıya getiren bu olaylara son vermek maksadıyla hem Hz Ali hem de Muâviye’yi hilafetten indirme ve işi şûrâya havale etme hususunda ittifak ederler²²⁹. Ne var ki, olay çok farklı yönde gelişir. İslâm tarihi ile ilgili kitaplarda detay derecesinde işlenen bu konuda Amr b. el-Âs’ın tercih ve davranışının hatalı olduğunu söyleyenler pek çoktur. Mesela ileri gelen sahâbilerden Abdullah b. Abbas, Sad b. Ebî Vakkas, Abdurrahman b. Ebî Bekir onun bu hareketini tasvip etmeyerek vefâsızlığının yani gadrinin ağır bir sorumsuzluk olduğunu izhâr etmişlerdir. Hatta Abdullah İbn Abbas, Amr’ın gadrinden çekindiğini ifade ederek,

²²⁶ İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, III, 530.

²²⁷ A.g.e., *aynı sayfa*.

²²⁸ İbnü'l-Esir, İzzuddin Ali b. Ebu'l-Kerem el-Kâmil fi't-Tarih (Tah: Calus Johannes Tornberg), III, 327, Beyrut, 1995.

²²⁹ Taberî, *et-Tarih*, V, 71; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 339.

ittifak edilen kararın açıklanması esnasında ilk konuşmacının Amr olmasını talep etmiştir²³⁰. Amr b. el-Âs da bu tür yaptığı hareketlerinden ve tercihlerinden pişmanlık duyduğunu daha sonraları açıklamış üzüntüsünü de gizlememiştir²³¹.

Sahâbenin siyasî olaylardaki bu ve benzer tavırları hakkında İslâm tarihçilerinin büyük bir kısmı *sahâbeden bazılarını ayıplamış olur muyuz?* endişesiyle aralarındaki ihtilafları yorumlamaktan çekinmişlerdir. Bu ihtilafların sebebini araştıran Nevevî, konu ile ilgili üç ayrı görüşü tesbit ederek, bu görüşler istikametinde grupların oluştuğunu söyler. Bu görüşler:

1- İctihadı sayesinde kendilerinin haklı olduğuna muhâlifin asî sayıldığına inananlar.

2- Birinci görüşün muhatabı olanlar. Bunlar da kendilerinin haklı olduklarına ictihad edenlerdir.

3- Hiçbir tarafı tercih edemeyerek ne hüküm vereceğini bilemeyenlerdir. Bunlar yukardaki iki firkadan da uzak durmuşlardır²³².

Bu konuda İslâm Tarihçisi Dr. Ahmed Çelebi'nin²³³ görüşleri dikkat çekicidir. O şöyle der: "Tarihçi tarih felsefesini esas alarak millî ve dinî kurallara riayet etmelidir. Sahâbeden bahsederken onları şu veya bu şekilde ayıplamamalıdır. Onları ilgilendiren olayları incelerken ne birini incitmeli ne de dinin gerçeklerini ihmal etmelidir. Tarihçi

²³⁰ Taberî, et-Tarih, V, 70; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 339.

²³¹ İbn Sad, et-Tabakât, IV, 258. (Amr b. el-Âs vefatı esnasında hayatını üç devreye ayırır. Birincisi müslüman olmadan önceki devre, ikincisi müslüman olduğu ve siyasî olaylara katılmadığı devre, üçüncüsü ise birtakım siyasî olaylara katılıp pişmanlık duyduğu devre. (a.g.e. aynı yer)

²³² Nevevî, XV, 149.

²³³ Dr. Ahmed Çelebi, Çağımız İslâm tarihçilerinden olup, Mısır'lıdır. İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi adlı doktora çalışmasını İngiltere'de yapmıştır. Tarihu'l-İslâm, en-Nizâm ve'l-Hadârati'l-İslâm, Mukâraneti'l-Edyân vs. eserlerin müellifi olup bunların bir kısmı Avrupa, Asya dillerine ve Türkçe'ye çevrilmiştir. (Çelebi Ahmed, et-Tarihu'l-İslâmî ve'l-Hadârati'l-İslâmî, I, 1-7, Kahire, 1974)

gerçeği söyleyecek, fakat her halde insafla söyleyecektir. İşte bu sorumluluk duygusudur²³⁴

Siyasî olaylar istisna edilirse İslâm'ın kabulünde, yayılmasında ilkler olmaları ve fedâkârlıkları dolayısıyla hadis usul bilginlerinin onlar hakkında şu tespiti çok önemlidir. "Ashâbın hepsi mazurdur. Ehl-i hak ve icma'ına itimad olunan alimler bu zevâtın şahitliklerinin ve rivâyetlerinin kabûlünde, adâletlerinin kemâlinde ittifak etmişlerdir²³⁵. Bu noktada Hadis usulünün kolu olan cerh ve tadil ilmi bakımından da ahde vefâ kavramını değerlendirmek önem kazanmaktadır.

E- CERH VE TA'DİL İLMİNDE AHDE VEFÂ

Hadis ilim dallarından biri de cerh ve ta'dildir. Bu ilim ravilerin kusur ve meziyetlerini bazı terimlerle inceler.

"Cerh", sözlükte elle, aletle veya dille yaramak, ciltteki yara izi anlamına gelir²³⁶. İstilahta ise, hadis ravisinin rivâyet ettiği hadisinde doğruluğunu reddedecek adâlet, hıfz ve zabt yönlerinden sahip olduğu kusurlu vasıflarının ortaya çıkmasına denir²³⁷.

"Ta'dil" kelimesi "adl" kelimesinden türemiş olup "adl" sözlükte, nefislerdeki dosdoğru olan şey, sapma ve zulmün zıddı, eşitlik gibi anlamlarına gelmektedir²³⁸. Kelimenin tef'îl babından mastarı olan ta'dil ise, hadis ravisinin adâletinin ortaya çıkması, haberinin kabul edilmesi, tezkiye sıfatlarıyla vasıflanması demektir²³⁹.

²³⁴ A.g.e., I, 44.

²³⁵ Suyutî, Celâleddin Abdîrahman b. Ebi Bekir, Tedrîbu'r-Ravî, (tah. Ahmed Ömer Haşim, I, 270) Beyrut 1989; İbnü's-Salah, Ebu Amr Osman b. Abdîrahman eş-Şehrîzürî, U'lûmu'l-Hadis (tah. Nureddin İbr) s.295, Şam, 1986; Nevevî, XV, 149.

²³⁶ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, I, 586; İsfehânî, Müfredat, 126.

²³⁷ Muhammed Accâc, el-Hatib, Usulu'l-Hadis, s.260, Lübnan 1989.

²³⁸ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, IV, 2838; İsfehânî, Müfredat, s.487.

²³⁹ Accâc, Usulu'l-Hadis, s.261.

Bu kısa tanımlardan sonra Cerh ve Ta'dil'in, ravilerin rivâyetlerini kabul ve red bakımından inceleyen bir ilim olduğu anlaşılabilir. "Konusu bakımından hadis ilimlerinin en önemli dallarından biri"²⁴⁰ hatta temelidir diyebiliriz.

İlim olarak cerh, Hz. Peygamber'in hadislerin sahtesiyle karışmaktan korumak, karışanları diğerlerinden ayırmak, gayesini hedefler²⁴¹. Bu yapılırken gıybet, dedikodu, hedeflenmez. Aksine müminleri şerden korumak esas alınır. Böyle bir durum hadis rivâyetinde icma' ile caizdir. Hem de ihtiyaç anında vaciptir. İhtiyaçtan fazla cerh ise caiz değildir²⁴².

Cerh ve Ta'dil ilmi sayesinde hadislerin hangisinin sahih veya zayıf olduğu meydana çıkar. Şayet ravilerin tamamı sikâ yani güvenilir ise hadisin sahih olduğu anlaşılabilir olur. Şayet zayıf halleri dolayısıyla cerh ediliyorsa, böyle ravilerin rivâyet ettikleri hadisler de zayıf hadisler kategorisine düşmüş olur.

Sahâbeden müteahhirin ulemasına varıncaya kadar hadis ilmiyle meşgul olmuş bir çokları cerh ve ta'dille ilgili söz söylemiştir. Sahâbeden, Ebu Bekir, Hz. Ömer, Zeyd b. Sabit, İbn Abbas, Enes b. Malik, tabiinden eş-Şabi, İbn Sirin, A'meş, Şu'be bunlardan sadece birkaç tanesidir²⁴³.

Tüm bunların yanında rivâyetin kabûlü için ravide *akıl, zabt, adâlet ve İslâm* şartlarının bulunması gereği üzerinde hassasiyetle durulmuştur²⁴⁴.

²⁴⁰ el-Hâkim, en-Neysabûrî, Ma'rifet-ü Ulûmü'l-Hadis (tah: Dr. Seyyid Mu'zım Hüseyn), s. 52, Lübnan, 1977.

²⁴¹ Hatib el-Bağdaâdi, Kitabu'l-Kifâye fi 'İlmü'r-Rivâye, s.101, Lübnan, 1988.

²⁴² Leknevî, Muhammed Abdülhâz, er-Refu' ve't-Tekmil fi Cerhi ve't-Ta'dil (tah. Abdulfettah Ebu Gudde) s.10, Halep, ts.

²⁴³ el-Hâkim Neysaburi, Ma'rifet-ü Ulûmü'l-Hadis, s.52; Salih Dr. Subhi, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları (ter. Yaşar Kandımir) s.88.

²⁴⁴ İbnu's-Salah, Mukaddimet-ü İbni's-Salah, (tah. Dr. Aişe Abdurrahman), s.288, Kahire, 1990; Suyûtî, Tedribü'r-Râvi fi Şerhi Takribi'n-Nevevî, (tah. Dr. Ahmed Ömer Haşim) I, 253, Beyrut, 1989.

Akil şartı ravinin temyiz gücüne sahip olması demektir²⁴⁵. “Ravinin işitme yaşı konusunda alimlerin değişik görüşleri vardır. Ama hadisi işitme esnasında en az on üç yaş sınırının bulunması gerektiğinde ise cumhur ulemanın ittifak ettiğini Hatib el-Bağdâdî (463/1070) zikrederek doğru olanın da bu olduğunu belirtir.”²⁴⁶

Zabt ise, ravinin işittiğini anlaması, onu belleyip hıfzetmesi, başkalarına aktarma anında hatırlamasına denir²⁴⁷. Ravinin zabt bakımından, cerh edilebileceği önemli hususlar vardır²⁴⁸. Ravideki zabtın sağlamlığı güvenilir (sika) ravilerin rivâyetlerine muvâfık olması ile bilinir. Şayet raviye muhâlefet artarsa, rivâyetlerinde sika ravilerin rivâyetlerine ters düşerse, onun zabtının sıhhatli olmadığı ortaya çıkar ve hadisiyle amel edilmez²⁴⁹.

Zabtı sağlam bir ravide aynı zamanda adalet şartı da aranır. “Adalet, ravinin din hususundaki hareketlerinde haktan ayrılmaması, bidatten ve günahtan sakınması, yıpratıcı hareketlerden kaçınması demektir.”²⁵⁰ Aynı zamanda adalet şehadeti ve haberi kabul edilen kimsenin vasfıdır²⁵¹. Ravinin adaletli olduğu, farzları yerine getirmesi, haramlardan sakınması, insanı adileştiren günah ve şahsiyetini zedeleyen sözlerden kaçınmasından anlaşılır. Böyle bir şahsın artık doğru sözlü olduğu da kabul edilir²⁵².

²⁴⁵ Hatib el-Bağdâdî, el-Kifâye, s.76.

²⁴⁶ A.g.e., s.54.

²⁴⁷ Muhammed Accâc, Usûlu'l-Hadis, s.232.

²⁴⁸ Bu hususlar Fuhsu Galât, Gaflet, Vehim, Su-i Hıfz, Muhâlefetü's-Sikat olup adaletle ilgili diğer beş hususla birlikte bunlara metâin-i Aşera denir. Adaletle ilgili hususlar ise şunlardır: Kizbu'r-Râvi, İthamü'r-Ravi bi'l-Kizb, Fısku'r-Ravi, Cehâletü'r-Ravi, Bidatü'r-Ravi, bkz. daha geniş bilgi için Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi Mukaddimesi, s.282-338.

²⁴⁹ İbnü's-Salah, Ulûmu'l-Hadis, s.106.

²⁵⁰ Hâkim en-Neysabûri, Marifetü Ulumi'l-Hadis, s.52.

²⁵¹ Muhammed Accâc, Usûlu'l-Hadis, s.261.

²⁵² Hatib el-Bağdâdî, el-Kifâye, s.80.

Ayrıca ravinin emin ve sika oluşunun övülmesi ile de adaletli olduğu anlaşılır²⁵³. Ravinin uygun olmayan hareketleri yapmasına ise fısk denir.

Fısk ravinin adaletini zedeleyen bir durumdur. Nitekim Kur'an-ı Kerim fasığın haberinin araştırılmasını ister²⁵⁴. Ravi hakkında hadis ilminde cerh ve ta'dil lafızlarının mertbe ve derecelerinin bulunması ayrıca bir titizliğin ve hassasiyetin göstergesidir²⁵⁵.

Adaletin tanımında geçen "şahsiyet" ve "karakter" hakkında ahlâkî ölçüler esas alınmıştır. Hatta bu ölçüler konusunda Hatib el-Bağdâdî kendisinin senediyle rivâyet ettiği hadisin kapsamını esas alır. Bu hadis-i şerifde Hz. Peygamber şöyle buyurur: "İnsanlarla yaptığı iş ve muâmelede onlara zulmetmeyen, onlarla konuştuğunda yalan söylemeyen, *va'dettiği zaman sözlünden dönmeyen kimse*, şahsiyetli ve adâletli, kendisiyle kardeşlik yapılması gereken, arkasından konuşulması haram olan bir kişidir."²⁵⁶

²⁵³ İbnü's-Salah, Mukaddimet-ü İbnü's-Salah (tah. Aişe Abdurrahman) s.288.

²⁵⁴ 49/Hucurat, 6.

²⁵⁵ Cerh ve Ta'dil lafızları için bkz. İbnü's-Salah, Ulumu'l-Hadis, s.123-127, İbnü's-Salah, Mukaddimet-ü İbnü's-Salah fi Ulumi'l-Hadis, s.58, Kahire, ts., Leknevî, er-Refu' ve't-Tekmil, s.66-82; Ahmed Muhammed Şakir, el-Bâi'sü'l-Hâsis, s.98.

²⁵⁶ Hatib el-Bağdâdî, el-Kifâye, s.78; Hadisin Kütüb-i Tisa'da rivâyeti yoktur. Bağdâdî'nin senedinde şu raviler bulunmaktadır.

أخبرني أبو الحسين محمد بن الحسن بن أحمد الأهوزي قال ثنا الحسن بن عبد الله بن سعيد العسكري
قال ثنا عبد الله بن أحمد بن عامر الطائي قال ثنا علي بن موسى الرضا عن أبيه عن جعفر بن محمد
عن أبيه عن جده عن الحسين بن علي رضي الله تعالى عنه.

1- Ebu Hüseyin Muhammed b. Hasen b. Ahmed el-Ervezi: Hatib el-Bağdâdî hadisi bu raviden almıştır. Kendi çağdaşı görüştüğü bir şahıstır. "Hasen b. Abdullah b. Said el-Askerî'den hadis rivâyet etmiştir." (Ez-Zehabî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Siyer-ü A'lâmi'n-Nübelâ (tah. Kamil Harrat) XVI, 414, Beyrut, 1994)

2- Hasen b. Abdullah b. Said el-Askerî: (öl: 382/992) İmam, Muhaddis, edib ve allâme olup bir çok ilimde otoritedir. el-Hikemü ve'l-Emsal, Rahatü'l-Ervah, et-Tashif vs. eserleri vardır.

Adnan el-Ervezi, Ahmed b. Yahya et-Tusterî, Ebu Kasım Abdullah b. Muhammed el-Begnavî, Muhammed b. Cerir et-Taberî ve Ebu Bekir b. Dureyd'den hadis rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise şu raviler hadis alıp rivâyette bulunmuşlardır. Ebu Hüseyin Muhammed b. el-Hasen el-Ehvezî, Ebu Sa'd el-Melîni, Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Yezdi el-Asbahani. (Zehebî, Siyer, XVI, 413)

3- Abdullah b. Ahmed b. Amir et-Taî: (öl: 314/935) Ali b. Musa er-Rıza'dan hadis rivâyet etmiştir. (Zehebî, Siyer, IX, 388) Ayrıca babasından da hadis rivâyet eder. İbn Şahîn, Câbi ondan rivâyetlerde bulunmuşlardır. (İbn Hacer, Lisânu'l-Mizan, III, 252, Lübnan, 1406/1986)

4- Ali b. Musa er-Rıza: (öl: 203/818) Medine'de hicri 148'de doğdu. Babasından hadis aldı. Ayrıca amcalarından da hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden zayıf olarak bilinen birtakım raviler rivâyetinde bulunmuştur. İbn Hibban onun için "hata yapar ve vehmederdi" der. Kendisinden Ahmed b. Amir et-Taî, Abdullah b. Abbas el-Kazvini gibi şahıslar rivâyetinde bulunmuşlardır. Kuran'ın mahluk olmadığını söyler. Aksini söyleyenin kafir olacağını iddia eder. (Zehebî, Siyer, IX, 388, 389)

5- Musa el-Kazım (hadisin senedin de Musa er-Rıza'nın babası olarak ismi zikredilmeden "an ebîhi" şeklinde geçer) (öl. 183/799)

Babası Caferü's-Sadık'tan ve Abdullah b. Dinar'dan hadis rivâyet etti. Kendisinden ise çocukları, Ali Rıza, İbrahim, Muhammed b. Cafer hadis rivâyet ettiler. Ebu Hatim onun hakkında "müslümanların imamlarından. "Sika ve sâdukun" der. (Zehebî, Siyer, VI, 270) İmamîyenin yedinci imamıdır.

6- Cafer b. Muhammed: (öl: 148/765) Caferü's-Sadık olarak meşhurdur. Babasından, Ubeydullah Ebu Refi, Urve b. Zübeyr Ata b. Ebi Rebah'tan hadis almıştır. Kendisinden oğlu, Yahya b. Said el-Ensâri, Ebu Hanife, İbn Cüreyc gibi meşhur alimler ondan hadis rivâyet etmiştir. "Buhârî ise Edebü'l-Müfred'inde ondan hadis rivâyet eder. Sahihin'de hadis rivâyet etmemiştir. Bunun sebebi onun zayıf oluşu değil meclisine girip çıkanların söylemediği halde ona münker ve mevzu hadis isnad etmelerinden dolayıdır." (Öz, Mustafa, Caferü's-Sadık mad. T.D.V. Ansiklopedisi, VII, 1.)

Hadiste sika ravi kabul edilir. Zehebî onun için "sikatun ve sâdukun" lafızını kullanır. (Zehebî, Siyer, VI, 256, 257) İmamîye'nin altıncı imamıdır.

7- Muhammed Bakır b. Ali b. Hüseyin: (öl: 114/732) Ali Zeynel Abidin'in oğlu olup 56. hicri yılında Medine'de doğmuştur. Doğduğunda Hz. Aişe ve Ebu Hüreyre hayatta idiler. Hem Hz. Peygamber'den ve hem de Hz. Ali'den mürsel olarak hadis rivâyet etmiştir. Ayrıca Hz. Hasan ve Hüseyin, İbn Abbas, Ümmü Seleme ve Hz. Aişe'den mürsel olarak hadis rivâyetleri vardır. Babası Zeyne'l-Abidin, Said b. Müseyyib, İbn Ömer, Cabir, Ebu Said gibi zevattan hadis rivâyet etmiştir. Nesâi ve diğerleri Onu Medine'deki tabiinin fukahâsından saydılar. Nesâi Sünenin'de onun munkatı hadislerini rivâyet eder. (Zehebî, Siyer, IV, 401-402) On iki imamın beşincisidir.

8- Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talip: (öl: 94/712) Zeynel Abidin diye meşhurdur. Künyesi Ebu'l-Hasen ve Ebu'l- Hüseyin'dir. 23 yaşında Kerbela'da bulundu. Ona dokunulmayıp Dimeşk'a getirildi, oradan da Medine'ye döndü. Dedesinden mürsel olarak ve Hz. Safiye, Hz. Aişe, Ebu Hüreyre'den hadis rivâyet etmiştir.

Hadisi şerifde üç önemli harama dikkat çekilmektedir. Bunlar sırasıyla, yaptığı muamelede zulmetmek, yalan söylemek, va'dettiği zaman sözden dönmektir. Bu haramlardan kaçınan kişi, şahsiyetli, adaletli, kardeşlik yapılabilen, gıybeti yasaklanan kimse olarak örnek gösterilmektedir. Bu üç önemli haramdan birisi konumuzu teşkil eden ahde vefâdır. Ahde vefâsızlık fiskeştir. Fısk ise ravinin adaletini zedeleyen bir davranıştır. Hadis rivâyetinde ravinin ahde vefâlılığı mîyardan addedilmesi konumuzun önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. Böyle bir hasleti taşıyan ravinin hadisi kabul görürken, taşımayan ravi cerhedilip rivayet ettiği hadisi zayıf konumuna düşmektedir. Nitekim Suyûtî (911/1606), fasığın haberi konusunda titizlikle durmuş bunun önemini ayet ve hadislerle vurgulamıştır²⁵⁷.

Dikkat edilirse dinin ikinci kaynağı olan hadislerin nakil ve rivâyetinde “*emânet*” de önemlidir. İbnü’s-Salah (643/1244), ravinin adaletli sayılması için emânet vasfının şuyû’ bulmasını kâfi görmüştür²⁵⁸. Emânet ise ahde vefâ ile özdeşleşmiş bir kavram olduğuna göre, cerh ve ta’dil ilmindeki bu önemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca *emânet* vasfını ihlal eden yalan, konusunda rivâyet alimleri titizlikle durmuşlar. Bu konuda Hz. Peygamber’in şu hadisi meşhur olmuştur: “Kim bana bilerek yalan söz isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.”²⁵⁹ Müfteri için cehennemden sakınmasının gerekliliği, hadiste tehditle açıklanmış oluyor. Karakter olarak yalan söyleyen kişiden, hadis rivâyetinde de yalan söylemesi veya yalana

Rivâyetleri çok değildir. Kendisinden ise evladları, Ebu Cafer Muhammed, Ömer ayrıca ez-Zuhri, Amr b. Dinar, Hişam b. Urve, el-Hakem Huteybe, Zeyd b. Esleme rivâyette bulunmuşlardır. İclî’nin onun için sikâdr dediğini Zehebî rivâyet eder. (Zehebî, Siyer, IV, 390)

Bu rivâyetin son ravisi ise ashaptan Hz. Peygamber’in torunu Hüseyin’dir. Dikkat edilirse hadisimizin ravilerinin çoğu İmamiye’denidir. Genelde bunlardan meşhur hadis imamları hadis rivâyet etmiş ve hüsnü niyet beslemişlerdir. Ayrıca konumuzla ilgili rivâyeti Hatib el-Bağdâdî gibi hadis usulünde meşhur birinin de rivâyet etmesi hadisin sahihliğini göstermesi bakımından önemlidir.

²⁵⁷ Suyûtî, Tedribu’r-Ravi, I, 254; Hucûrat, 6; Talak, 2 ayetlerini ve senetlerini verdiği hadisleri delil gösterir.

²⁵⁸ İbnü’s-Salah, Mukaddimet-ü İbni’s-Salah (tah. Hz. Aişe Abdurrahman), s.288.

²⁵⁹ Buhârî, İlim, 38; Cenâiz, 33; Edeb, 9; Müslim, Zühhd, 72; Ebu Dâvûd, İlim, 4; Tirmizî, Fiten, 80; İbn Mâce, Mukaddime, 4; Ahmed b. Hanbel, II, 47, 83.

başvurması muhtemel olduğu için “*Kizbu’r-Ravi*” olarak vasıflandırılmış ve rivâyetleri kabule sayan görülmemiştir. “Yalan söyleyip tevbe eden kişinin şهادeti kabul edilirken, hadis rivâyeti asla kabul edilmemektedir.”²⁶⁰

Görülüyor ki, hadis rivâyetinde söz verip bunda durmak ahlâk olarak, emânet ise adâlet olarak, vefâsızlık fîsk olarak, yalancılık emânete hainlik olarak, Cerh ve Ta’dil ilminin konusuna girmektedir. Bu vasıflarla ravi ta’dil edilip rivâyeti kabul edilmiş yada cerhe tâbi tutularak rivâyeti zayıf hatta merdud sayılmıştır. Sonuç olarak hıyânet ve vefâsızlığın haram kılınmasının bir hikmeti de burada ortaya çıkmış oluyor.

Gerek ayetler gerekse hadisler tetkik edildiğinde ahde vefânın emredildiğini, vefâsızlığın yasaklandığını görürüz. Kaldı ki, ahlâkî olarak da bu vasıfları taşımakla mükellefiz. İnsanların gadretmeleri karşısında bizim takip edeceğimiz yöntem ve bu konudaki hukûkî hükümler de ayrıca önem kazanmaktadır. Bu hükümleri de ele almamız konunun açıklığı kavuşması açısından önem arz etmektedir.

²⁶⁰ Suyûtî, *Tedribü’r-Ravi*, I, 283.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHDE VEFÂ'NIN AHLÂKÎ VE HUKÛKÎ BOYUTU

Ahde vefâ ile ilgili ayet ve hadisleri inceleyen İslâm bilginleri değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Bu değişik mütâlaâların yanında meseleye, ahlâkî açıdan da yaklaştıkları görülmüştür. Bu cepheden bakıldığında ahde vefâsızlık zemmedilmesi gereken bir tavır olarak değerlendirilmiştir. Sahâbe ve daha sonraki nesilden pek çok kişi tarafından bunun kötü bir huy, ahde vefânın ise faziletli bir davranış olduğu ve buna uymada azâmî gayret sarfettikleri bilinmektedir.

Nitekim İslâm ahlâkî kişilerin kötü davranışlar ve huylardan uzak kalmasını hedefler. Esas olan da erdemli ve faziletli insan olmaktır. Bundan dolayı konunun ahlâkî yönüne kısaca değinmemiz gerekmektedir. Fakat bu bölümde, delil olarak ele alınan âyet ve hadislerden bazıları daha önceki bölümlerde zikredilmelerine rağmen bunların ahlâkî ve fikhî boyutları ele alınacaktır.

A- AHLÂKÎ AÇIDAN AHDE VEFÂ İLE İLGİLİ HÛKÜMLER

Ahde vefâ İslâm ahlâkının en önemli prensiplerindedir. Bu huyu üzerinde taşımayan kişi ahlâken makbul addedilmez.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de ahlâkî olarak Hz. Peygamber'in en önemli özelliklerinden biri güvenilir ve ahdine vefakâr oluşudur. Bu özelliklerinden dolayı kendisine "Muhammedü'l-Emin" denilmiştir.

Ahlâkçılara göre ahde vefâyı yüksek bir fazilet haline getiren husus, kişinin taahhüdünün aksini her an yapma imkanına sahip olduğunu bilmesine rağmen, kendisini verdiği söze bağlı hareket etme zorunda hissetmesidir¹.

¹ Yurdagür, Metin, Ahdin Ahlâkî Yömi, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I, 534, İst. 1988.

Ahmet Hamdi Akseki ahde vefâyı ahlâkî bir kanun ve ictimai bir zaruret olarak görerek şöyle der: “Bir insan bir şey va’dedince o şahsa o şey üzerinde bir temellük hakkı vermiş oluruz. Va’dimizden döndüğümüz takdirde, onun mülküne tecâvüz etme suçunu işlemiş oluyoruz” demektir. Yapılan sözleşme ve anlaşma böyle olduğu gibi, verilen sözler de böyledir. İnsanlar arasında güvensizliği doğuran ahdi bozmak İslâm nazarında büyük günahdır.”²

Tasvîr-i Ahlâk isimli eserin sahibi Ahmed Rifat (1312/1894) konuyu biraz daha müşahhaslaştırarak şöyle der: “Söz vermeyi bir yüze benzetirsek, sözü yerine getirmek de o yüzün güzelliğidir. Cenab-ı Hak Kur’an-ı Kerim’de bir kaç yerde va’d ve akitlerin yerine getirilmesini emir buyurmuştur. Buna göre hepimizin gerek söz verdiğimiz Allah’ın emirlerini yerine getirmekte, gereksè birbirimizle sözleştiğimiz, anlaştiğimiz hususlarda dürüst davranmamız din, ahlâk ve insanlık yönünden gereklidir.”³

Ahmed Rifat gibi Isparta’lı olan ve Ahlâk ilmi sahasında meşhur Kınalı Zâde Ali Efendi (980/1572) *Ahlâk-ı Alâi* isimli eserinde “va’deinde durmayı mümine vacip olarak” görür ve “durmazsa günahkâr olur” der⁴. Büyük günahlardan olduğunu ayet ve hadislerle açıklayan Zehebî (748/1374), ahde vefâsızlığı kırkbeşinci sırada anlatır⁵.

Lisânın afetlerinden onüçüncüsü olarak zikrettiği yalan yere söz verme konusunda İmâm Gazzâlî (505/1111) şu görüşlere yer verir. “Dil söz vermekte, va’detmekte yarıdır. Belki insan bu sözleri tutamayabilir. İşte o zaman sözde durmamak ortaya çıkar. Bu ise nifak alâmetlerindedir. Zirâ Allah “Ey imân edenler (yaptığınız) akitleri yerine getirin”⁶ buyurur. Mazeret hariç ahde vefâ lazımdır⁷.

² Aksekili Ahmed Hamdi, Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı, s.328, Ankara, 1979.

³ Ahmed Rifat, Tasvîr-i Ahlâk, (Baskıya haz. Hüseyin Algül), Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul ts.

⁴ Kınalı Zâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâi (Baskıya haz. Hüseyin Algül) Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, s.266, İstanbul, ts.

⁵ ez-Zehbî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Kitabu’l-Kebâir, s.168, Beyrut, ts.

⁶ 5/Maide, 1.

⁷ Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, İhya-u U’lumi’d-Din, III, 129, Mısır, ts.

İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği "kardeşinle münâzara ve münâkaşa etme, onunla şakalaşma, cayacağı sözünü de verme"⁸ hadisinin şerhinde Mübârekfûrî şunları söyler: "Sözünü yerine getirmek için özür hariç tam bir kararlılık gerekir. Şayet kişi, söz verirken yerine getirmeyi değil de caymayı azmediyorsa bu nifaktır"⁹.

Söz verip elinde olmayan sebeple yerine getirememeye mâzur görülmüştür. Zira Zeyd b. Erkâm'ın rivâyet ettiği hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurur: "Bir kimse, yerine getirmek niyetinde olduğu halde kardeşine söz verip de sözünü tutamaz ve söz verdiği zamanda ve yerde bulunamazsa ona günah yoktur."¹⁰

Ahde vefâ müslümanın vasıflarından¹¹ ve asıl iyilik (el-Birr) tendir.¹² Büyük mükâfaata¹³ ve Allah'ın sevgisine kavuşmanın bir vesilesidir¹⁴.

Ahde vefâsızlık, hâinliktir. Hâini ise Allah sevmez.¹⁵ Ayrıca söz verdikten sonra ahdi bozanlara lânet vardır.¹⁶ Sözünden caymak şeytanın sıfatıdır¹⁷, nifak alâmetidir¹⁸. Nifak hadisindeki hasletler insanları bunlardan sakındırmak için söylenmiştir¹⁹. Bu

⁸ Tirmizî, Birr ve Sıla, 58.

⁹ Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-Ârvezi, VI, 131.

¹⁰ Tirmizî, İmân, 14; Ebu Dâvûd, Edeb, 90.

¹¹ 70/Meâric, 32; 23/Mü'minûn, 8.

¹² 2/Bakara, 177.

¹³ 48/Fetih, 10.

¹⁴ 3/Al-i İmran, 76; İbn Arâbi'nin Ahkam Tefsirinde bile ahde vefâ ile ilgili hayat tecrübelerine yer verilip, konu müşahhaslaştırılmıştır. Bkz. İbn Arabî III, 1111.

¹⁵ 8/Enfal, 58.

¹⁶ 13/Rad, 25.

¹⁷ 14/İbrahim, 22.

¹⁸ Buhârî, İmân, 24; Müslim, İmân, 106; Tirmizî, İmân, 14; Ebu Dâvûd, Sünen 16; Nesâî, İman, 20; Ahmed b. Hanbel, II, 357, 397.

¹⁹ Kastalânî, İrşad, V, 242.

nifaktan korkan Abdullah b. Ömer ölüm döşeginde münafıklığın alâmetlerinden biriyle Allah'a kavuşmayı istemediğinin sebebini şöyle belirtir. "Daha önce kızıma talip olan falancaya yarım bir söz vermiştim. Şahit olun! Kızımı ona verdim."²⁰ Ahde vefâsızlık fitne sebebidir²¹. Hatta kıyamet alâmetlerinden biri olarak görülür²². Hadislerde vefâsızza beddua edilmiştir²³. Yine ahlâken zulüm sayılmış, ahde vefâsızlık alışkanlık haline getirilirse kişinin haysiyet ve itibarını düşürüp perişan edeceğine dikkat çekilmiştir²⁴.

Ahdini bozan kimseyi Allah Nahl suresi 91. ayette bir teşbihle şöyle anlatır. "İpliğini iyice eğirip katladıktan sonra, söküp bozan kadın gibi olmayın." Bu ayetin tefsirinde Taberî (310/922), Katâde (118/736)'nin şu görüşüne yer verir. "Örgüsünü iyice katlayıp ördükten sonra tekrar söken kadını duyduğunuzda mutlaka, bu kadın ne kadar ahmakmış" dersiniz. İşte bu ahdini bozan için Allah'ın verdiği bir misaldir²⁵.

Söz verirken "İnşâallah" demenin gerekli olduğu ayette şöyle bildirilmiştir. "Sakın bir şey için "ben bunu yarın yapacağım" deme! ancak "Allah dilerse" (İnşâallah) yapacağım de."²⁶ İbn Mesud'un "İnşâallah demeden hiç bir va'dde bulunmadığını Tirmizî şârihi Mubârekfûrî belirtmiştir²⁷. Zaten ahlâk ilminde meşhur pek çok âlim söz verirken "inşâallah" demenin iyi olacağını hatırlatmıştır²⁸.

Netice olarak ahdine vefâ gösterenin övgüye ve şükre müstehak olduğunda, ahdine vefâsızın ise zemmedildiğinde ittifak vardır. Her ümmet tarafından va'dinde

²⁰ Gazâlî, İhya, III, 129.

²¹ Ebu Dâvûd, Melâhim, 17; İbn Mâce, Fiten, 10.

²² İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, VI, 416.

²³ Bkz. Buhârî, İ'tisam, 5; Cizye, 17; Suyûtî, el-Câmiu's-Sağir, II, 350.

²⁴ Ahmed Rifat, Tasvir-i Ahlâk, s.128.

²⁵ Taberî, Muhtasar Tefsiri't-Taberî, I, 463.

²⁶ 18/Ketf, 23-24.

²⁷ Mubârekfûrî, Tuhfetü'l-Ahvezi, VI, 131.

²⁸ Gazâlî, İhya, III, 129; Kınalı Zâde Ali, Ahlâk-ı Alâi, s.266; Ahmed Rifat, Tasvir-i Ahlâk, s.365.

durmayan yerilmiştir²⁹. Vefâsızlık büyük günahlardandır³⁰. Aynı zamanda rezilettir³¹. Kurtubî (671/1272)'nin şu değerlendirmesi çok dikkat çekicidir. “Allah Teâlâ va’ dinde duran ve nezrini yerine getireni övmüştür. Bu övgü, medh ve senâ olarak ahdinde duran için kâfidir. Ahdine vefâsızlık göstereni zemetmesi, o insan için kötülük olarak yeter.”³²

Görülüyor ki, ahlâken çirkin olan bu hareketin fikhî boyutu da önem kazanmaktadır. Böylece fikhî cephesini de ele alıp incelemek konunun netleşmesi açısından yerinde olacaktır.

B- HUKÛKÎ (FİKHÎ) HÛKÛMLER

Fıkıh, Arapça bir kelime olup bilmek, anlamak, keskin ve derin anlayış manalarına gelir³³. Terim olarak, şer’i-amelî hükümleri tafsili (ayrıntılı) delillerine dayanarak bilmektir. İlim olarak fıkıh usûlü ve fıkıh diye ikiye ayrılır. Fıkıh usûlü, “Fikhî hükümleri çıkarmaya ulaştıran kaideleri bilme” diye tarif edilir. Fıkıh ise bu kaidelere bağlı kalınarak hükümlerin çıkarılmasıdır³⁴.

Ahde vefanın hükümlerinin kaynakları da elbette birinci derecede ayetler sonra da hadislerdir. Bizim burada yapacağımız çıkarılmış hükümleri ortaya koymaktır. Bunu yaparken meşhur ahkâm tefsirlerine ve hadis şerhlerine başvurduk.

Ahde vefâ, bir bakıma söz vermek olduğuna göre nezir ve yeminle münasebeti bulunmaktadır. Bu bakımdan ahde vefânın nezir ve yeminle olan münasebetine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

²⁹ Aynî, Umdetü’l-Kâri, XV, 97.

³⁰ Abdurrahman İbrahim, Dr. Ahmed, el-Fedâilu’l-Hulkyye fi’l-İslâm, s.224.

³¹ Mahmasârî, Dr. Subhî, ed-Deâimu’l-Hulkyye, s.193.

³² Kurtubî, Ahkâm, XI, 116.

³³ Rağîb el-İsfehânî, Müfredat, 577; Muhammed Ebu Zehra, Usulu’l-Fikh, s.6, by., ts.

³⁴ Muhammed Ebu Zehra, Usulu’l-Fikh, s.6-7.

1- Ahde Vefânın Nezir ve Yeminle Münâsebeti

Nezirin, adamak anlamına geldiğini birinci bölümde zikretmiştik. Nezir yaparak kul, kendine gerekli olmayanı Rabbine karşı gerekli hale getirir. Va'dde ise yine kendine gerekli olmayanı söyleyerek veya ahdederek yapılması gerekli hale getirir. Dikkat edilirse nezir ve va'd, kişinin üzerine gerekli olmayanı gerekli hale getirmede birleşiyor. Zira bir şeyi yapmayı adamak bir bakıma söz vermek, ahdetmek anlamına gelmektedir. Fakat ahdetmek nezirden daha kapsamlı bir terim olmaktadır.

İbn Arâbî (548/1148) bu iki terimin girift olduğuna dikkat çekmiş ve konuyu şöylece ele almıştır: “Allah’a yaklaşmak maksadıyla nezir yapılır, va'dde bulunulursa, mesela; ***“Allah için bir gün oruç tutacağım, şu kadar sadaka vereceğim veya namaz kılacağım”*** derse buna uyması ve vefâ göstermesi icmâ ile sabittir. Nezir şarta bağlı mübah bir konuda ise, mesela kişi ***“kayıbım bulunursa şu kadar sadaka vereceğim”*** derse bunda alimlerin ihtilafı vardır. İmam Malik, Ebu Hanife buna vefâ gerekir derken, İmam Şâfi'nin bir kavline göre ona vefâ göstermesi gerekmez. Fakat Saf suresi üçüncü ayetinin umûma delâleti, hangi suretle olursa olsun yapamayacağı şeyi söylemeyi zemmeder³⁵.

Dolayısıyla nezir hakikatte bir va'ddir. Şartını yerine getirmek ise vaciptir³⁶.

Yeminlerin va'dle olan münasebetine gelince, istikbale matuf yapılan yeminlerde verilen sözde durmak Allah'ın şahit tutulması bakımından ahde vefâ ile alakası vardır. “Yemin edenin onun gereğine uyması gerekir. Uymazsa keffâret gerekir. Fakat ahitte uyulmayınca keffâret gerekmez.”³⁷ Yine İbn Arâbî, Yahya b. Said'din “Yemin ahitlerdendir” dediğini nakleder³⁸.

³⁵ İbn Arâbî, Ebu Bekir, Muhammed b. Abdullah, Ahkâmü'l-Kur'an (tah: Ali Muhammed Becâvî) IV, 1799, Kahire ts.

³⁶ Abdullah b. Süleyman b. Menî", Bahsün fi'l va'di, Mecelletü'l-Buhûsü'l-İslâmiyye, s.153, S. 36, Riyad 1413.

³⁷ İbn Arâbî, Ahkâm, III, 1174.

³⁸ A.g.e., aynı yer.

Ahd, yemin ve nezir terimlerinin, “*va’detmek*”te örtüştükleri ama ahdin hem nezirden hem de yeminden daha kapsamlı bir terim olduğu görülmektedir.

2- Ahde Vefâ İle İlgili Hükümler

Alimler, ahde vefâ ve va’dini yerine getirmekle ilgili ayet ve hadisleri ele alarak incelemişler, bir kısmı “vucûb ifade” eder derken, bir kısmı bazı şartları da öngörerek değişik görüşler serdetmişlerdir.

Emin Şenkîti (1973), *Advâu’l-Beyân* isimli tefsirinde alimlerin bu görüşünü üçe ayırmıştır.

a) Mutlak olarak ahde vefâ gerekir.

b) Mutlak olarak gerekmez.

c) Va’dle kişi zor duruma düşürülüyor veya çıkmaza sokuluyorsa vefâ gerekir.

Böyle bir durum söz konusu değilse gerekmez³⁹.

Biz de bu tasniften hareketle üç görüşü incelemeye çalışacağız.

a) Mutlak olarak ahde vefâ gerekir.

Bu görüşteki alimlerin delillerini şöylece sıralayabiliriz:

Mâide suresinin birinci ayetinde “Ey inananlar yaptığınız akitleri yerine getirin” buyurulmaktadır. Ayetteki “ukûd” kelimesinin “akit” manasına geldiğini pek çok sahâbe ve tabiin söylemiştir. Mesela İbn Abbas, Mücahid, Rebî, Dahhâk, Süddî, Sevrî bu görüştedir⁴⁰. Cessas (370/980), “Abdullah b. Ubeyde’nin akdin altı çeşidi vardır” dediğini nakleder. Bunları şöyle sıralar: “Yemin akdî, nikah akdî, satış akdî, pakt akdî ve ahit”. Bu akitlerin tamamı vefâyı gerektirir. Allah bu ayetle, yapılan akitlere vefânın lüzumunu emreder. Hatta bu akitler ehl-i akd ve ehl-i harb ile dahi olsa⁴¹.

³⁹ Emin Şenkîti, *Advâu’l-Beyân*, III, 438, Beyrut, 1995.

⁴⁰ Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü’l-Kur’an* (tah: Muhammed sâdık Gamahâvî) III, 283, Kahire, ts.

⁴¹ Cessas, *Ahkâm*, III, 280.

Bu görüşte olanların diğer delilleri Kur'an-ı Kerim'den şu ayetlerdir. "Ahdi de yerine getir. Çünkü insan ahdinden sorulacaktır."⁴² Ayetteki "mes'ûlâ" kelimesini İbn Atiyye (546/1151), "vefâ mı etti, yoksa caydı mı diye sorulur" şeklinde izâh eder⁴³. "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin."⁴⁴ "Kitapta İsmail'i de an, çünkü O sözünde duran (tarafımızdan) gönderilmiş bir peygamberdir"⁴⁵. Kurtubî (671/1272), bu ayetin de ahde vefâ göstermenin vucûbunu gösteren delillerden olduğunu zikreder⁴⁶. "Ey iman edenler, niçin yapamayacağınız şeyi söylüyorsunuz?"⁴⁷ Bu ayeti Taberî (310/922), "Ey Allah ve Rasûlünü tasdik edenler, amelinizle tasdik etmediğiniz bir şeyi niçin söylüyorsunuz? Oysa yaptığınız işler söylediğiniz sözlere ters düşmektedir."⁴⁸ şeklinde yorumlar. Ayrıca Saf suresinin üçüncü ayetinde "yapamayacağınız şeyi söylemek Allah katında en sevilmeyen bir iştir" buyurulmaktadır. Bu ayetle ilgili olarak Cessas şöyle bir açıklama getirir. "Günah olmayan bir konuda kişi, Allah'a yakın olmak maksadıyla bir ibadeti kendine şart koşar veya uyulması gerekli bir akdi kendine vacip kılarırsa bunlara uyması gerekir. Yapmadığı halde kendisine böyle şeyleri vacip kılanı Allah zemmetmiştir. Şayet ma'siyet hakkında bir söz verme varsa buna uymak, yerine getirmek gerekmez. Nitekim hadislerden ma'siyette (günah olan şeyde) nezr olmadığını biliyoruz"⁴⁹. İnsanlara karşı ahdedilen bir konu varsa buna göre davranmak gerekir. Böyle bir va'd mübahtır. Evlâ olan da mümkün olduğu kadar onu yerine getirmektir⁵⁰.

⁴² 17/İsrâ, 34.

⁴³ İbn Atiyye, el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz (tah. Komisyon) XX, 291, By., 1987.

⁴⁴ 16/Nahl, 91.

⁴⁵ 19/Meryem, 54.

⁴⁶ Kurtubî, Ahkâm, XI, 116.

⁴⁷ 61/Saf, 2.

⁴⁸ Taberî, Muhtasar Tefsîru't-Taberî, II, 444.

⁴⁹ Müslim, Nezr, 8, 9, 10; Tirmizî, Nuzûr, 1; Ebu Dâvûd, İmân, 12, 19; İbn Mâce, Keffâret, 16; Nesâî, Eymân Ve'n-Nezr, 41.

⁵⁰ Cessas, Ahkâm, V, 334.

Yine bu ayetin, ahde vefâsızlığın haramlığının şiddetini gösterdiğini Mekke Temyiz Mahkemesi kadısı Abdullah b. Süleyman b. Müm' de belirtir⁵¹.

Bu ayetle ilgili gerekli açıklamaları yaptıktan sonra Malikî Ulemâsından İbn Arâbî “bizim katımızda sahih olan özür hariç her hâlûkarda va’dedilince ona vefâ göstermek vaciptir” der⁵².

Konunun ahkam yönüyle ilgili hadisler ise şunlardır:

a) Münâfıklığın alâmeti üçtür hadisi⁵³ ile “kimde dört haslet bulunursa halis münâfik olur”⁵⁴ hadisidir. Her iki hadiste ortak payda “söz verince sözünden cayma”dır.

b) Buhârî, şehâdet kitabının “va’dine vefâ edip yerine getirilmesini emreden kimse babında” “Kûfe kadısı İbnu’l-Eşva’, va’din infâz edilmesi ile hükmetti de kendisi bu hükmünün Semure’den olduğunu söyledi, diyerek şöyle devam eder. “Ben İshak b. İbrahim’i gördüm. O İbn Eşva’ın Semure’den rivâyet ettiği hadisi ile va’din infâzının vucûbuna hüccet getiriyordu”⁵⁵.

c) Ebu Süfyân hadisi diye meşhur hadiste, Ebu Süfyan Hirakly’nin “O size ne emrediyor?” sorusuna verdiği cevapda: O bizlere şirk koşmaksızın yalnız Allah’a ibadeti emrediyor. Atalarımızın ibâdet ettikleri putlardan nehyediyor. Yine bize namaz kılmayı, sadaka vermeyi, iffetli olmayı, ahde vefâkârlığı, emaneti edâ etmeyi emrediyor” demesini Buhârî rivâyet eder⁵⁶.

⁵¹ Abdullah b. Süleyman b. Muni’, Mecelletü Buhûsi’l-İslâmiyye, s.144.

⁵² İbn Arâbî, Ahkâm, IV, 1800.

⁵³ Buhârî, İmân, 24; Müslim, İmân, 106; Tirmizî, İmân, 14.

⁵⁴ Buhârî, İmân, 24; Cizye, 17; Müslim, 106.

⁵⁵ Buhârî, Şehâdet, 29.

⁵⁶ Buhârî, Cihad, 101, Cizye, 13, Vahy, 6.

İbn Hacer bu hadisin şerhinde İbn Battal'ın şu görüşüne yer verir. "Buhârî bununla gadrin her ümmet arasında çirkin ve kötülenmiş olduğuna, bunun peygamberlerin sıfatlarından olmadığına işaret etti."⁵⁷

d) Müslim'in rivâyet ettiği hadiste Hz. Peygamber bir orduya veya müfrezeeye komutan tayin ettiği zaman şöyle buyururdu: "... Gadr etmeyin, ölülerin burnunu, kulaklarını kesmeyin, çocukları öldürmeyin."

Nevevî hadisteki "*Gadr etmeyin*" ifadesiyle ahdi bozmanın haramlığına hükmetmiştir⁵⁸.

e) "Ahde vefâsız için bayrak dikilir" hadisinde⁶⁰ "bayrak dikilir" cümlesinden maksat, ahde vefâsızlığın haramlığının çirkinliğini bildirmek içindir. Zira onun zararı diğer insanları da etkiler⁶¹.

f) Buhârî'nin tahrir ettiği ve Câbir hadisi diye meşhur hadis şöyledir: "Hz. Peygamber Cabir'e Bahreyn mallarından avuçlayıp vereceğine dair söz verir. Fakat bu mallar gelmeden vefât eder. Ebu Bekir zamanında bu mallar gelince, Ebu Bekir: "Her kime Rasûlullah'ın bir va'di varsa bana gelsin" diye ilân eder. Bu ilan üzerine Câbir, Hz. Peygamber'in kendisine verdiği sözü hatırlatır. Ebu Bekir de bu va'di yerine getirir."⁶² Bu hadis Ebu Bekir'in va'di yerine getirmedeki titizliğini, Hz. Peygamber'in üzerinde borç olarak kalan sözünü yerine getirmedeki gayretini gösterdiği için manîdardır.

⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VI, 413.

⁵⁸ Müslim, *Cihâd*, 3.

⁵⁹ Nevevî, XII, 37.

⁶⁰ Buhârî, *Cizye*, 22; *Edeb*, 99; Müslim, *Cihâd*, 10, 17.

⁶¹ Kastalânî, *İrşad*, V, 247.

⁶² Buhârî, *Şehâdet*, 29, *Cizye*, 4.

g) Müminin va'di vacib olan bir haktır.⁶³ "Söz vermek borçtur."⁶⁴ "Söz vermek bir nevi yerine getirilmesi gereken bir boçtur. Söz verip sözünde durmayana yazıklar olsun."⁶⁵ Hadisi şerifleri de vucub ifade eden hadisler olarak değerlendirilmiştir.

h) Müslim, Cihâd ve Siyer adlı kitabında "ahde vefâsızlık ve hıyânet etmenin haram kılınması" isimli bir bab başlığı açmıştır.⁶⁶

Görülüyor ki bu görüşü destekleyen pek çok ayet ve hadis bulunmaktadır. Bu başlığımızı Mehmet Vehbî'nin şu sözleriyle bitirmek yerinde olacaktır. "Velhasıl insanın gerek Allah'a gerek Rasûlüne olan imânını, verdiği ahdini ve yaptığı mukaveleyi muhâfaza etmesi vaciptir. Binâenaleyh bunun hılâfına hareket maddî ve manevî zararları mûcip olduğu gibi, insanî meziyetlere de aykırıdır."⁶⁷

b) Mutlak olarak gerekmez.

Bu görüşte olanlar ahde vefâya, bazı şartlarla ve özel durumlarla yaklaşmakta ve hüküm vermekteler. Bu konuya yaklaşım şekli örneklerle de müşahhaslaştırılmaktadır.

Borçlu bir kişi va'dde bulunsa ve iflâs etse, alacaklı olanlarla va'd olunanlar aynı kefeye konulamaz, ikisi emsal teşkil etmez. Va'di, va'detmeksizin aldığı borçları gibi değildir. Bu konuda icma vardır. Bunu İbn Abdi'l-Berr (463/1070)'den Kurtubî nakleder.⁶⁸ Şenkîti de tefsirinde bu görüşe yer verir.⁶⁹

⁶³ Suyûtî, Camiu's-Sağır, II, 571.

⁶⁴ A.g.e., II, 350.

⁶⁵ A.g.e., II, 350.

⁶⁶ Müslim, Cihâd, 98.

⁶⁷ Mehmet Vehbî, Ahkâm-ı Kur'aniyye, s.430, İst. 1971.

⁶⁸ Kurtubî, Ahkâm, XI, 115.

⁶⁹ Şenkîti, Advâu'l-Beyân, III, 439.

Yine İmam Mâlik'e göre, bir kişi diğerinden kendisine hibede bulunmasını istese, o da evet deyip bunu kabul etse, sonradan bu hibeyi yapamayacağı açığa çıksa bunu hibe etmesi gerekmez⁷⁰.

Ebu Hanife, Şâfi, Evzâî, kişinin hibe konusundaki va'dini yerine getirmeme durumunda birşey gerekmeceği görüşündedirler. Çünkü hibe ele geçmeyen menfâatten ibarettir⁷¹. Ariye konusunda da durum böyledir. Çünkü malı birisine ariyet olarak veren kimse istediği zaman malını geri alabilir. Ariyeler dışında ele geçmemiş hibeler de böyledir. Dolayısıyla hibe edeceğine söz veren kimsenin sözünden cayma hakkı vardır⁷². Fakat bu mekruh görülmüştür⁷³.

c) Va'diyle başkasını zor duruma düşürüyor ve çıkmaza sokuyorsa vefâ gerekir, yoksa gerekmez.

Yine bu da şarta bağlı bir durumdur. Şart şöyledir: "Bir kişi va'diyle diğerini zor durumda bırakıyorsa bunu yerine getirmesi gerekir." Mesela: Bir şahıs evlenemeyen birisine, evlen, derse o da "evlenirsem hanımına ödeyecek bir şeyim yok" diye cevap vermesine rağmen, "evlen, hanımına ödeyeceğin malı ben vereceğim" diyerek va'dederse, bu va'd üzerine evlenmeye kalkana diğeri verdiği sözü mutlaka yerine getirmelidir. Zira bu va'diyle başkasını zor duruma sokmaktadır.⁷⁴ Şayet zor durumda bırakmıyorsa bu halde va'dini yerine getirmeyebilir. Ama va'diyle bir şahsı sıkıntıya sokup, zarara uğratacağı söz konusu ise mutlaka va'dini yapmalıdır. Zira bu, müslüman için uygun bir davranış değildir. Çünkü hadiste "Zarar verme de yoktur. Zarara uğrama da yoktur"⁷⁵ buyurulmaktadır⁷⁶.

⁷⁰ Kurtubî, Ahkâm, XI, 116.

⁷¹ A.g.e., XI, 116; Bilmen, Ömer Nasuhî, Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, IV, 262.

⁷² Kurtubî, Ahkâm, XI, 116; Ariyet: Bir maldaki menfâatin bedelsiz olarak başkasına temlik edilmesidir. (Bkz. Vehbe Zuhayli el-Fihri'l-İslâmi ve Edilletih (ter. Komisyon) VI, 196, İstanbul, 1994.

⁷³ Bilmen, Ömer Nasuhî, Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, IV, 200.

⁷⁴ Şenkîti, Advâu'l-Beyân, III, 438.

⁷⁵ İbn Mâce, Ahkâm, 17, Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 327; Suyûti, el-Camiu's-Sagîr, II, 585.

⁷⁶ Şenkîti, Advâu'l-Beyân, III, 439.

Konuyla ilgili ayet, hadis ve alimlerin görüşlerini ele alıp inceleyen Emin Şenkîti şöyle bir değerlendirme yapar. “Va’dedip caymak nifak alâmeti olduğu için ve *“yapamayacağınız şeyi söylemek Allah’ın yanında en sevilmeyen bir şeydir”*⁷⁷ ayetinin zahirine uymadığından caiz değildir. Va’deden kişi va’dini uygulamazsa aleyhine hükmedilemez. Ona cebir etmek de gerekmez. Fakat va’dini yerine getirmekle emrolunur. Zira alimlerin çoğu bu kanâattedir. Çünkü va’deden güzellikle, iyilikle va’deder.”⁷⁸

Niyeti ahdini yerine getirmek iken yerine getiremeyen kişi tam olarak mes’ûliyetten uzaktır denemez. Belki ahlâken, diyâneten mes’ûliyetten uzak olabilir⁷⁹. Fakat bu suretle diğer insanlara verdiği büyük miktarlarda bile olabilecek zararlar onun üzerinden düşmez⁸⁰. İktisâdi, ticârî, ictimâî sahalarda ahde vefâ aynı zamanda kanûnî bir gerekliliktir. İşte bu konularda va’deinde durmamak şer’î cezayı gerektirir. Bu durumlarda ahlâkın rolü ikinci plândadır. Ahdinde durmayan kanunun öngördüğü cezayı öder. Zira bu diğer tarafa zulümdür. Fakat başkalarına malla veya taahhütsüz olarak bir şeyi yapmayı ister de yapamazsa, yapmaya zorlanamaz. Zira bunları yapmak fazilettir. İşte bu durumlardan birincisinde ahdi yerine getirmek vacip, caymak suç ve cürüm; ikincisinde fazilet ve mendup, yerine getirmemek ise rezilettir⁸¹.

İslâm Konferansı Teşkilatı’na bağlı fıkıh heyeti uzman ve üyelerinin 1988 yılının nisan ayında Kuveyt’te yayınladıkları sonuç bildirgesindeki kararlarından biri de ahde vefâ ile ilgilidir. Bu kararda şöyle denilmektedir. “Özürsüz memur veya amir ferd olarak va’dederse bunu yerine getirmek diyâneten gereklidir. Ama va’din neticesinde ona bağlı olarak bir külfet ortaya çıkıyorsa bunun kazası (mahkemesi) gerekir. Bu durumda ya va’d edilen şey uygulanır, söz yerine getirilir,

⁷⁷ 61/Saf, 3.

⁷⁸ Şenkîti, Advâu’l-Beyân, III, 441.

⁷⁹ Ebu Dâvûd, Edeb, 90.

⁸⁰ Dr. Ahmed Abdurrahman İbrâhim, el-fedâilu’l-Hulkryye fi’l-İslâm, s.229.

⁸¹ A.g.e., s.225-226.

ya da özürsüz olarak va'de uyulmadığından onun yerine meydana gelen zarar karşılanır⁸².

3- VERİLEN SÖZÜ BOZMAK

Müslüman için, her kiminle olursa olsun bir akit söz konusu ise onu habersiz nakzetmesi, bozması hıyânet olacağından uygun bir davranış değildir. Böyle bir akitten kurtulmanın üç yolu vardır. Bu yollar şöyle sıralanır:

- a) Müddet ile sınırlı ise bu müddeti beklemek,
- b) İstenildiği zaman feshedileceği şartlarda olmalı,
- c) Gizli bir hıyânet tehlikesi⁸³.

Bu tasnife bağlı kalarak konuyu biraz açmak yerinde olacaktır.

- a) Müddet ile sınırlı ise bu müddeti beklemek.

Bu müddete riâyet etmeyi başta Allah Teâlâ istemektedir. Nitekim O şöyle buyurur: “Ancak antlaşma yaptığımız müşriklerden (şartlara tam riâyet eden ve antlaşma şartlarından) hiç bir şeyi size eksik bırakmayan ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanların andlaşmalarını, kendilerine tanıdığımız süreye kadar tamamlayın. Çünkü Allah (azâbından) korunanları sever.”⁸⁴ Ayrıca müddeti beklemeyi isteyen hadisler de mevcuttur⁸⁵.

- b) İstenildiği zaman feshedileceği şartlarda olmalı.

Daha antlaşma yapılırken ihtiyaç duyuluyor veya hissediliyorsa böyle bir şart koşulabilir. Zamanı gelince de bu şarta uyulup antlaşmanın feshine gidilebilir.

- c) Gizli bir hıyânet tehlikesi.

⁸² Mecelletü'l-Buhûsî'l-İslâmiyye, S . 36, s.157, Riyad, 1413.

⁸³ Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, III, 2448.

⁸⁴ 9/Tevbe, 4.

⁸⁵ Tirmizî, Siyer, 26; Ebu Dâvûd, Vitir, 2; Cihad, 164; Nesâi, Safât, 6.

Antlaşmaya devam ederken karşı taraftan gizli bir hıyânet sezilirse derhal antlaşma nihayete erer. Nitekim Enfâl suresi 58. ayetinde Allah, antlaşmaya hainlikten korkulursa, feshedilmesini istemektedir.

Hıyânetten korkulunca ahdi, antlaşmayı bozmak nasıl caiz olabilir? Zira korku zandır. O yakînî bilgi değildir. Zannî bir bilgi ile yakînî olan antlaşma nasıl iptal edilir? denilirse buna iki şekilde cevap verilir.

1- Ayetteki “Havf” yakîn manasınadır. Nitekim “Reca” kelimesinin Nuh suresi 13. ayette ilim manasına geldiği gibi.

2- Hıyânetin izleri, alâmetleri ortaya çıkınca onun delilleri, işaretleri sübut bulur. İşte bu zamanda ahdi nebz etmek, atmak vacip olur. Belânın başa gelmemesi için zaruretten dolayı zanla yakînî iskâtı caiz olur⁸⁶. Yine aynı durumda Kurtubî de ahdi bozmanın gerekliliğini ifade eder⁸⁷.

Yukarıda zikri geçen esaslara ilaveten *antlaşmanın şartları Kur'ana uygun olmalıdır*. Muhâlif bir durum zuhûr ederse bu antlaşma sona erer, düşer. Zira Allah “Hayrı işleyiniz, umulur ki, kurtuluşa erersiniz” buyurmaktadır⁸⁸. Ahde vefâ ise hayır olan işlerdendir. O halde vefâ Allah tarafından övülen hayır işler üzerinde olmalıdır⁸⁹.

Yeminle bile olsa mâsiyet yani günah işlemek üzere verilen sözü yerine getirmek caiz değildir. Derhal kişi bundan dönmeli ve yemininin keffâretini vermelidir⁹⁰.

Ayrıca düşmana karşı çarpışmamak üzere söz verenler bu sözlerinden dönebilirler. Cihadı terketmek için verilen bir sözü tutmak vacip değildir. Hanefî ve

⁸⁶ İbn Arâbî, Ahkâm, II, 872.

⁸⁷ Kurtubî, Ahkâm, VIII, 63, 69.

⁸⁸ 22/Hacc, 77.

⁸⁹ İbn Arâbî, Ahkâm, II, 527.

⁹⁰ Cessas, Ahkâm, III, 288.

Şâfi'ye göre böyle bir söz tutulmaz. Esir imkân bulursa kaçar. İmam Malik'e göre, esir sözünde durur, kaçmaz⁹¹.

Antlaşmaları bozanlar yerilmiş⁹². Ri. âyet etmeyenlere karşı müslümanların gerekli tavırı takınmaları ve tedbiri almaları istenmiştir. Nitekim Tevbe suresi 12. ayette bu durum şöyle ifade edilir. "Eğer antlaşma yaptıktan sonra antlarını bozar ve dininize dil uzatır ve ta'n ederlerse, o küfür önderleriyle hemen savaşın..." Burada savaş iki şarta bağlanıyor. Bunlar da ahdi bozmak ve dine ta'n etmektir. Ayrıca dine ta'n, ahdi bozmaktır. Şayet ahd ve zimmet ehli ahdi bozarlarsa harbî muamelesi yapılır.⁹³ Buhârî, Kitabu'l-Megâzi'sinde "Hayber Gazvesi babında" konuyla ilgili hadisleri tahrir etmiştir. Ayrıca bu esasla ilgili değişik pek çok hadis de mevcuttur⁹⁴.

Netice olarak diyebiliriz ki:

1- Birçok ayette ahde vefâ edilmesi istenmiş, vefâsızlık yerilmiş, hadisler de ise bu durum çok geniş olarak izah edilmiştir. Dolayısıyla pek çok alim ahde vefâ göstermenin vucûbuna kanâat getirmiştir. Hatta ahkâm ayetleri katogorisinde konumuzla ilgili ayetler ele alınıp işlenmiştir.

2- Ahde vefâ peygamberlerin sıfatlarından olup, Allah bu vasıfla bir kısım peygamberini övmüştür.

3- Ahlâken ahde vefâ fazilet, vefâsızlık ise rezilettir.

4- Her millet ve ümmetin katında gadr (vefâsızlık) mezmum ve çirkin görülmüştür.

5- Antlaşmalara uyulmalıdır. Ama hıyânet sezilirse antlaşma derhal iptal edilip tedbir alınmalıdır.

⁹¹ Nevevî, XII, 144.

⁹² 9/Tevbe, 7; Enfâl, 56.

⁹³ İbn Arâbî, Ahkâm, II, 900; Cessas, Ahkam, 275.

⁹⁴ Bkz. Müslim, Cihâd, 61, 62; Ebu Dâvûd, Haraç, 22, 23, 24.

6- Verilen söz yeminle de tekid edilse günah işleme ve haramla ilgili ise bundan cayılmalı, keffâret verilmelidir.

7- Kişi elinde olmayan sebeplerden dolayı verdiği sözü yerine getiremiyorsa bunda diyâneten bir günah yoktur. Fakat bu sözüyle karşı tarafı zarara uğratiyorsa bunun mahkemesi yapılır.

8- Önceden verdiği sözü yerine getiremeyeceği ya da gecikeceği ortaya çıkarsa, hemen telefon, fax gibi iletişim araçlarıyla haber verilmelidir.

SONUÇ

İslâm'ın ortaya koyduğu temel ilkelerden biri de ahde vefâdır. Kütüb-i Sitte çerçevesinde ele aldığımız bu çalışmamız sonucunda gördük ki, ahde vefâ insan hayatının her safhasını ilgilendirmektedir.

Her şeyden önce ahde vefâ toplumun sulh ve selâmet içinde yaşamasının temel niteliklerinden biridir. Hatta dünya barışının devamını birinci derecede ilgilendiren en önemli esaslardandır. Zira toplum açısından bakıldığında çıkan bunalım ve sürtüşmelerin temelinde ahde vefâsızlık yatmaktadır. Bu nedenle sebepsiz yere antlaşmalara uymamak veya bozmak açık bir ihânet kabul edilmektedir.

Şüphesiz ki hem Allah Teâlâ hem de Hz. Peygamber ahde vefâlı olmayı istemiş ve teşviklerde bulunmuşlardır. Bir çok ayette ahde vefâlı olma peygamberlerin ve müminlerin vasfı, İslâmi kimliğin en önemli unsurlarından olduğu vurgulanmaktadır. Bu arada Allah vefâsızlığı yasaklarken bu vasfı üzerinde bulunduranları nasipsizlik, fesatlık, bozgunculuk ve döneklilikle nitelemiş, gadrin çirkinliğine dikkat çekmiştir. Cahiliye döneminde Arapların her ne kadar vefâ ile mümeyyiz oldukları söylene de kabileciliğin dar kalıpları arasında sadece menfaate dayalı olan bir vefâkârlık göze çarpmaktadır. Risâletten sonra bu erdemi İslâm'ın tevhîdî çizgide ele alıp geliştirerek mükemmel ve ideal seviyeye getirdiğini görmekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber hayatı boyunca beşerî ve siyasî münâsebetlerinde daima sözünde durarak ahde vefânın en güzel örneğini göstermiş, hatta çocuğa dahi verilen sözün tutulmasını istemiştir. Yine Rasûl-i Ekrem müslüman olmayan zimmet ehli ile olan münasebetlerinde onlara verilen emanlara vefânın gereği olarak can, mal, din, vicdan ve teşebbüs hürriyeti vermiş ve bunları geliştiren ve koruyan tedbirler almıştır. Bunun neticesinde müslümanların yaşadığı bir çok beldede cami, kilise, havra üçgenine rastlamaktayız. Tüm bu haklar verilirken zimmet ehlinde sadece yaptıkları antlaşmalara bağlı kalmaları ve onu bozmamaları istenmiştir.

Bu konuda zikredilen pek çok hadis, verdiği sözü tutmayan emânete hıyanet eden ve bunları alışkanlık haline getiren kişilerin her hâlükârda nifakla iç içe olduğunu

vurgular. Ayrıca emânetleri hafife alanlara veya yerine getirmeyenlere merhamet çağlayan Hz. Peygamber beddua ve lanet etme durumunda kalmıştır. Hatta vefâsız için kıyâmette bayrak dikileceğini ifade eden hadislerden hareketle devlete, millete karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyenlerin teşhiri, sosyal-psikoloji açısından caydırıcı bir tedbir olacağını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber'in eğitim ve terbiyesinden geçmiş, Kur'an-ı Kerim'de bile değişik vasıflardan dolayı övülmüş olan Ashâb-ı Kiram'ın da ahde vefâ konusunda titiz davrandıklarını ve hayatlarında vefâkârlığın hakim olduğuna dair pek çok örnek vardır. Şunu da hemen belirtelim ki, beşer olmaları münasebetiyle siyasî hâdiseler karşısında aralarında bir takım ihtilaflar çıkmıştır. Böyle durumlarda birbirlerini az da olsa vefâsızlıkla suçladıkları olmuştur. Ashâb'ın bu tip ferdî ve basit denebilecek hareketlerini Hadis Usûlü bilginleri dikkate almamış ve İslâm'ı kabul etmede, yayılmasında ilkler olmaları, meşakkât ve milnetlere katlanmaları sebebiyle adâletleri konusunda ittifak etmişlerdir. Cerh ve Ta'dil ilminde raviler adâlet bakımından değerlendirilirken ahde vefâlı olmasına da bakılmış ve vefâsızlık ravinin adâletini zedeleyen bir durum olarak değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan ahlâken de ahde vefâ gösteren kişi, övgü ve teşekkür müstehak olmasında, gadredenine ise zamm edilmesinde ittifak vardır. Ahlakî boyutunun yanında konu hukûkî açıdan da incelenince bazı hükümleri ihtiva ettiği görülmektedir. Bu arada ifade edelim ki pek çok alim, ahde vefâ göstermenin vacip olduğu kanaatinde dir.

Kişi elinde olmayan sebeplerden dolayı verdiği sözü yerine getiremiyorsa bunda diyâneten günah yoktur. Ancak bu va'diyle karşı tarafı zarara uğratiyorsa bunun mahkemesi gerekir.

Günümüzde bu tür hukûkî sonuçlara muhatap olmamak için verilen randevüye gelememe ya da gecikme gibi bir durum ortaya çıktığında hemen telefon, fax gibi iletişim araçlarıyla haber verilmelidir. Böylece muhatap ümitsizlik ve strese düşmekten, boş zaman harcamaktan korunmuş olur.

Ayrıca günah işleme ve haramla ilgili verilen söz yeminle pekiştirilse bile bu va'd yerine getirilmez, fakat yeminden dolayı keffâret gerekir.

İnsanlar altından kalkamayacağı ve üstesinden gelemeyeceği sözleri söylememeli ve yükümlülükleri yüklenmemelidir. Bilhassa kamu yönetiminde idareci bulunanlar söz ve va'dlerinde çok dikkatli davranmalıdır. Zira onların bu konudaki sözleri toplumun büyük bir kısmını ilgilendirmektedir. Aynı şekilde bu idarecilerden kaynaklanan gadrden dolayı doğacak zarar da bir çok kişiyi etkileyebilir.

Kısaca ahde vefâ, insan fıtratının gereği, ictimai hayatın vazgeçilmez unsuru, milletlerarası ilişkilerde barışın garantisi mahiyetinde İslâm'ın evrensel prensiplerinden biridir. Sadece müslümanların değil, bütün insanlığın emniyetinin teminatı; barış, sevgi ve ilerlemenin esaslarındandır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrahman İbrahim, Dr. Ahmed, el-Fedâilü'l-Hulkuyye fi'l-İslâm, Riyad, 1982.
- Accâc, Dr. Muhammed el-Hatib, Usûlü'l-Hadis Ulûmühû ve Mustalahuhû, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1409.
- Ahmed Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Ahmed Muhammed Şakir, el-Bai'sü'l-Hasis Şerh-u İhtisar-ı Ulûmi'l-Hadis li'l-Hafiz İbn Kesir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Ahmed Rifat, Tasvîr-i Ahlâk, (Baskıya haz: Hüseyin Algül), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts.
- Akseki, Ahmed Hamdi, Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı, Nur Yayınları, Ankara, ts.
- Atıyyetullah, Ahmed, el-Kâmûsü'l-İslâmî, Kahire, 1399.
- Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed (855/1451), Umdetü'l-Kârif Şerh-u Sahihi'l-Buhârî, İhya-u Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), Fütühu'l-Büldan, (Neşr: Dr. Sâlahuddin el-Müneccid) Kahire, 1956.
- el-Bekri, Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz el-Endülüsî (487/1097), Mu'cem-ü Me'sta'cem, (tah: Mustafa Saka), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, Hukukî İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (256/869), el-Câmiu's-Sahih, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Canan, Prof.Dr. İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988.

- el-Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi (370/980), Ahkâmu'l-Kur'an, (tah. Muhammed Sadık Gamahâvi), Daru'l-Mushaf, Kahire, ts.
- Cezerî, Abdurrahman, el-Mezâhibü'l-Erbea' (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Cürcânî Şerif Ali b. Muhammed, Kitabu't-Ta'rifât, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Çağatay, Dr. Neşet, İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara, 1963.
- Çelebi, Dr. Ahmed, et-Tarihu'l-İslâmî ve'l-Hadâratî'l-İslâmî, Mektebetü'n-Nahdatî'l-Mısriyye, Kahire, 1974.
- Çelik, Yrd. Doç. Dr. Ali, Hz. Peygamber'in Hadislerinde Fitne Kavramı, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996.
- Dârakutnî, Ali b. Ömer (385/995), es-Sünen, Beyrut, 1406.
- Dumlu, Dr. Ömer, Kur'an-ı Kerim'de Sâlah Meselesi, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1992.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. el-Eşa's (275/888), es-Sünen, Suriye, ts.
- Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî (430/1038) Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiya, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- el-Eş'ari, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail (330/941), Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (tah. Muhammed Muhyiddin Ahdülhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda-Beyrut, 1995.
- Fahrüddin Razî (604/1207), Mefâtihu'l-Gayb, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411.
- Faris b. Zekerîya (395/1004), Mu'cem-ü Mekâyisi'l-Lügâ, Mısır, 1391.
- el-Fîrûzabâdî, Muhammed b. Yakub (817/1414), Basâir-u Zevi't-Temyizi fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz (tah. Muhammed Ali Neccar), Beyrut, ts.
- el-Hakîm, en-Neysâbüri, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (405/1014) Kitab-u Ma'rifeti Ulumi'l-Hadis, (tah. es-Seyyid Mu'zim Hüseyin), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, 1397.

- Gazâlî, Muhammed b. Muhammed (505/1111), İhya-u Ulûmi'd-Din, Dâr-u İhya-i Kütübi'l-Arabî, Mısır, ts.
- Hattâbî, Ebu Süleyman el-Bûstî (388/988) Meâlimü's-Sünen, (tah: Muhammed Hamid el-Fikî) Kahire, ts.
- Meâlimu's-Sünen, (Sünen-i Ebî Dâvûd Beraberinde), Suriye, ts.
- Hamidullah, Muhammed, İslâm'da Devlet İdaresi, (Ter. Kemal Kuşcu) Nur Yayınları, Ankara, 1979.
- İslâm Peygamberi, (Çev. Salih Tuğ) İrfan Yayınları, İstanbul, 1980.
- Mecmua'tü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebeviyye ve'l-Hilâfeti'r-Râşide, Beyrut, 1403/1983.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekir b. Ali (463/1070) Kitabu'l-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988.
- el-İbşîhi, Şehabeddin, Muhammed b. Ahmed Ebi'l-Feth (850/1446), el-Müstedraf fi Külli Fennin Mütezraf, (tah. Dr. Müfit Muhammed), Beyrut, ts.
- İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib (546/1151) el-Muharriru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz (tah. Komisyon) By. 1987.
- İbn Arabî, Ebu Bekir Muhammed b. Abdillâh (543/1148) Ahkâmu'l-Kur'an, (tah. Ali Muhammed Becâvî) Dâr-u İhya-ı Kütübi'l-Arabî, Kahire, ts.
- İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (597/1200), Nüzhetü'l-A'yun'ün-Nevâzir fi İlmi'l-Vucûhi ve'n-Nezâir, (tah. Muhammed Abdülkerim er-Razî) Beyrut, 1404/1984.
- İbn Esir, Mecdüddin Ebi's-Saâdet el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, (606/1209), en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser, (tah. Tahir Ahmed ve Mahmud Muhammed) Mısır, ts.

- İbnü'l-Esir, İzzüddin Ali b. Ebu'l-Kerem (630/1232), el-Kâmil f't-Tarih (tah. Calus Johannes Tornberg) Beyrut, 1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali (852/1448), Fethu'l-Barî bi Şerh-i Sahihi'l-Buhârî, (tah: İbn Baz) Beyrut, 1414/1993.
-Lisânü'l-Mizan, Lübnan, 1406/1986.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik (218/833), Siratü'n-Nebeviyye (tah: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) Matbaatü'l-Mısriyye, Kahire, ts.
- İbnu'l-Kayyim, Ebu Abdillâh b. Ebi Bekir el-Cevziyye (751/1350) Ahkâm-ü Ehli'z-Zimme (tah. Subhi Salih) Beyrut, 1983.
- İbn Kesir, İmadüddin Ebi'l-Fida İsmail (774/1372), Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, el-Mektebetü'ş-Şa'bi, Beyrut, ts.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid (273/886), es-Sünen, Mısır, 1372/1952.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrim (711/1311), Lisanu'l-Arab, Beyrut, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed (230/884) et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Dâr-u Sadr, Beyrut, ts.
- İbnü's-Salah, Ebu Amr Osman b. Abdîrrahman eş-Şehrazûrî (643/1244) Ulûmü'l-Hadis (tah: Nureddin Itr) Dâru'l-Fikr, Şam, 1986.
-Mukaddimet-ü İbni's-Salah fi Ulûmi'l-Hadis, Mektebetü'l-Mütenebbi, Kahire, ts.
- İsmail, Dr. Yahya Ahmed, Mukaddemâtu'n-Nübüvveti ve I dadu'r-Rasûli mââ Mu'cizetihî ve Hasâisih, Mısır, ts.
- İzutsu, Prof. Dr. Toshihiko, Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar (ter. Selahattin Ayaz) İstanbul, ts.
- Kalkaşandî, Ahmed b. Ali (821/1418), Subhu'l-A şa fi Sinâ'tı'l-İnşâ, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1407/1987.

- Karaman, Doç. Dr. Hayrettin, Mukayeseli İslâm Hukuku, Nesil Yayınları, İstanbul, 1991.
- Kastalânî, Ebu'l-Abbas Şehâbüddin Ahmed b. Muhammed (923/1517), İrşâdü's-Sâri li Şerh-i Sahihî'l-Buhârî, Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arab, Beyrut, ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifin, Beyrut, 1414.
- el-Kettânî, Muhammed Abdülhay (1345/1927), et-Terâtübü'l-İdârîyye (ter. Dr. Ahmet Özel), İstanbul, 1991.
- Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî, (Baskıya haz: Hüseyin Algül) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts.
- Koçyiğit, Prof. Dr. Talat, Hadis İstılahları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.
- el-Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed el-Ensârî (671/1272) el-Câmiu' li-Ahkâmi'l-Kur'an (tah: Ebu İshak İbrahim), Mısır, 1372/1952.
- Leknevî, Muhammed Abdulhay (1304/1886), er-Refu' ve't-Tekmîl fi Cerhi ve't-Ta'dîl (tah: Abdülfettah Ebu Gudde), Matbuatu'l-İslâmî, Halep, ts.
- Mahmasanî, Dr. Subhi, ed-Dea'imü'l-Hulkıyyetü li'l-Kavanini's-Şer'iyye, Beyrut, 1979.
- Malik b. Enes (179/795), Muvatta, Beyrut, 1405/1984).
- Mehmed Vehbi, Ahkâm-ı Kur'aniyye, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1971.
- Mergınânî, Burhânüddin Ebu'l-Hasen (593/1196), el-Hidaye Şerh-i Bidâyeti'l-Mübtedi, Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul.
- Mevlânâ, Şiblî, Asr-ı Saadet (ter. Ömer Rıza Doğrul) Eser Yayınları, İstanbul, 1977.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud (683/1284), el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtar, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- Muhammed Ebu Zehra, Usûlü'l-Fıkh, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1957.

- Muhammed Fuad Abdulbaki, el-Mu'cemu'l-Mûfehres li Elfâzi'l-Kur'an'ı-Kerim, Çağrı Yayınları, İstanbul, ts.
- Muhammed Hudaıbey, Tarihu'l-Umeni'l-İslâmî, Dâru'l-Fikri'l-Arab, Kahire, ts.
- Mübârekfüri, Muhammed b. Abdırrahman b. Abdırrahim (1353/1934), Tuhfetü'l-Ahvezi, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- Mücteba, Musevî Larî, Dirasetün Fi'l-Meşâkili'l-Ahlâkıyye ve'n-Nefsiyye (Arapçaya çev. Muhammed Hadî), Kum, 1387.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn, Müslim b. el-Haccac (261/874), el-Câmiu's-Sahih, (Neşr. M. Fuad Abdülbâki) Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Mütercim Asım Efendi, Seyyid Ahmed (1235/1819), Kamus Tercemesi, İstanbul, 1304.
- Naim, Ahmet-Miras, Kamil, Sahih-i Buhari Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi, DİB Yayınları, Ankara, 1978.
- Nesâî, Ebu Abdırrahman b. Şuayb (303/915), es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Yahya b. Şeref (676/1277), Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, Matbuatü'l-Mısırî, Kahire, ts.
- en-Nuveyrî, Şehabüddin Ahmed b. Abdilvehhab, (733/1332), Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb, Kahire, ts.
- Öztürk, Levent, İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ragıb, el-İsfehânî (502/1108), el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'an, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986.
- Reşid Cemîlî, Tarihu'l-Arab fi'l-Cahiliyyeti ve Asri'd-Da'veti'l-İslâmî, Beyrut, 1972.

- er-Razi, Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdilkadir (691/1291), Muhtâru's-Sihâh, Dâru'l-Kalem, Beyrut, ts.
- Sakallı, Doç.Dr. Talat, Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996.
- Bedruddin Aynî, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1995.
- Sıbt b. el-Cevzi, Ebu Muzaffer Şemsüddin Yûsuf (654/1256), İsbâru'l-İnsaf fi Âsâri'l-Hılâf, (tah. en-Nasr el-Halifi), Dâru's-Selâm, Kahire, 1408/1987.
- es-Sindî, Muhammed b. Abdülhadi (1134/1724), Haşiye, (Sünen-i Nesâî Beraberinde), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Subhi, Dr. Salih, Ulumu'l-Hadis ve Mustalahahu (ter.: Yaşar Kandemir) DİB Yayınları, Ankara, 1973.
- Suyûtî, Celâlüddin b. Ebî Bekr (911/1505), el-Câmiu's-Sağîr fi Ehâdisi'l-Beşeri'n-Nezîr, Daru'l-Kübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.
- Zehru'r-Ruba ale'l-Mücteba, (Sünen-i Nesâî Beraberinde) Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- et-Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî (tah: Dr.Ahmed Ömer Haşim), Beyrut, 1989.
- Şenkîfî, Muhammed b. Muhtar, Edvâu'l-Beyan fi İzahı'l-Kur'ani bi'l-Kur'an, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), Câmiu'l-Beyan an-Tevîl-i Âyi'l-Kur'an Muhtasar-ı Tefsiri't-Taberî (tah. ve ihtisar: Muhammed Ali Sabûnî, Salih Ahmed Rıza), Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1403/1983.
- Tarihu't-Taberî, (tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim) Dâru'l-Meârif, Mısır, 1971.

- Taftazânî, Sa'duddîn (797/1395), Şerhu'l-Mekâsid, (tah: Dr. Abdurrahman Umeyre), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989.
- Şerhu'l-Akaid (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 1980.
- Tebrizî, Ebu Bekir Yahya b. Ali (502/1108), Şerhu'l-Kasâidi'l-Aşr, (tah: Abdüsselam el-Hufî) Daru'l-Kütübi'l-ilmî, Beyrut, 1985.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa (279/892), es-Sünen, Mısır, 1382/1962.
- Übbî, Ebu Abdillâh (827/1423), Şerh-u Sahih-i Müslim (=İkmal-u İkmali'l-Mu'lim), Mektebet-ü Taberî, Riyad, ts.
- Ünal, Ali, Kur'an'da Temel Kavramlar, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986.
- Vehbe Zuhaylî, el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletüh (ter: Komisyon), Risâle, İstanbul, 1994.
- Yakut, Hamavî er-Rûmî (328/940), Mu'cemu'l-Udebâ (tah: Dr. İhsan Abbas), Dâr-u Garbi'l-İslâm, Beyrut, 1993.
- Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- ez-Zebidî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî (1205/1790), Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus, (tah: Dr. Abdülaziz Matar) Lübnan, 1390/1970.
- Zebidî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtif (893/1487), Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih (ter: Ahmed Naim, Kâmil Miras), DİB Yayınları, Ankara, 1978.
- ez-Zehabî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), Siyer-ü Âlâmi'n-Nübelâ, (tah: Kâmil Harrat), Müessesütü'r-Risale, Beyrut, 1994.
- Kitabü'l-Kebâir, Daru'l-Kütübi'ş-Şa'bî, Beyrut, ts.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer (538/1148) Esâsu'l-Belağa, Kahire, 1985.

Zeydan Corci, Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi, (ter: Zeki Megamiz) Dersâdet, İstanbul, 1329.

ez-Zirikli, Hayruddin, el-Âlâm Kamus-u Terâcim, Beyrut, 1995.

MAKALELER VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

- Abdullah b. Süleyman b. Meni', Bahsü fi'l-Va'di ve Hükmu'l-İlzâmü bi'l Vefa bih, Mecelletü'l-Buhûsi'l-İslâmî, S.36, s.144, Riyad, 1413.
- Bayraklı, Doç.Dr. Bayraktar, Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu, İslâm'da Aile Çocuk Terbiyesi Sempozyumu, s.173, İlmî Neşriyat, İstanbul, ts.
- Fayda, Mustafa, Ahitname maddesi, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I, 536, İstanbul, 1988.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, Peygamber Efendimizde Vefâ, Arayış ve İslâm Dergisi, S.1, s.12, Hollanda Diyanet Vakfı, Kwartaalblod, 1987.
- Öz, Mustafa, Caferü's-Sâdık Maddesi, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, VII, 1, İstanbul, 1993.
- Uludağ, Süleyman, Tasavvuf'ta Ahit, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I, 533, İstanbul, 1988.
- Yakıt, Prof.Dr. İsmail, Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi, S.D.Ü.İ.F. Dergisi, S.1, s.18, Isparta, 1994.
- Yurdagür, Metin, Ahit Maddesinin Ahlakî Yönü, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, I, 534, İstanbul, 1988.